

İKTİSAT

Dergisi

Sayı: 364 • Şubat 1997 • Fiyatı: 300.000,-TL

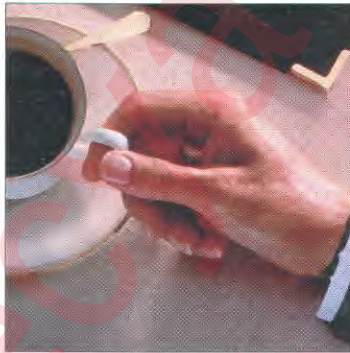
EĞİTİM POLİTİKALARI

■ GEÇMİŞTEN BU GÜNE EĞİTİM
FELSEFESİ ■ TÜRKİYE'DE EĞİTİMİN
BUGÜNKÜ DURUMU ■ BİLİM, İDEOLOJİ,
POLİTİKA VE EĞİTİM ■ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE
PARADİGMALAR ■ TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ PİYASASI, İŞSİZLİK VE İSTİHDAM
POLİTİKALARI ■ AVRUPA SENDİKALARININ KİMLİK ARAYIŞI VE TÜRK-İŞ ■ TÜRK İMALAT
SANAYİNDE ESNEKLİK: NEREYE KADAR? ■ SİLAHLI KUVVETLER MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ ■ TÜSİAD NEDEN DEMOKRASİ İSTİYOR?

Semi Hıfız

Hayatımızın yeni normları

İş dünyasına yeni çözümler sunan Sümerbank, özelleştirilmesini izleyen son bir yılda çok yüksek performans gösterdi. Örneğin; mevduatı 2.6 trilyondan 61 trilyona, mudi sayısı 40.000'den 203.000'e çıktı. Sümerbank, şimdi 1997'ye bu hızla giriyor. Geniş boyutlu yatırım bankacılığı, Kişiyeye Özel Bankacılık hizmetleri, kişiyeye özel krediler, saygın kredi kartları, yüksek ve güvenli kazanç, sayısı sürekli artan çağdaş şubeler... Sümerbank'a gelin, bankacılıkta alışılmış kalıpların dışına nasıl çıkıldığını görün.

SÜMERBANK

Kuşaktan kuşağa

- Kalite •Çağdaşlık •Dürüstlük
- Yatırımcılık •İleri görüşlülük
- Değişime açıklık •Atılcılık

Ekinciler Holding bu kavramları felsefesine temel yapmış bir kuruluş...

Ekonominin hemen her sektörüne yayılan kuruluşlarında ,dengeli büyümeyi, çağdaş yönde gelişimi, toplam kaliteyi, ekip çalışmasını ilke edinmiş, başarıyla uygulamış...

Ekonominin en güç ve çalkantılı dönemlerinde bile yatırımlarını aksatmadan sürdüren Ekinciler Holding, sahip olduğu mükemmel performansını bu çağdaş ve yenilikçi çalışma ilkelerine borçlu olduğunu çok iyi biliyor.

Ekinciler Holding bu anlayışla değişen amblem ve logo'sunu çağdaş kimliğinin simgesi olarak kamuoyuna sunuyor.

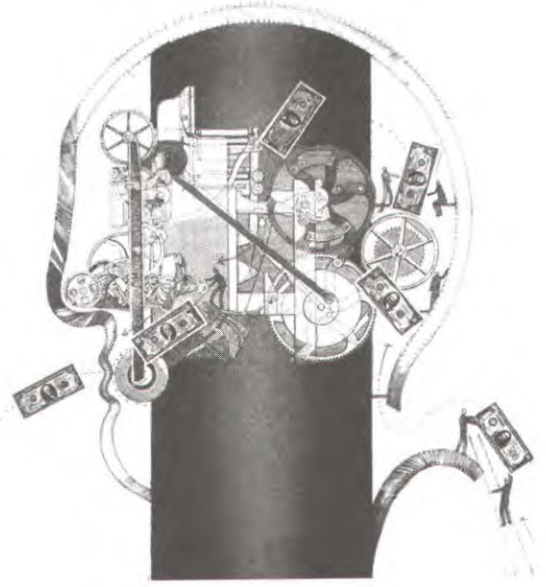

EKİNCİLER HOLDİNG A.Ş.

• EKİNCİLER DEMİR VE ÇELİK SAN. A.Ş. • EKİNCİLER DIŞ TİCARET A.Ş. • EKTEL ÇİVİ VE TEL SAN. A.Ş. • EKMAK ÇELİK ENDÜSTRİSİ İMALAT A.Ş. • EKÇELİK ENDÜSTRİ ÜRÜNLERİ TİC. VE SAN. A.Ş. • EKTRANS ULUSLARARASI NAKLİYAT VE TİC. A.Ş. • GEMEK DENİZCİLİK VE TİC. A.Ş. • EKMAR DENİZCİLİK VE GEMİ AÇENTALIĞI A.Ş. • EKİNTAŞ İNŞAAT SAN. VE TİC. A.Ş. • EKPAR ULUSLARARASI İNŞAAT VE TAHHÜT SAN. VE TİC. A.Ş. • EKİNCİLER YATIRIM VE MENKUL DEĞERLER A.Ş. • EKİNCİLER SİGORTA ARACILIĞI HİZMETLERİ A.Ş. • FERROMIN INTERNATIONAL TRADE CORPORATION • ELEX INTERNATIONAL LIMITED • EKVA ALİ EKİNCİ VAKFI

İÇİNDEKİLER

- 6** Kısa Kısa...
- 9** Türkiye'de İşgücü Piyasası, İşsizlik ve İstihdam Politikaları
Nergis SCHULZE
- 20** Avrupa Sendikalarının Kimlik Arayışı ve Türk-İş
Ali Rıza BÜYÜKUSLU
- 25** Türk İmalat Sanayinde Esneklik: Nereye Kadar?
Nurhan YENTÜRK
- 31** Geçmişten Bugüne Eğitim Felsefesi
Rıfat OKÇABOL
- 36** Eğitim Politikaları
Fatma GÖK
- 39** Türkiye'de Eğitimin Bugünkü Durumu...
Erdal ATABEK
- 43** Bilim, İdeoloji, Politika ve Eğitim
Zeynep GÜLER / Nuray SAKAR
- 46** Yapısal Uyumun Şokuyla Çalışarak Fakirleşmek
James PETRAS ve Todd CAVALUZZI

- 48** Uluslararası İlişkilerde Paradigmalar
Emin GÜRSES
- 67** Silahlı Kuvvetler Milliyetçilik İlişkisi
Serdar ŞEN
- 73** TÜSİAD Neden Demokrasi İstiyor?
Piyasa Demokrasi İlişkileri Üzerine Bazı Saptamalar
İlker AKTÜKÜN
- 78** Türkiye'de Demokratikleşme ve TÜSİAD Raporu
Fuat MİRAS

İKTİSAT

Dergisi

Sayı:364 • Şubat 1997 • Fiyatı:300.000,-TL

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır. İktisat Dergisi aylık olarak yayınlanır Kurucuları: Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur. Sahibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı Alpay Biber. Yayın Koordinatörü: Teoman Gülsever. Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hikmet Akçiçek. Yayın Kurulu: Yasemin Öztürk, Osman Zeki Çetinkaya, Fuat Ercan, Gündüz Fındıkçıoğlu, Tahir Mutlu, Aylin Soydan, İlker Aktükün, Kuvvet Lordoğlu, Teoman Gülsever. Danışma Kurulu: Doç. Dr. Kaya Ardic, Prof. Dr. Nihat Falay, Prof. Dr. Merih İpek, Prof. Dr. Eser Karakaş, Prof. Dr. Murat Özyüksel. Yayın Kurulu Sekreteri: Deniz Diben. Kapak Düzenleme: Semih Poroy. Grafik Düzenleme: İbrahim M. Karakaş Reklam Koordinatörü: Deniz Turhan Yönetim Yeri: Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İstanbul Tel: (0212) 2505034 - 25016 42 Fax: (0212) 235 73 43 Baskı: Can Ofset .Abone Koşulları: Yıllık : 3 milyon TL. Altı Aylık: 1.5 milyon TL. Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve Öğretim üyesi (Yıllık): 2 milyon TL. Yurtdışı: 45 \$ Dergide Yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir. Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

Türkiye Nereye Gidiyor?..
Bugün her kesimden
insanın cevap aradığı bir
soru bu...

Dünyada ekonomik, politik
ve siyasi çelişkilerin bunca
yoğun yaşandığı bir başka ülke
her halde çok zor bulunabilir.

Söz konusu çelişkilerin ülkeyi
bir ortaçağ karanlığına mı yoksa "özgürlük, kardeşlik ve eşitlik" in
hakim olduğu bir topluma mı götüreceğini tartışmadan yukarıdaki
soruya anlamlı cevaplar verebilmek zor görünüyor.

Görüntünün seçeneklerden ikincisi olarak şekillenmesi ise
hepimize bağlı.

Bu ay da oldukça dolu bir sayıyla karşınızdayız. Türkiye'de
işsizlik , sendikalar ve imalat sanayinde esneklik konularında üç
doyurucu yazıyı "eğitim sorunu" ile ilgili dört yazı izliyor.
Beğenileceklerini umuyoruz.

TÜSİAD'ın çok tartışılan "Türkiye'de Demokratikleşme
Perspektifleri" başlıklı raporunu yayın kurulu üyemiz İlker Aktükün
" Piyasa / Demokrasi" ilişkisi çerçevesinde teorik bir ele alışla
değerlendirdi. Ayrıca raporla ilgili TOBB'un bir değerlendirmesi
ve MÜSİAD'ın bir basın açıklamasını
yayın ediyoruz. Görüşler kaydadeğer
önemli noktalar taşıyor. Bir
sonraki sayıda buluşmak üzere.

Sürekli aydınlık için...

Dostça...

iktisat'dan

Saxo... kalite

Pazarlanım

Takviyeli çelik kafes yapısı... Kapı içi darbe emilim paneller... Progresif büzülme alanları... Üstün viraj hakimiyeti ve sarsıntısız yolculuk konforu... Antivibrasyon özelliği ve ses izolasyonu... Görkemli iç dizayn... **Citroën Saxo büyük beklentilere göre tasarlandı**

mi çalışıyor!

SX - 75 HP, 0-100 km/h hızlanma 11,2 sn, 5 ileri vites, 3 veya 5 kapılı
rtta seçenekleri, hidrolik direksiyon, merkezi kilit, elektrikli ön camlar,
camlar, aktif gergili ön emniyet kemerleri, kapı içi darbe emici paneller.
VSX - 90 HP, otomatik vites, 0-100 km/h hızlanma 12,5 sn, 5 kapılı,
kilere ek olarak uzaktan kumandalı merkezi kilit, kodlu çalıştırma
obilizer) ve klima standart.
VTR - 90 HP, 0-100 km/h hızlanma 10,2 sn, 3 kapılı, klima, sürücü
yastığı, hidrolik direksiyon, elektrikli ön camlar, sis farı, kodlu çalıştırma
obilizer), çelik jant, uzaktan kumandalı merkezi kilit standart.
16V VTS - 120 HP, 0-100 km/h hızlanma 7,7 sn, 5 ileri vites, 3 kapılı,
tekilere ek olarak sürücü ve ön yolcu hava yastıkları standart.

"En büyük küçük otomobil"

CITROËN

TÜRKİYE GENEL DİSTRİBÜTÖRÜ:

Baylas OTOMOTİV A.Ş. TEL: (0212) 211 78 99 - 211 79 44 FAX: (0212) 211 24 51
Baylas Otomotiv bir H. Bayraktar Holding kuruluşudur.

2 Ocak 97. İki yıl önceki Gazi Mahallesi olayları sırasında ateş açarak ölümlere neden olan polislerle ilgili dava bu kez Trabzon'dan Rize'ye nakledildi. Bugüne kadar 4 il dolaşan Gazi dosyasını, henüz 3 il dolaşan Metin Göktepe dosyası izliyor.

3 Ocak 97. Eski milletvekili Şerafettin Elçi'nin kurucu başkanı olduğu Demokratik Kitle Partisi (DKP) resmen kuruldu.

• Merkez Bankası döviz rezervinin 1996 sonunda, 1995'e göre yüzde 33.1 oranında artarak 16.5 milyar dolara yükseldiği açıklandı. Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel, 1996'da karşılıksız para basmadıklarını, döviz karşılığı para basıldığını söyledi.

• Aczmendi lideri Gündüz'ün gözaltına alınması sırasında görev yapan polisler hakkında savcı tarafından "kötü muamele ve görev sınırlarını aşma" fiili çerçevesinde 3 aydan 3 yıla kadar hapis cezasını öngören soruşturma başlatıldı.

4 Ocak 97. Erbakan'ın İslam ülkeleriyle oluşturmak istediği D-8 grubunun ön toplantısı İstanbul'da başladı. Toplantıya İran, Mısır, Pakistan, Endonezya, Nijerya, Malezya ve Bangladeş yetkilileri katıldı.

• 1996 yılı enflasyonu tüketicide %79.8, toptanda %84.9 oldu.

5 Ocak 97. Türk-İş'in Ankara'da düzenlediği "Türkiye'ye sahip çık, demokrasi için mücadele et" mitingi 100 bini aşkın işçinin katılımıyla gerçekleşti.

• Maliye Bakanı Şener, asker ve polislerin ardından bütün kamu personeline ek zam verileceğini açıkladı.

• Özdemir Sabancı'nın katil zanlısı Mustafa Duyar'ın Şam Büyükelçiliği'ne 15 gün önce teslim olduğu ve MIT tarafından Türkiye'ye getirilerek sorgulandığı bildirildi...

• Rusya'nın Kıbrıs Rum Kesimi'ne S-300 hava savunma füzeleri satmasına ilişkin anlaşmanın imzalanması, Türkiye'nin ve Denktaş'ın sert tepkisine yolaçtı. Türkiye, KKTC'ne bütçeden 8 trilyon liralık yardım yapacak. Bu yardımın 4 trilyon liralık bölümü hibe olarak verilecek ve askeri harcamalardan kullanılabilir.

6 Ocak 97. Düşük çıkan Aralık enflasyonu, Merkez Bankası'nın Interbank faizlerini düşürmesi ve durgunlaşan döviz, bonoya talep yarattı; bono faizleri yıllık bileşik bazda 5-8 puan arasında geriledi ve yüzde 100'ün altına indi.

7 Ocak 97. "Kurye Kız Dilek" olayının ardından Türk bankalarının Hollanda temsilciliklerinin para transferi durduruldu.

• Bedelsiz ithalatla süre 31 Ocak'a kadar uzatıldı.

• ABD füzeler konusunda Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Rusya'yı sert biçimde uyararak anlaşmanın iptalini istedi.

8 Ocak 97. 2.5 ay önce kaçırılan Vehbi Koç'un naaşı mezarının 30 metre yanında bir başka mezarda bulundu. 35 milyarlık fide pazarlığı yaparken yakalanan 5 kişi ise tutuklandı.

• Derince Limanı'nda örgütlü olan Liman-İş üyesi 304 işçi, limanların özelleştirilmesine yönelik girişimleri protesto etmek amacıyla iş bırakma eylemi yaptı.

• Doğu ve Güneydoğu'da 134 tesise 4.5 trilyon lira teşvik verilecek. Tesislerin %75'inin tamamlanmış olması gerekiyor.

• SPK, sadece alım-satım aracılığı yetki belgesi bulunan aracı kuruluşların asgari öz sermaye miktarını 50 milyar TL olarak belirledi. Aracı kurumlar sermayelerinin beşte dördünü kamu kağıtlarına yatırmak zorundalar ve bu kağıtlar Takasbank'ta bloke edilecek. İlgili yükümlülükler 30 Haziran 1997'de yürürlüğe girecek.

9 Ocak 97. Başbakanlık Teftiş Kurulu Susurluk soruşturmasını tamamlayıp Erbakan'a sundu. Raporda çete ile bağlantısı saptanan 11 olay ve 35 yeni isim hakkında daha soruşturma açılması isteniyor. Susurluk kazası, Topal cınayeti, işadamı Yaprak'ın kaçırılması, kurye Dilek'in yakalanması ve Haluk Kırıcı dosyaları birleştirildi. Suçlanılanların başında Mehmet Ağar ve Sedat Bucak yer aldı. Açığa alınan Kemal Yazıcıoğlu ve yardımcıları "görevlerini kötüye kullandıkları" gerekçesiyle listeye dahil edildiler.

• Moody's'ten yapılan açıklamada, Türkiye'nin bundan sonra yakından izleneceği, ayrıca halen B1 olan Türkiye'deki dövizli mevduat ve tahvil-bonolarla ilgili kredi notunun düşürebileceği ifade edildi.

• Milli Savunma Bakanı Tayan, füzeler için Kıbrıs Rum Yönetimi'ne "abluka" uyarısında bulundu. İngiltere'de Kıbrıs Rum Yönetimi'ne nota verdi.

• 1996'da yerli otomobil satışlarının yüzde 6.5 gerilediği, ithalatın pazar payının ise yüzde 24'e ulaştığı açıklandı.

10 Ocak 97. Adalet Bakanı Kazan'ın açıkladığı Susurluk Raporu'nda kaza sonucu ortaya çıkan ilişkilerin altında "organize suç" veya "özel örgüt" bulunmadığının anlaşıldığı belirtildi. Kazan raporun savcılığa intikal ettirileceğini belirtti ve "Artık Susurluk hükümetimizin gündeminden düşmüştür, yargıya intikal ettiği için de kimse yorum yapamaz" dedi.

11 Ocak 97. ABD Dışişleri Sözcüsü Burns, Çiller'in "Rumların aldığı Rus füzelerini vururuz" sözlerini "gereksiz ve akılsızca sözler" olarak niteleyerek, şalirgan açıklamalardan kaçınmaları konusunda Kıbrıs'la ilgili tüm tarafları uyardı.

• Emniyet'in üst yönetimi tümünden değiştiriliyor. Beş genel müdür yardımcısı görevden alınırken, genel müdür ve çok sayıda il emniyet müdürünün de değişmesini öngören kararname Cumhurbaşkanlığı'na sunuldu.

• SPK, İMKB'ye karşı İzmir'de 2. bir borsanın kurulmasının ve yeni aracı kurumlara izin verilmesinin düşünülmeyeceğini açıkladı.

12 Ocak 97. Susurluk Komisyonu'na ifade veremeyen üç Özel Tim'ci DGM tarafından tutuklanarak cezaevine konuldu.

• Genelkurmay Başkanı Karadayı Kıbrıs'ta sert konuştu: "Rumların silahlanmasına seyirci kalamayız."

14 Ocak 97. Adalet Bakanı Kazan, Mumcu cinayetiyle ilgili "yeni ve resmi bir tanığın" saptandığını bildirdi. CHP tarafından verilen araştırma komisyonu şalirgan Meclis genel kurulunda kabul edildi.

• Güney Kore'de 26 Aralık'ta çıkarılan yeni iş yasasını protesto amacıyla başlatılan genel greve 730 bin işçi katıldı. İşverenlere işçi çıkarma ve çalışma süresini uzatmada "esnek-

lik" getiren yasaya karşı en büyük iki rakip sendika ortak eylem karar aldı.

15 Ocak 97 • Meclis komisyonları, Çiller'i "malvarlığı", Yılmaz'ı da "Civangate" konusunda suçsuz bularak Yüce Divan'a gitmelerine gerek olmadığına karar verdi.

• Merkez Bankası, Başkanı Gazi Erçel enflasyonu düşürmek için 3 yıllık bir program hazırladıklarını, programda vergi ve sosyal güvenlik reformunun ön plana alındığını, planın yürütülebilmesi için de özellikle IMF'nin kredi desteğine ihtiyaç duyulduğunu söyledi. Erçel, enflasyonu endeksli tahvillerin getirilmesiyle, reel faizlerin yüzde 10-12 aralığına kadar çekilebileceğini ve iç borçlanmada vadenin 3 yıla uzatılabileceğini söyledi.

• Türkiye'nin Eylül 1996 sonu itibarıyla dış borcu 78 milyar dolara ulaştı. 1995 Eylül'ünde ise dış borç 73 milyar dolar idi.

16 Ocak 97 • İ.Ü. Merkez Kampüsü'nde ülkücüler tarafından bıçaklanan sol görüşlü bir öğrenciye yapılan saldırı aralarında Prof. Dr. Toktamış Ateş'in de bulunduğu öğretim üyeleri ve 100'e yakın öğrenci tarafından üniversite kapısı önünde protesto edildi.

• Susurluk Komisyonu'na ifade veren Mehmet Ağar, "Adliye'ye intikal ettiği için" Anayasa gereği bazı konularda açıklama yapmayacağını söyledi.

• "Manisa Davası"nda yargılanan 10 genç, 2-12 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldılar.

17 Ocak 97 • Söylemez Çetesi; olayından sonra aranan 3 eski emniyetçi İstanbul'da yakalandı. Sanıkların basıldığı evin sahibinin, sol görüşlü Zeynel Abidin Ceylan'ı 1980'de işkence ile öldürmekten 14 yıla mahkum olan Mustafa Haskırış olduğu ortaya çıktı. Haskırış da gözaltına alındı.

18 Ocak 97 • Bayrampaşa Cezaevinde yakalandığı akciğer ve beyin kanserinden ölen TKP-ML davası sanığı Polat Iyit'in Sarıgazi'deki cenaze törenine jandarma müdahalesi: 14 yaralı, 100'ü aşkın gözaltı var.

• TMMOB'nin düzenlediği "Demokratik Türkiye - İnsanca Yaşam" mitingi Ankara'da yapıldı: Genel grev çağırısı yapılan mitingte, hükümetin memur maaş artışlarında ayrımcı tutumu protesto edildi.

19 Ocak 97 • Özelleştirme kapsamına alınan Erdemir için Ereğli'liler sokağa döküldü. Yapılan mitingte, Bayram Meral, Mustafa Özbek, CHP ve DSP milletvekilleri de katıldı.

20 Ocak 97 • TRT-1'den naklen yayınlanan Etibank ihalesini, açık arttırma sonucunda 185 milyon dolara tekstilci Sabri Doğan kazandı.

• TUSİAD'ın "acil demokrasi" istemli Demokratik Perspektifler raporu, TBMM Başkanı Kalemli'ye sunuldu. Raporu bir basın toplantısıyla açıklayan Halis Komili "Bizim gibi düşünen herkesi, daha geniş demokrasi için katkıya çağırıyoruz" dedi.

• Demirel ve Denktaş'tan deklarasyon: "KKTC'ye yapılan saldırı Türkiye'ye yapılmış sayılır". Savaş gemileri Kıbrıs'ı ziyaret edecek.

21 Ocak 97 • Frankfurt Eyalet Mahkemesi Başkanı, Çiller'in eroin şebekeleriyle kişisel bağları olduğunu iddia etti. İddia, 1995'te 8 kilo eroin ile yakalanan 1'i Türk 3 kişinin duruşmasında ortaya atıldı.

22 Ocak 97 • Oral Çelik, son davasından da tahliye edilerek serbest bırakıldı.

• Çatlı ve eski Özel Harekat Dairesi Başkanvekili İbrahim Şahin'in tutuklu bulunan özel timci polislerin çocuklarının sunnet dönümünde kirvelik yaptıkları ortaya çıktı.

23 Ocak 97 • Anayasa Mahkemesi Telekom'un satışına vize verdi. Borsa bileşik endeksi %8 yükseldi.

• Komisyon'da ifade veren Nejdett Menziri, Yaşar Öz olayında Ağar'ı suçladı.

• TUSİAD'ın 27. Genel Kurulu'nda Demokrasi Raporu'na "ağır toplar"dan taviz destek geldi. Asım Kocabıyık ve Necmettin Gökçe ise benimsemediklerini söylediler. Yapılan seçimle, başkanlığa Komili'nin yerine Muharrem Kayhan getirildi.

24 Ocak 97 • Uğur Mumcu, ölümünün 4. yıldönümünde çeşitli etkinliklerle anıldı.

25 Ocak 97 • Genelkurmay Başkanlığı, TUSİAD Raporu'nda önerilen "Genelkurmay'ın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması ve MGK'nın yeniden düzenlenmesi" taleplerine çok sert çıktı: "amaç silahlı kuvvetleri parçalamaktır."

• Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi'nin organize ettiği "Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık" kampanyası 10 günde toplanan yaklaşık 5 bin imza ile başlatıldı. 1 Şubat'tan itibaren 1 ay süreyle yurttaşlar evlerinin ışıklarını her gece saat 21.00'de 1 dakika süreyle söndürmeye davet edildi.

27 Ocak 97 • MGK'ndan "teleirtica" uyarısı: Tarikat ve dini cemaatlerin sahip olduğu radyo-tv istasyonlarına karşı "toplum bilinçlendirilecek". Aynı önlem, PKK terörüyle etkin mücadele için Doğu ve Güneydoğu'da da uygulanacak.

28 Ocak 97 • Danıştay 12. Dairesi, memurların mesai saatlerinin Ramazan ayına göre düzenlenmesini öngören Bakanlar Kurulu kararına ilişkin "yürütmeyi durdurma" kararı aldı.

29 Ocak 97 • Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, iktidarın YÖK'te değişiklik yapma hazırlıklarını kabul etmeyeceklerini bildirdi. Öğretim Elemanları Sendikası (ÖES) da, yasa teklifini "kötünün kötüsünü yaratma çabası" olarak değerlendirdi.

30 Ocak 97 • Oral Çelik'ten ilginç itiraflar: Susurluk Komisyonu'nda ifade veren Çelik eski ülkücülerin ilk kez 1981'de askeri yönetim tarafından ASALA'ya karşı kullanıldığını, 1984'te kendisini İsviçre'de hapisten iktidardaki ANAP'tan bir devlet bakanının çıkardığını iddia etti.

31 Ocak 97 • Yargıtay Başsavcılığı, Kayseri'de üniformalı timde görev alan Refah Partililerle ilgili soruşturma başlattı. Başsavcılık ayrıca, timi kuran Kayseri il örgütünün 30 gün içinde görevden alınmasını da istedi.

• Demirel "laik ve demokratik cumhuriyet benim güvencem altında" dedi ve vatandaşı umutsuzluğa kapılmamaya çağırdı.

• KİT'lere haciz yolu açıldı. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının ardından özelleştirme kapsamındaki 22 KİT ile bundan sonra özelleştirilecek KİT'lerin malvarlıkları ödenmeyen borçlarına karşılık haczedilebilecek.

ÜTÜN NAKLİYE PROBLEMLERİNİZİN ÇÖZÜMÜNDE YANINIZDAYIZ

DAKO - ALBATRANS
NAKLİYAT ANONİM ŞİRKETİ

As agent of DACOTRANS
Abide-i Hürriyet Caddesi
Polat Celilağa İşhanı 7/30
80310 Mecidiyeköy-İSTANBUL
Tel. : 267 47 48 - 267 45 91
Tel. : 06 035

Türkiye’de İşgücü Piyasası, İşsizlik ve İstihdam Politikaları

Nergis SCHULZE(*)

Giriş

Esas olarak nüfus gelişmelerine bağımlı olan toplam işgücü sunumu ile ekonomik yapıya, duruma ve ekonomik ve sosyal politikalara bağımlı olan işgücü istemi, işgücü piyasasının temelini oluşturur. İşgücü piyasası, doğası gereği herhangi bir mal veya hizmet piyasasından farklı bir karaktere sahiptir. Herşeyden önce, bu piyasada sunum ve istem arasındaki fark sonucu oluşan işsizlik, gerek birey, gerekse toplum açısından temel bir sorundur. Bu nedenle de işsizlik sorunuyla karşı karşıya olan ülkelerde ve ülke topluluklarında işgücü piyasası ve istihdam politikaları geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Bu politikalar genel anlamda işgücü sunumu ile isteminin nicelik ve nitelik bakımından dengelemesine yönelik tüm etkinlikleri ifade eder. Daha dar anlamda istihdamın genişletilmesine ve işsizliğin azaltılmasına yönelik önlem ve araçları içerir.

İstihdamın genişletilmesi kuşkusuz makro ekonomik politikaların niteliği ile yakından ilgilidir. Üretken yatırımların özellikle de imalat sanayi yatırımlarının yüksek düzeylerde gerçekleşmesi, istihdam yaratıcı ekonomik faaliyetlerin gelişiminde özel öneme sahiptir. Ancak ekonomik büyüme, otomatik olarak istihdam artırıcı bir etki yaratmamaktadır. İşgücü piyasasının sorunları, özellikle de işsizlik, piyasa ekonomisinin kendi dinamikleri ile çözümlenememekte ve aktif istihdam politikalarının uygulanmasını gerektirmektedir.

Almanya, İngiltere, Fransa gibi ileri sanayi ülkelerinde işsiz kitlenin tümüne yakınının kayıtlı bulunduğu Kamu İş Kurumları eli ile işgücü piyasasındaki gelişmeler düzenli olarak izlenebilmektedir. Böylece piyasadaki değişimlerin gerektirdiği politikaların oluşturulabilmesi mümkün olmaktadır. İşsizlik sigortasının ve işsizlik yardımlarının

işsizliğe karşı belirli bir korunma sağladığı bu ülkelerde mesleki eğitim sistemi, sürekli bir gelişme ve yenilenme süreci içindedir. İşgücü piyasasına yeni katılacak gençlerin mesleğe yönlendirilmesi-hazırlanması ve çalışma yaşamına kalıcı olarak entegre edilmesi konusuna özel bir önem verilmektedir.

İşsizlik sorununun müdahalesiz çözümlenemeyeceğinin anlaşıldığı 1970’lerin sonlarından bu yana, söz konusu ülkelerde aktif istihdam politikaları uygulanmaktadır. Bu çerçevede belirli işsiz grupları için (örneğin mesleksiz gençler, kadınlar, yabancılar, özürliüler gibi) genellikle bölgesel düzeyde yürütülen projelerle, belirli sürede belirli miktarda iş yaratılması hedeflenmektedir.

Avrupa Topluluğu’nun gerek Mevzuatında gerekse Topluluk Organlarının İlke Kararları’nı içeren Belgelerinde ve Komisyon Raporları’nda da işsizliğe karşı izlenecek aktif politikalar özel bir yer tutmaktadır. Hatta son yıllarda AT’nin başlıca uğraş alanlarından birinin Topluluk düzeyinde işsizlikle mücadele olduğu söylenebilir.

İşgücü piyasasının sorunları, özellikle de işsizlik, piyasa ekonomisinin kendi dinamikleri ile çözümlenememekte ve aktif istihdam politikalarının uygulanmasını gerektirmektedir.

Türkiye’de istihdamın genişletilmesi kendi başına bağımsız bir amaç olarak gündeme gelmemiştir. Yeterli düzeyde istihdam artışının sağlanması, genel anlamda ekonomik büyümenin ve özel olarak da yatırımların bir bağımlı değişkeni

* Dr. , Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F.Öğretim Görevlisi

sayılmıştır. Kalkınma planlarında benimsenen genel yaklaşım da bu yönde olmuştur.

Türkiye'de işgücü piyasasına ilişkin yeterli

veri kaynağı bulunmamaktadır. İİBK verileri işgücü piyasasının çok sınırlı bir kısmını yansıtabilmektedir. Esas amacı işgücü piyasası ile ilgili veri üretmek olmayan Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarının da bu alanda yeterli ve sağlıklı bir veri kaynağı olmadığı bilinmektedir. 1988 yılından beri Devlet İstatistik Enstitüsü'nce

20.834 bin kişidir. İşgücünün 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus (44.537 bin kişi) içindeki oranı olan İşgücüne Katılma Oranı Türkiye genelinde %50.4 iken, kentlerde %41'e düşmektedir. Dünyadaki genel eğilime aykırı olarak Türkiye'de kadınların İşgücüne Katılma Oranı çok düşüktür. Türkiye genelinde %30.3 olan bu oran, kentlerde daha da düşerek %14.9 olmaktadır. Bu durum açıklanırken, kırsal kesimde çalışıyor kabul edilen kadınların göç sonucunda kentlerde çalışmıyor varsayımının bir etken olduğu belirtilmektedir (2).

Tablo 1'de Nisan 1995 verileri ile İşgücü Piyasasının yapısı, kent-kır ve kadın-erkek ayrımında sunulmaktadır :

Tablo 1: Türkiye'de istihdam ve işsizlik (Nisan 1995)

(Bin Kişi)

İŞ GÜCÜ YAPISI	TÜRKİYE	KENT	KIR
TOPLAM			
Sivil Nüfus	60.381	32.697	27.683
İşgücü (12+Yaş) (a+b)	22.447	9.997	12.450
a) İstihdam	20.834	8.932	11.902
Eksik İstihdam	1.574	831	43
b) İşsiz	1.613	1.065	548
İşgücüne Katılma Oranı (%)	50.4	41.0	61.8
İşsizlik Oranı (%)	7.2	10.7	4.4
12-24 Yaş Grubu İşsizlik Oranı (%)	13.9	20.8	9.5
Eksik İstihdamın İşgücü İçindeki Oranı (%)	7.0	8.3	6.0
ERKEK			
Sivil Nüfus	30.225	16.549	13.676
İşgücü (12+Yaş) (a+b)	15.654	8.192	7.462
a) İstihdam	14.451	7.423	7.028
Eksik İstihdam	1.275	769	559
b) İşsiz	1.203	716	434
İşgücüne Katılma Oranı (%)	70.7	66.6	75.9
İşsizlik Oranı (%)	7.7	9.4	5.8
12-24 Yaş Grubu İşsizlik Oranı (%)	16.4	19.4	13.8
Eksik İstihdamın İşgücü İçindeki Oranı (%)	8.1	8.7	7.5
KADIN			
Sivil Nüfus	30.156	16.148	14.007
İşgücü (12+Yaş) (a+b)	6.972	1.805	4.987
a) İstihdam	6.383	1.509	4.873
Eksik İstihdam	298	296	183
b) İşsiz	410	115	114
İşgücüne Katılma Oranı (%)	30.3	14.9	48.4
İşsizlik Oranı (%)	6.0	16.4	2.3
12-24 Yaş Grubu İşsizlik Oranı (%)	10.2	24.9	4.8
Eksik İstihdamın İşgücü İçindeki Oranı (%)	4.4	5.4	3.7

Kaynak: DİE, Nisan 1995 HİA Sonuçları, DİE Çalışma İstatistikleri 1995, DİE, Haziran 1996, S.XI.

daha kısa aralıklarla (her yılın Nisan ve Ekim aylarında) yapılan Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) Sonuçları, işgücü piyasasına ilişkin temel veri kaynağı durumundadır. Son yıllarda DPT de işgücü piyasasına ilişkin olarak HİA Sonuçlarını esas almaktadır. Ancak Hanehalkı İşgücü Anketlerinde uygulanan örnek ölçeğinin çok düşük oluşu, (onbinde üç, AB ortalaması binde dört) bu kaynaktan sağlanan verilerin de gerçek durumu ne oranda yansıttığı konusunu tartışmalı kılmaktadır (1). Öte yandan kayıtdışı istihdamın ulaştığı büyüklük, istihdam ve işsizlikle ilgili verilerde belirsizliklere yol açan önemli bir etken olmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak Türkiye'de işgücü piyasasının güncel yapısı ve işsizliğin boyutları ve bileşimi 1990-1995 döneminin DİE HİA Sonuçlarına dayanarak açıklanacaktır. İkinci olarak aynı verilerle İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun İşgücü Piyasasındaki işlevselliği Kurumun "İş bulma"daki etkinliği boyutunda irdelenecektir. Veriler kullanılırken bir önceki yıla göre değişim oranlarından çok, dönemin ortalama değerleri esas alınacaktır. Sonuçta, yapılan değerlendirmeler çerçevesinde Türkiye'de istihdam politikalarının önceliklerine değinilecektir.

1. İşgücü piyasasının yapısı

DİE'nin Nisan 1995 HİA Sonuçlarına göre Türkiye'de 12 ve daha yukarı yaştaki işgücü 22.447 bin ve istihdam edilen nüfus toplamı

Tablo 1'e göre Türkiye'de işsiz sayısı (12+yaş) 1995'te 1.613 bin, işsizlik oranı ise %7.2'dir. İşsizlik oranı kentlerde %10.7'ye ve kentli kadın nüfus içinde %16.4'e yükselmektedir. 12-24 yaş grubunun işsizlik oranı Türkiye genelinde %13.9, kentlerde %20.8 düzeyindedir. Kentli kadınlarda 12-24 yaş grubu işsizlik oranı %24.9'a yükselmektedir. Burada 12-24 yaş grubunun Türkiye genelinde işsizlik oranı işgücü içinde 12-24 yaş grubundakilerin işsizlik oranını vermektedir. Aynı şekilde %20.8 kentli işgücü

İçinde 12-24 yaş grubunun işsizlik oranıdır. %24.9 da bu yaş grubunun kentli kadın işgücü içindeki işsizlik oranıdır. 12-24 yaş grubunun işsiz kitle içindeki (1.613 bin) Türkiye, kent ve kentli kadın işsizlik oranları değildir.

DİE Hanehalkı İşgücü Anketlerinde işsizlik ve eksik istihdam rakamları birlikte verilmektedir. Bu rakamları birlikte kullanarak hem uluslararası standartlara uyulduğu hem de ülkenin özgün koşullarının dikkate alındığı belirtilmektedir (3). İstihdamda olup da iş arayanları ifade eden Eksik İstihdam Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşullarında Açık İşsizlik kadar önemlidir. İşsizlik sigortasının bulunmadığı, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin tarımsal istihdamda çoğunluğu oluşturduğu koşullarda açık işsizlik, işsizliğin tek başına yeterli bir göstergesi olmamaktadır. Çünkü bireye işsiz kaldığı dönemde işsizlik sigortası veya işsizlik yardımı ile asgari bir gelir güvencesinin sağlanmadığı bir toplumda "işsiz kalmak bir lükstür". Birey, bulduğu işin niteliğine, sağlayacağı gelirin ya da alacağı ücretin düzeyine bakmaksızın çalışmak zorundadır. Bu durum istihdamda olan nüfusun artmasına ve işsiz sayısının düşmesine yol açmaktadır. Sorun, açık işsiz olmayan, istihdam edilen nüfus içinde görünen, ama iş arayan bir kitlenin varlığı şeklinde devam etmektedir. Bu nedenle, DİE gibi DPT de VIIKP'da eksik istihdamın açık işsizlik kadar önem taşıdığını vurgulayarak, açık işsizlik ve eksik istihdam rakamlarını birlikte kullanmaktadır (4). Son yıllarda OECD yayınlarında da açık işsizliğin insan kaynağının kullanılmadığını gösteren bir ölçüt olarak yetersiz kaldığı kabul edilerek, açık işsizlik ve eksik istihdam kavramları birlikte kullanılmaktadır.

Tablo 1'e göre açık işsizlerin ve eksik istihdamdakilerin işgücü içindeki toplam oranı Türkiye genelinde %14.2, kentlerde %19'dur. Kentli kadın nüfus içinde bu toplam %22.8'e yükselmektedir.

1.1. İstihdamın sektörel dağılımı

1990'ların ilk yarısında Türkiye'de istihdam edilen nüfusun yarısına yakını tarım sektöründedir. İkinci büyük sektör olarak Hizmetlerde çalışanların 1990-1994 döneminde ortalama payı %37.6'dır. Sanayide çalışanların payı aynı dönemde ortalama %16'da, imalat sanayiinde çalışanların payı ise %14.7'de kalmaktadır. 1990-1995 döneminde İstihdamın Sektörel Dağılımı Tablo 2'de verilmektedir:

Tablo 2: İstihdamın sektörel dağılımı 1990-1995

	(%)			
YILLAR	TARIM	SANAYİ	İMALAT SANAYİİ	HİZMETLER
1990	47.7	15.6	14.2	36.6
1991	48.4	15.7	14.4	35.9
1992	44.3	16.8	15.6	38.9
1993	45.4	15.7	14.5	38.9
1994	45.7	16.2	14.9	38
1990-1994(Ort.)	46.3	16	14.7	37.6
1995 (Nisan)	47.4	15.4	14.1	37,1

Kaynak : DİE- Çalışma İstatistikleri 1995, DİE, Haziran 1996, S.98, Tablo : 1.02 ve S.112, Tablo 1.1.16'daki veriler.

Tablo 2'de görüldüğü gibi 1990'dan 1994'e tarımda istihdam edilenlerin payında sadece %2'lik bir azalma olmuştur. Buna karşılık hizmet sektöründeki istihdamın payı %1.4 oranında artmıştır. Buna göre tarım sektöründe düşük düzeyde de olsa azalan istihdam, hizmet sektörüne kaymıştır. Sanayi sektörünün istihdamdaki payı hemen hemen aynı kalmış 1990'dan 1994'e sektör toplamında %0.6'lık, imalat sanayiinde %0.7'lik bir değişme olmuştur.

Yıl ortalamasını vermeyen Nisan 1995 verilerine göre istihdamın sektörel dağılımında tarım %47.4'lük, sanayi %15.4'lük ve hizmetler %37.1'lik bir paya sahiptir.

İstihdam edilen nüfusun yarısına yakın bölümünün tarım sektöründe çalışmakta oluşu, Türkiye'de istihdamın hala tarım ağırlıklı olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımın bazı ileri sanayi ülkelerinde istihdamın sektörel dağılımındaki payına bakılırsa, bu oran 1994'te Almanya'da %3.3, İngiltere'de %2.1 ve Fransa'da %5.2'dir. Yine 1994'de bu oran Güney Avrupa ülkelerinden İtalya'da %7.7, İspanya'da %9.9 ve Yunanistan'da %20.8 düzeyindedir (5).

Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımıyla ilgili ikinci özellik, hizmet sektörünün payının yükselişi ve yükselmeye devam etmesidir. Ancak Türkiye'de hizmetlerin, istihdam açısından endüstri ülkelerindeki gibi sanayiden sonra büyüyen bir sektör olmadığı açıktır. Endüstri ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de bu sektör ileri bir sanayi besleyen, teknoloji düzeyi yüksek bir hizmet sektörü de değildir. Üçüncü olarak vurgulanması gereken, beş yıllık dönemde genelde sanayideki, özel olarak da imalat sanayiindeki istihdam artışının %0.6-%0.7 gibi çok düşük bir düzeyde kalmasıdır.

1.2. Kayıt dışı istihdamın boyutları

Türkiye'de istihdamla ilgili bir başka yapısal sorun, kayıt dışı istihdamın ulaştığı büyüklüktür. Kayıt dışı istihdamın tanımında uluslararası ge-

çerliliği olan bir ölçüt yoktur. Genellikle kullanılan ölçütler, ekonomik birimin çalışanları bakımından büyüklüğü ve çalışılan işyerinin resmi bir kuruluşa kayıtlı olup olmadığıdır. Diğer bir ölçüt istihdamın gerçekleştiği ekonomik birimin yerleşik (ya da seyyar) olup olmadığıdır. Türkiye'nin kendine özgü koşulları nedeniyle, çalışanın sosyal güvenlik kurumlarından birine kayıtlı olmaması durumu, kayıt dışı istihdamın temel ölçütüdür.

Nisan 1995 DİE HİA Sonuçlarında istihdam edilenlerin sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlılık durumu ve iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımına ilişkin veriler yer almaktadır. Sözü edilen verilere dayanarak hazırlanan Tablo 3, istihdamın sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlılık durumuna göre erkek-kadın ayrımında sektörel dağılımını vermektedir:

Tablo 3'te görüldüğü gibi Nisan 1995'te istihdam edilen toplam 20.836 bin kişiden 11.059 bini Bağ-Kur, SSK ve Emekli Sandığına, 24 bini de özel sigortalara kayıtlıdır. Buna göre Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına kayıtlı olanların toplam istihdam içindeki payı % 53.1'dir. İstihdam edilenlerin %46.9'u ise kayıtsız olarak çalışmaktadır. İstihdam edilen kadın nüfus içinde kayıtsız çalışanların oranı %77.6'ya yükselmektedir.

Kayıt dışı çalışanların %70.1'i tarım, %21.6'sı hizmet ve %8.2'si de sanayi sektöründedir. Sanayide kayıtsız çalışanların sayısı 800 bine yaklaşmaktadır. Bağ-Kur üyelerinin çoğunluğu (%56.3) tarımda, SSK üyelerinin yarısı kadarı (%47.2) sanayide ve Emekli Sandığı üyelerinin tümüne yakını (%95.1) hizmet sektöründe çalışmaktadır.

1.3. İstihdamın işteki statüye göre dağılımı

Türkiye'de istihdam edilen nüfus içinde ücretli-maaşlı ve yevmiyeli kesimin payı düşük, buna karşılık kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin payı yüksektir.

Tablo 3 : Nisan 1995'te istihdamın sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlılık durumuna göre sektörel dağılımı

(Bin kişi)

Sosyal Güvenlik Kuruluşma Kayıtlılık Durumu	Toplam İstihdam	Tarım		Sanayi		Hizmet	
		Miktarı	%	Miktarı	%	Miktarı	%
Toplam İstihdam	20 836	9 881	47.4	3 211	15.4	7 744	37.1
Bağ-Kur	5 243	2 951	56.3	483	9.2	1 809	34.5
SSK	3 937	68	1.7	1 854	47.1	2 015	51.1
Emekli Sandığı	1 879	26	1.4	666	3.5	1 787	95.1
Bilmiyor	33	10	30.3	9	27.3	14	42.4
Kayıtlı Değil	9 720	6 818	70.1	798	8.2	2 104	21.6
Diğer	24	8	33.3	1	4.2	15	62.5
Erkek	14 451	5 075	35.1	2 657	18.4	6 719	46.5
Bağ-Kur	4 866	2 646	54.4	471	9.7	1 749	35.9
SSK	3 350	55	1.6	1 587	47.4	1 708	51.0
Emekli Sandığı	1 427	23	1.6	57	4	1 347	94.4
Bilmiyor	23	4	17.4	7	30.4	12	52.2
Kayıtlı Değil	4 764	2 339	49	534	11.2	1 891	39.7
Diğer	21	8	38.1	1	4.8	12	57.1
Kadın	6 385	4 806	75.3	554	8.7	1 025	16.1
Bağ-Kur	377	305	80.9	12	3.2	60	15.9
SSK	587	13	2.2	267	45.5	307	52.3
Emekli Sandığı	452	3	0.7	9	2.0	440	97.3
Bilmiyor	10	6	60.0	2	20.0	2	20.0
Kayıtlı Değil	4 956	4 479	90.4	264	5.3	213	4.3
Diğer	3	-	-	-	-	3	100

Kaynak : DİE, Nisan 1995 HİA Sonuçları, DİE Çalışma İstatistikleri 1995, DİE, Haziran 1996, S.112 Tablo 1.1.16'daki Veriler.

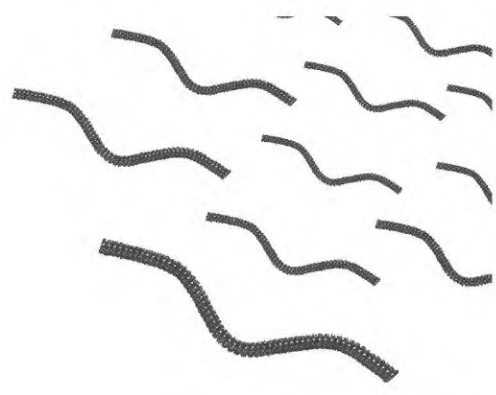
İstihdamın işteki Statüye göre Dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir :

Tabloda görüldüğü gibi, ücretli ve maaşlıların sayısı ve toplam istihdam içindeki oranı çok düşüktür. 1989'da istihdamın %31.1'ini oluşturan bu kesimin payı Nisan 1995'te %30.9'dur. Ücretli ve maaşlılara yevmiyeliler de eklense bile, bu kesimin toplam istihdam içindeki payı %40'ın altında kalmaktadır. Ücretli-maaşlı ve yevmiyeli kesimin payındaki artış da çok düşüktür (1989'dan 1995'e %1.3).

Buna karşılık kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin payı azalma eğilimi göstermekle birlikte çok yüksektir. 1989'da %58.6 olan bu oran, Nisan 1995'te %55.8'e düşmüştür. İşveren statüsündekilerin toplama oranı ise 1989'da %3.2 iken, 1995'de %5 olmuştur.

Kendi hesabına çalışmanın ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığı, istihdamın yaklaşık yarısının tarım sektöründe gerçekleşmesinin bir sonucudur. Tarımdaki istihdamın %95.5'i kendi hesabına

SIEMENS

DECT

[DECT geldi. Kordonlar uçu.

Kordonsuz

iletişim teknolojisi

gigaset ile Türkiye'de!

Öncü Dijital Üstünlükler

- Kordonsuz } Ses Kalitesi
- Kordonsuz } Hareket Özgürlüğü
- Kordonsuz } Konuşma Güvenliği

g i g a s e t

D i g i t a l E u r o p e a n C o r d l e s s T

Tablo 4: İstihdamın işteki statüye göre dağılımı

(Bin kişi)

YIL	TOPLAM İstihdam	Ücretli-Maaşlı		İşveren		Kendi Hesabına		Ücretsiz Aile İşçisi	
		Miktar	%	Miktar	%	Miktar	Çalışan	Miktarı	%
1989	19 048	5 910	6.9	628	3.2	4 873.5	25.5	6 313.5	33.1
1990	19 322	6 291.5	5.9	832	4.3	4 911.5	25.4	6 146	31.8
1991	19 735.5	6 148.5	6.1	985	5.1	4 906.5	24.8	6 502	32.9
1992	19 769	6 384	7.3	1 083	5.4	4 988	25.2	5 864.5	29.6
1993	19 803.5	6 471	7.2	1 134.5	5.7	4 743	23.9	6 021	30.4
1994	20 355.5	6 448.5	8.0	1 102.5	5.4	5 105	25.0	6 063	29.7
1995 (Nisan)	20 834	6 435	8.3	1 038	5.0	5 197	25.0	6 430	30.8

Kaynak: DİE Ekim 1994 HİA Sonuçları, DİE, Haziran 1996, S.18 Tablo B:2'deki ve DİE Çalışma İstatistikleri, 1995 DİE, Haziran 1996

çalışanlardan (%34.5) ve ücretsiz aile işçilerinden (%61) oluşmaktadır (6). Nisan 1995'te toplamı 6.430 bin kişi olan ücretsiz aile işçilerinin 4.409 bini (%68.5) kadındır (7).

Burada sanayileşme sürecini esas olarak 1950'lerin başında tamamlamış bazı ülkelerde ücretlilerin işgücü içindeki payına bakmakta yarar vardır: Bu pay 1950'de Almanya'da %70.8, İngiltere'de %92.2 ve 1954'te Fransa'da %65.4'tür. Ücretlilerin işgücü içindeki payı 1960'da Almanya'da %77.4'e, İngiltere'de %92.7'ye ve 1962'de

Fransa'da %72.2'ye yükselmiştir (8).
Özetle Batının "ücretliler toplumlari" karşısında Türkiye, istihdamın %60'ına yakını kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin oluşturduğu bir toplumdur. Ücretlerin belirlenmesi, sendikaların konusu ve bir bütün olarak işgücü piyasasındaki oluşumlar bu yapıdan etkilenmektedir.

1.4. İstihdam edilenlerin eğitim durumu

Çalışanların nitel yapısının temel göstergelerinden biri eğitim düzeyidir. Kuşkusuz nitel yapı yalnızca eğitim düzeyi ile, eğitim düzeyi de sadece sahip olunan diploma gibi formel bir ölçüt ile değerlendirilemez. İnförmel yollardan edinilen bilgi ve beceriler, işbaşında kazanılan deneyim, işteki kıdem v.b. de çalışanların nitel yapısını etkiler. Gene de pratikliği ve genelliği nedeniyle diploma eğitim düzeyinin, eğitim düzeyi de çalışanların nitel yapısının temel göstergesi olarak kullanılmaktadır.

Tablo 5, 1990-1995 döneminde istihdam edilenlerin eğitim durumlarına göre dağılımını vermektedir:

Tablo 5: İstihdam edilenlerin eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim Düzeyi	1990	1991	1992	1993	1994	1995 (Nisan)
Okur-Yazar olmayan	14.8	14.5	12.3	10.5	10.8	10.5
Okur-Yazar olup ilkököl bitirmeyen	7.4	6.9	6.6	6.4	6.2	6.6
İlkököl	56.2	57.9	57.8	59.4	58.5	56.8
Ortaokul	6.8	6.5	7.1	6.9	7.2	8.2
Ortaokul dengi Meslek okulu	0.4	0.3	0.4	0.5	0.3	0.5
Lise	6.2	6.1	6.3	8	8.2	8.5
Lise dengi Meslek okulu	3.1	2.6	2.7	2.6	2.8	3.2
Fakölte-Yüksekokul	5	4.9	5	5.6	6	5.8

Kaynak: DİE, Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar Mart-Nisan 1996, DİE, Mayıs 1996, S.102-103, Tablo 5-7'deki veriler.

Not: DİE'nin 1990-1994 yılları için okur-yazar olanlar-olmayanlarda ayrı hesaplanan yüzdeleri, okur-yazar toplamını veren oranlar 100 tabanına getirilerek yeniden hesaplandı.

Tabloda görüldüğü gibi 1990 'da istihdam edilenlerin %78.4'ünün azami eğitim düzeyi ilkököldür. 1995'te bu oran %73.9'a düşerek %4.5 oranında azalmıştır.

Lise ve Fakölte - Yüksekököl mezunlarının toplam içindeki oranı 1990'da %11.2 iken 1995'te %14.3'e yükselmiştir. Aynı dönemde Fakölte ve Yüksekököl mezunlarının payındaki artış ise %0.8 dolayındadır.

Eğitim düzeyi bakımından toplam istihdam içindeki en düşük pay ortaokul dengi meslek okulları mezunlarının payıdır. Lise dengi meslek okulu mezunlarının oranı 1990'da %3.1 ve Nisan 1995'te %3.2 iken, ortaokul dengi meslek okulu mezunlarının payı aynı tarihlerde %0.4 ve %0.5'tir. Toplam olarak orta ve lise dengi meslek okulu mezunlarının payı 1990'da %3.5 gibi çok düşük bir düzeydedir. Beş yıllık dönemde bu oran değişmemiş ve 1995'te de %3.7'de kalmıştır. Ortaokul

ve lise dengi mesleki eğitim almış olanlarla fakülte ve yüksekokul mezunlarının toplamdaki oranı 1990'da %8.5 ve 1995'te %9.5'tir.

Türkiye'de yaygın eğitim sistemi içinde mesleki eğitim alanlar konusunda yeterli veri yoktur. Ancak bu alandaki etkinliklerin de herşeyden önce nicel olarak çok yetersiz olduğu bilinmektedir. Örneğin Çıraklık Eğitimi çerçevesinde eğitime alınan çırak ve kalfa sayısı 1990-1991 öğretim yılında 180.056 ve 1991-1992 öğretim yılında 194.317'dir (9). İİBK'nun genelde birkaç ay süren "İşgücü Yetiştirme Kursları"na katılan işçi sayısının da çok düşük olduğu bilinmektedir. Örneğin 1995'te bu kurslara katılan işçi sayısı Türkiye genelinde 20 bin 819 kişidir (10).

Kıyaslamak amacıyla Almanya'da istihdam edilenlerin eğitim durumuna bakılırsa 1991'de mesleki eğitimi olanların toplam istihdam içindeki payının %80 olduğu görülür. Bu toplam içinde tam zamanlı meslek okulu mezunlarının oranı %59, Ustalık belgesi olanların ve teknik okulları bitirenlerin oranı %9 ve yüksek öğrenimlilerin oranı %12'dir. Mesleki eğitimi olmayanların toplam istihdam içindeki payı %20'dir (11). İş Kurumunun organize ettiği mesleki eğitim kursları genelde bir yıldan uzun sürmektedir. Kural olarak isteyen herkesin bu kurslara katılma hakkı vardır (12).

Bu tablo ile karşılaştırıldığı zaman Türkiye'de çalışanların mesleki eğitim düzeyinin düşüklüğü ve bu alandaki etkinliklerin yetersizliği daha da netleşmektedir. Ancak sorunun tek başına "Eğitim ve yetiştirme faaliyet ve kurumlarının önemli ölçüde yeniden ele alınması" na (13) dayalı bir yaklaşımla çözümlenmesi de mümkün değildir. Çünkü mesleki eğitim alanındaki sorunlar ve yetersizlikler daha genel bir bütünün parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bir ülkede belirli bir dönemde uygulanan işgücü piyasası politikasının yönünü ve içeriğini benimsenen ekonomik ve sos-

yal politikalar belirlemektedir. Mesleki eğitim politikası da işgücü piyasası politikasının ve genel eğitim politikasının bir ürünüdür. Tüm bu politikalar ise benimsenen genel politikanın uzantılarıdır (14).

2. İşsizliğin bileşimi

Bu bölümde işsizliğin bileşimi yaş gruplarına, eğitim durumlarına ve iş aradıkları süreye göre işsiz kitlenin kendi içindeki dağılımı açısından değerlendirilecektir.

2.1. İşsizlerin yaş gruplarına göre dağılımı

Tablo 6'da görüldüğü gibi işsizlik 15-24 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır. 24 yaşın altındakilerin işsizliği demek olan genç işsizlik çok yüksek-

Tablo 6 : İşsizlerin yaş gruplarına göre dağılımı

(%)

YIL	12-14	15-19	20-24	25-34	35-54	55+
1990	6.5	26.5	25.1	22.8	15.8	3.3
1991	5.3	24.6	25.8	24.4	17.0	2.9
1992	4.2	22.8	28.3	24.6	17.4	2.8
1993	3.7	22.4	27.8	26.1	17.2	2.8
1994	3.4	23.5	26.0	25.2	19.5	2.4
1995 (Nisan)	2.8	22.9	25.7	25.8	19.8	2.9

Kaynak : DİE, Türkiye Ekonomisi : İstatistik ve Yorumlar, Mart-Nisan 1996, DİE, Mayıs 1996, S.106, Tablo : 5.9

Tablo 7 : İşsizlerin eğitim durumlarına göre dağılımı

(%)

Yıl	Okur-Yazar Olmayanlar	Okur-Yazar Olup bir okul bitirmeyenler	İlkokul	Ortaokul	Orta dengi Meslek Okulu	Lise	Lise Dengi Meslek Okulu	Yüksekokulu ve Fakülte
1990	8.1	4.9	51.5	10.4	0.7	15.1	4.9	4.2
1991	4.8	3.7	54.8	11.6	0.6	14.3	5.6	4.3
1992	4.2	4.4	52.4	10.6	0.6	16.7	5.8	5
1993	3.3	3.7	53.9	11.1	0.6	18	4.3	5.2
1994	3.9	4	51.5	11.6	0.8	17.8	5.4	5.1
1995 (Nisan)	3.8	3	49.3	13.7	0.8	17.9	7.1	4.4

Kaynak : DİE Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar Mart-Nisan 1996, DİE, Mayıs 1996, S.107-108, Tablo:5.10'daki Veriler

No: DİE'nin 1990-1994 yılları için okur-yazar olanlar-olmayanlarda ayrı hesaplanan yüzdeleri, okur-yazar toplamını veren oranlar 100 tabanına getirilerek yeniden hesaplandı.

panya'da %45'i, İtalya'da %32.1'i ve Yunanistan'da %27.7'si gençtir (17). Almanya'daki genç işsizlik oranının görece olarak çok düşük oluşu dikkat çekicidir. Bu durum, Almanya'daki "ikili meslek eğitimi" sisteminin etkinliği ile açıklanmaktadır (18).

2.2. İşsizlerin eğitim durumlarına göre dağılımı

Tablo 7'ye göre 1990'da işsizlerin %64.5'i ve Nisan 1995'de %56.1'i azami ilköğretim mezunudur. Ortaokul dengi meslek okulu mezunları, işsizlikten en az etkilenen gruptur. İlgili olan, ortaokul dengi meslek okulu mezunlarında işsizliğin binde altı-yedilerde kalmasına karşılık, lise dengi meslek okulu mezunlarının işsizlik oranının görece yükseklidir. Bu oran 1990-1994 ortalamasında %5.5'dir. Buradan ortaokul dengi meslek okulu mezunlarının lise düzeyinde mesleki eğitimi olanlara kıyasla daha kolay iş bulduğu sonucu çıkarılabilir. Lise, lise dengi meslek ve yükseköğretim-fakülte öğrenimi görmüş olanlarda işsizliğin yüksekliği de vurgulanmalıdır. Bu grubun işsizlik oranı 1990'da %24.2 iken 1995'te %29.4'e yükselmiştir.

2.3. İşsizlerden bir yıl ve daha uzun süredir iş arayanlar

Uluslararası kaynaklar bir yıl ve daha uzun süredir devam eden işsizliği "uzun süreli işsizlik" olarak nitelirmektedir. Tablo 8'e göre 1990'da Türkiye'de uzun

tir. İşsizlerin yarısından çoğu bu yaş grubundadır. 12-24 yaş grubunun 1990'da toplam işsiz kitle içindeki payı %58.1 ve 1990-1994 ortalamasındaki payı %55.2'dir. Genç işsizlik oranı 1990'dan 1995'e (özellikle 15-19 yaş grubunda) azalarak %51.4'e düşmüştür.

Kadın işsizler içinde 12-24 yaş grubunun işsizliği daha da yüksektir. 1992'de kadın işsizlerin %58.5'i 1995'te %55.1'i gençtir (15). Bu oranlar Türkiye'de işsizliğin öncelikle 24 yaşın altındaki gençlerin ve özellikle genç kadınların sorunu olduğunu göstermektedir.

1994'te Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ortalamasında genç işsizlik oranı %21.6'dır (16). Bu oran 1994'de Fransa'da %29.5, İngiltere'de %14.7 ve Almanya'da %7.9'dur. Aynı tarihte işsizlerin iş

Tablo 8 : İşsizlerden bir yıl ve daha uzun süredir iş arayanlar
(Bin kişi)

YIL	Toplam İşsiz Sayısı	Toplam İşsizlerden 1 yıl ve daha uzun süredir iş arayanlar	1 yıl ve daha uzun süredir iş arayanların toplam işsizlere oranı (%)
1989	1.853.5	732.5	39.5
1990	1.723	770.5	44.7
1991	1.702.5	671	39.4
1992	1.735	735	42.3
1993	1.664.5	731.5	44
1994	1.802	787.5	43.7
1995	1.613	633	39.2

Kaynak : DİE Çalışma İstatistikleri 1995, DİE, Haziran 1996, S.105, Tablo 1.1.09'daki Veriler

sürelî işsizlerin toplam işsizlere oranı %44.7'dir. 1990-1994 ortalamasında %42.8 olan bu oran 1995'te %39.2'ye düşmektedir.

Avrupa ülkelerinde de işsizliğin uzun süreli olduğu bilinmektedir. 1994'de Avrupa Birliği'nde işsizlerin %48.3'ü uzun süreli işsizdir (19). Uzun süreli işsizlik oranı 1994'te Almanya'da %45.6, Fransa'da %37.5, İngiltere'de %47.7'dir. Bu oran aynı tarihte Yunanistan'da %50.6'ya, İspanya'da %53.1'e ve İtalya'da %61.1'e ulaşmıştır (20).

Ancak Türkiye'de koşullar farklıdır. Yüksek oranda genç işsizlik, işsizlerin eğitim düzeyinin düşüklüğü ve uzun süreli işsizlik birarada bulunmaktadır. Başka bir deyişle mesleksiz gençlerin uzun süreli işsizliği söz konusudur. İşsizlik sigortasının ve işsizlik yardımının bulunmaması, sorunu daha da ağırlaştırır.

3. İş ve işçi bulma kurumu ve istihdam

Avrupa Konseyinin Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi'ni (1961) imzalayan ülkeler, "..... mümkün olan en yüksek ve kalıcı istihdam düzeyinin gerçekleştirilmesini ve sürdürülmesini temel amaçlarından ve sorumluluklarından biri olarak kabul etmeyi taahhüt ederler" (22). Sözleşme'yi imzalayan ülkeler, mesleki yönlendirme ve yetiştirme hizmetleri sağlamayı, ya da geliştirmeyi taahhüt ederler (23).

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Sözleşmelerinde de Çalışma, Mesleki Yönlendirme ve Mesleki Yetiştirme Haklarının etkin kullanımını sağlamak devletin görevleri arasındadır (24).

Sözdedilen Sözleşmeleri onaylamış bulunan Türkiye'de istihdam hizmeti, bir kamu hizmeti olarak Devletçe yapılmaktadır. Bu görev 1946'da kurulan İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) eli ile yürütülmektedir. 1475 Sayılı İş Yasası ve ilgili mevzuata göre Kurumun iş ve işçi bulmanın yanı sıra başka görevleri de vardır. Kurum, "... Meslek Danışmanlığı hizmeti vermek, kalifiye işçi ihtiyacını karşılamak üzere işçileri eğitmek, sosyal sıkıntıların önüne geçmek için gerekli önlemleri saptamak ve uygulanmasına yardım etmek, iş piyasasını izlemek ve istihdamla ilgili araştırma ve incelemeler yapmakla da yükümlüdür " (25).

İİBK'nun tüm bu faaliyet alanlarını kapsayan ayrıntılı bir değerlendirmesi bu çalışmanın sınırla-

rı içinde mümkün değildir. Aşağıda yalnızca Kurumun iş bulma alanındaki yükümlülüğünü ne ölçüde yerine getirdiği değerlendirilecektir.

3.1. İşsizlerden İİBK'na başvuranlar - işe yerleştirilenler

Tablo : 9 İşsizlerden İİBK'na başvuranlar-ışe yerleştirilenler

(Bin kişi)

YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Toplam işsiz sayısı	1.853.500	1.723.000	1.702.500	1.735.000	1.664.500	1.802.000
İİBK'dan İş İsteyenler	552.779	672.110	691.450	814.544	546.604	362.666
İİBK'ca İş Yerleştirilenler	266.874	283.243	269.577	297.765	267.088	242.466
Toplam İşsizlerden İİBK'na başvuranların Oranı (%)	29.8	39	40.6	46	32.8	20.1
Toplam İşsizlerden İİBK'ca İş Yerleştirilenlerin Oranı (%)	14.3	16.4	15.8	17.1	16	13.4

Kaynak : DİE, Çalışma İstatistikleri 1995, DİE, Haziran 1996, S.137, Tablo: 1.2.01'deki Veriler; İşsiz Sayıları için yukarıda Tablo :8.

1989'dan 1994'e toplam işsiz sayısı ile Kurumdan iş isteyenlerin ve Kurumca işe yerleştirilenlerin sayısı ve oranı Tablo 9'da görülmektedir. Bu dönemde işsizlerden yılda ortalama yalnızca %34.7'si iş bulmak amacı ile Kuruma başvurmuştur. İş arayanların %65'inden fazlası İİBK dışındaki kanallarla iş bulmaya çalışmıştır. İşsizlerin üçte ikisinin İİBK'na başvurmayışı bu oranda insanın Kurum aracılığıyla iş bulmayı ümit etmediklerinin bir göstergesidir.

Kurumca işe yerleştirilenlerin işsiz toplamına oranı ise 1989-1994 döneminde yılda ortalama %15.5'te kalmıştır. Bu veriler İİBK'na hem işsizlerin başvuru düzeyinin, hem de Kurumun işe yerleştirme hizmetinin çok yetersiz olduğunu göstermektedir.

3.2. İş aradıkları kanala göre işsizler

DİE Ekim 1994 HİA Sonuçlarında işsizleri iş aradıkları kanala göre sınıflandıran bir Tablo yer almaktadır. Ancak tabloya veri kaynağı olan sorunun yanıtlanma biçiminin çok seçenekli oluşu karışıklığa yol açmaktadır. Ankette iş arayanlar "iş aradıkları kanalı" belirtirken en çok dört seçenek işaretleyebilmektedir. Buna bağlı olarak Tablodaki toplam işsiz sayısı (2.823 bin kişi) var olan işsiz sayısından daha yüksek görünmektedir. Gene de İİBK dışında iş aranan kanalları ve bu kanalların işsizlerce ne oranda kullanıldığını açıkladığı için

Tablo 10 : İş aradıkları kanala göre işsizler

İş Aranılan Kanal	Kanalı Kullanan İşsiz Sayısı (bin kişi)	Kullanılan Kanala göre İşsizlerin Toplam İşsizlere Oranı (%)
Bizzat Kendisi	1378	48.8
Eş, Dost	1027	36.2
İş ve İşçi Bulma Kurumu	235	8.3
Gazete İlanı	77	2.7
İşçi Simsar ve Aracıları	24	0.85
Kendi İşyerini kurmak amacıyla girişimde bulundu	19	0.67
Diğer	15	0.53
İş bulduğu için kanal kullanmayanlar	50	1.7

Kaynak : DİE Ekim 1994 HİA Sonuçları, DİE, Haziran 1996, S.85, Tablo : E.41'deki Veriler.

bu Tablodaki veriler aşağıda Tablo 10'da özetlenerek sunulmaktadır :

Tablo 10'a göre 1994'de İİBK'na başvuran işsiz sayısı 235 bine ve İş Aranılan kanallar arasında Kuruma başvurma oranı %8.3'e düşmektedir. Oysa Tablo 9'da 1994'te Kuruma başvuran işçi sayısı 362.666 kişidir. İşsizlerden Kuruma başvuranların oranı işe %20.1'dir. Tablo 9'daki veriler Ankete değil, İİBK'nun kaynaklarına dayandığından gerçek durumu yansıtmaktadır. 1994'de işsizlerin %20.1'ini oluşturan 362.666 kişi Kuruma başvurmuştur. Ancak "İş Aradığınız Kanal Nedir ?" sorusunu yanıtlarken işsizlerin İİBK'nu tercih etme oranı %8.3'e düşmüştür. Buna göre aslında Kuruma başvurmuş olanların yarısından fazlası Ankette diğer iş bulma Kanallarıyla birlikte ele alındığında Kurum dışındaki kanalları tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu açıklamalar İİBK'nun iş bulma alanındaki faaliyetlerinin çok yetersiz olduğunu göstermektedir. Kurumun diğer görev alanlarındaki çalışmalarının daha da zayıf olduğu bilinmektedir. Örneğin 1995'te Kurumun düzenlediği İşgücü Yetiştirme Kurslarına katılanların Türkiye toplamı 20.819 kişidir (26).

Kurumun yasayla kendisine yüklenen görevleri yerine getirebilecek güce ve araçlara kavuşturulması gereklidir. Bu amaçla Kurumun bilgi sisteminin, örgütsel yapısının ve finans kaynaklarının güçlendirilmesi zorunludur (27).

Sonuç

Türkiye'de istihdam edilen nüfusun yarısına yakını tarım sektöründedir. İstihdamın sektörel dağılımında sanayinin ve özellikle imalat sanayinin payı çok düşüktür. 1990-1995 döneminde

sanayideki istihdam artışı çok yavaştır, imalat sanayiinde istihdam artışı yoktur. Tarımsal istihdamdaki görece azalma, hizmet sektörü lehine gerçekleşmiştir.

İstihdamın sektörel dağılımına bağlı olarak ücretli ve maaşlı kesimin toplam istihdam içindeki oranı %30 civarındadır. Bu oran 1990-1995 döneminde hemen hemen sabit kalmıştır. İstihdamdaki nüfusun yarısından fazlasını ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlar oluşturmaktadır. Çalışanların genel ve mesleki eğitim düzeyi çok düşüktür.

İşgücü piyasasının diğer bir yapısal sorunu, kayıt dışı istihdamın ulaştığı büyüklüktür. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına kayıtlı olanların toplam istihdam içindeki payı %53 civarındadır. İstihdam edilenlerin %46.9'u kayıtsız olarak çalışmakta, kadınlarda kayıtsız çalışanların oranı daha da yükselmektedir.

Türkiye'de işsizlik öncelikle, kentlerde yaşayan, eğitim düzeyi düşük gençleri ve özellikle genç kadınları etkilemektedir. İşsizliğin diğer bir özelliği uzun süreli oluşudur. 1995'de işsizlerin yaklaşık %40'ı bir yıl ve daha uzun süredir iş arayanlardır.

İşsizlik sigortasının ve işsizlik yardımının yokluğunun çok yönlü olumsuz sonuçları vardır : İşsizliğe karşı asgari bir gelir güvencesi, bir pasif korunmanın bulunmaması birincisi açık işsizlik sorununu ağırlaştırmaktadır. İkinci olarak da eksik istihdamın ve kayıt dışı istihdamın artışı hızlandırmaktadır. Eksik istihdam ve kayıt dışı istihdam, bulunduğu işe, iş koşulları ne olursa olsun razı olmanın ya da herhangi bir şekilde geçim sağlamak zorunda kalmanın sonucu olmaktadır.

İşgücü piyasasını devlet adına yönlendirmekle yükümlü olan İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun faaliyetleri çok yetersizdir. 1990-1995 döneminde iş arayanların %65'inden fazlası İİBK'na başvurmamıştır. Kurumun diğer hizmetlerinden yararlanabilenlerin sayısı da çok düşüktür.

İşgücü piyasasının sorunlarının azaltılması herşeyden önce, tarımdan ayrılan nüfusu emebilecek yeni istihdam alanlarının yaratılmasına öncelik tanıyacak makro ekonomik politikaları gerektirmektedir. Ancak, gerek başka ülkelerin deneyimleri ve tercihleri, gerekse Türkiye'de iş-

gücü piyasasının yapısı, sorunun yalnızca genel makro ekonomik politikalarla çözümlenmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. İşgücü piyasasının yapısına ve gereksinimlerine uygun istihdam politikalarının oluşturulması gereklidir. Global bir istihdam politikasının çizdiği çerçevede gerçekçi ve sonuç alıcı önlem ve araçlar daha çok bölgesel düzeyde üretilebilir. Bunun ön koşulu da bölgesel düzeyde işgücü piyasasının gereksinimlerinin, sorunlarının istem ve sunum boyutları ile ayrıntılı analizine dayanan araştırmaların yapılmasıdır.

İstihdam politikalarının öncelikleri üzerine bu çalışmanın sınırları içinde ve yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde ancak genel başlıklar belirlenebilir : Kayıt dışı istihdamın ilk aşamada kent kesiminde ve istihdam daralmalarına yol açmayacak bir yaklaşımla kayıt altına alınmasına yönelik önlemlerin geliştirilmesi, işsizlik sigortasının en kısa sürede kurulması, İİBK'nun bilgi sisteminin, örgütsel yapısının ve finans kaynaklarının geliştirilmesi, mesleğe yönlendirme-hazır-

lama hizmetlerinin ve genel olarak okul dışı mesleki eğitim olanaklarının genişletilmesi, bir bütün olarak örgün ve yaygın mesleki eğitim sisteminin işgücü piyasası politikaları ile ilişkilendirilerek etkinleştirilmesi ve bu başlıklardan herbiri konusunda ayrıntılı analizlerin yapılması gibi

Sonuç olarak Türkiye'de işgücü piyasasının verili durumu düzenleyici, dengeleyici kamu müdahalesinin yokluğuna ve buna duyulan büyük gereksinmeye işaret etmektedir. Yürürlükteki Anayasa "Çalışma"yı "Herkesin Hakkı ve Ödevi" ve devleti de "sosyal" olarak nitelemektedir. En temelde olan sorun, bu nitelemelere uygun olarak devletin işgücü piyasasına müdahale iradesini gösterip gösterememesidir.

Dipnotlar

- 1) Bu konuda Bkz. Y. Kepenek, "Kullanıcı Gözüyle Türkiye'nin İşgücü Piyasası Verileri", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt : 23, Sayı :1, 1996, S.35-57.
- 2) Bkz. Tuncer Bulutay, "An Overview on the Recent Trends in Labour Markets", DİE, Çalışma İstatistikleri 1995, DİE, Haziran 1996, S.56 vd.
- 3) DİE, Ekim 1994 HİA Sonuçları, DİE, Haziran 1996, S.2.
- 4) DPT, VIIKP, 1996-2000, S.43.
- 5) Employment in Europe 1995, COM (95) 396 final, 7/1995, S.222 vd.
- 6) DİE, Çalışma İstatistikleri 1995, S.95.
- 7) Aynı Kaynak, S.111.
- 8) N.N. Inosemzev (Sor.Redaktör), Die Internationale Arbeiterbewegung-Fragen der Geschichte und der Theorie, 6.Cilt, Moskova-Berlin 1985, S.163.
- 9) MEB, Çıraklık ve Yaygın Eğitimde Gelişmeler, MEB, Çır.ve Yay. Eğt. Gen. Müd., Aralık 1992, Ankara, S.161.
- 10) İİBK 1995 İstatistik Yıllığı, DİE, Ankara, 1996, S.61-62.
- 11) Education and Science (BW) 4/1995, S.29.
- 12) Kurz Verlag (Edit.), Informationsdienst Berufsausbildung-Jugendarbeitslosigkeit, Stuttgart, 9/96, S.17 vd.
- 13) DPT, İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik, VIIKP ÖİK. Raporu, DPT, Ankara, 1994, S.22; S.26 vd.
- 14) E. Dauenhauer, Berufsbildungspolitik, Berlin 1981, S.5 vd. ; aynı betimleme için bkz. A.Schelten, Einführung in die Berufspädagogik, 2. Baskı, Stuttgart, 1994, S.112 vd.
- 15) DİE, Türkiye Ekonomisi : İstatistik ve Yorumlar, Mart-Nisan 1996, DİE, Mayıs 1996, S.106, Tablo : 5.9.
- 16) Employment in Europe 1995, S.222.
- 17) Aynı kaynak, S.225 vd.
- 18) Michael Schlicht, "Learning for the Working World", Education and Science, 4/1995, S.2.
- 19) Employment in Europe 1995, S.222.
- 20) Aynı Kaynak, S.225 vd.
- 21) 1475 Sayılı İş Yasası Md. 83. İİBK'nun Görevleriyle ilgili olarak ayrıca Bkz. 1475 Sayılı İş Y.Md.25, Md. 84-87 ve İİBK Yasası. Md.1
- 22) Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi Md.1; Çalışma Hakkı; Ayrıca Bkz. Md.9 ve 10.
- 23) Aynı Kaynak, Md.1.
- 24) Türkiye'nin de onayladığı önemli UÇÖ Sözleşmeleri : 2 sayılı İşsizlik Söz., 1919, (Türkiye Onayı : 1950), 88 S.İ İstihdam Hizmeti Söz., 1948 (Türkiye Onayı : 1949), 122 S.İ İstihdam Politikası Söz., 1964 (Türkiye Onayı : 1976)
- 25) 21 no'lu Dipnottaki Yasa Maddeleri
- 26) İİBK 1995 İstatistik Yıllığı, 1996, S.61-62.
- 27) İstihdam hizmetlerinde Kurumsal yapının rolü hakkında Bkz. B.Rürup "Institutionelle Hemmnisse der Arbeitsmarktpolitik", E.Hödl, G.Schiller (Edit.) Stagnation und Beschaeftigungspolitik, Frankfurt/Main, 1983, S.196 vd.

Avrupa Sendikalarının Kimlik Arayışı ve Türk-İş

Ali Rıza BÜYÜKUSLU(*)

Bu çalışmada Avrupa ve Türk sendikacılığının, 1980'li yıllardan bugüne kadar geçirdiği kritik süreç incelenerek, sendika içi ve dışındaki gelişmelerin etkisiyle değişmekte olan yapısı ve yeni kimlik arayışı tartışılmaktadır.

Giriş

İkinci Dünya Savaşından sonra politik ve ekonomik atmosfer sendikaların tanınmasına, toplu sözleşme yapma haklarının verilmesine ve en önemlisi sendika örgütlerinin politik ve ekonomik makro kararların alınmasında, sosyal taraf olarak benimsenmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin esas kaynağı "postwar settlement" olarak bilinen iki önemli faktördür. Bunlardan birisi 1960'lı yılların ünlü üretim modeli Fordizm diğeri ise Keynesyen

refah devletidir. Böylece 1970'li yılların başına kadar endüstri ilişkilerinde devlet, işveren ve işçi sendikaları arasında "conflict free" ilişkilere dayanan uzlaşmacı bir dönem gözlemlendi (Büyüksulu, 1993). Kısacası Savaş sonrası Batı kapitalizmi sermaye birikim modeli olan Keynesyen politikalar ve üretim modeli Fordizm'in sürekliliği için sendikalarla işbirliği içinde daha toleranslı ilişkiler

kurmayı yeğledi. Bu bağlamda sendikaların ana görevi, işçiler ile devlet ve işverenler arasında aracı görevi yapmaktır.

Türkiye'de de bilindiği gibi endüstri ilişkileri sistemi, 1960'lı yıllardan sonra kuruldu ve sendikalar 1963 yasalarından sonra önemli kazanımlar elde etti. Türk sendikacılık hareketi 1960'lı yılların başında hükümetler ve işverenler için herhangi bir tehdit unsuru teşkil etmediği halde, kanımca yine aynı nedenle politik ve ekonomik büyüme göz önünde tutularak bu potansiyel politik tehlike bazı haklar verilerek kontrol edilmek istendi. Diğer taraftan Türkiye'deki örgütlü sendikacılık bu gelişmelerden hoşnuttu. Sonuçta Türkiye'de sorumlu sendikacılık anlayışının gelişmesinin bu anlamda Avrupa'daki sendikacılık ile benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Herkesin üzerinde anlaştığı bir gerçek ise Avrupa ve Türk sendikacılığı 1960'lı yıllarda gelişen sosyal demokrasi anlayışının etkisiyle de altın çağını yaşadı. Zaten hızla kalkınan ve büyüyen ekonomi de işçilerin ve işverenlerin karşı karşıya gelmesini güçleştiriyordu. Ancak kapital ve emeğin bu mutlu beraberliği 1970'li yıllarda tüm Avrupa'yı sarsan ekonomik ve politik krizle son buldu. Kitlelerin politize olması ve artan grevler sendikaları ve işverenleri karşı karşıya getirdi. Politik ve ekonomik kriz devam ederken "neo corporatism" veya "social concertation" olarak tanımlanan ve işçi, işveren ve devlet arasında "Konsensüs"ü öngören toplumsal sözleşmeler gündeme geldi. Ulusal düzeyde bağitlanan bu sözleşmeler kısa sürede tüm Avrupa'ya yayıldı. Hiç kuşkusuz bu gelişme sendikaların ulusal düzeyde sosyal taraf olarak tekrar güç kazanmasına neden oldu. Özellikle konfederasyonlar ücret artışlarının dondurulması karşılığında ekonomik ve politik kararların alınmasında söz sahibi oldular. Hatırlanacağı gibi 1978 yılında Türkiye'de Ecevit hükümeti,

ler kurmayı yeğledi. Bu bağlamda sendikaların ana görevi, işçiler ile devlet ve işverenler arasında aracı görevi yapmaktır.

Bu anlamda birçok Avrupa akademisyeni, sendikaların endüstri ilişkilerindeki rolünü, ("intermediary organization", "mediating agency" "responsible unionism") sorumlu veya arabulucu sendikacılık olarak tanımladılar (Muller-Jentsch, 1895; Harmann and Lau, 1980). Böylece sendikalar 1960'lı yılların poli-

(*) Yrd. Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri Bölümü

Türk-İş'i de ikna ederek ömrü kısa süren özellikle devlet sektörünü kapsayan bir toplumsal sözleşme denemesinde bulunmuştu.

Ancak giderek artan ekonomik durgunluk, enflasyon ve bütçe açıkları ve bunlara ilaveten işçi gelirlerindeki kayıplar, toplumsal sözleşmelerin sonunu getirdi. Sonuç olarak 1970'li yılların sonuna kadar sendikalar, hükümetlerinin ekonomik ve politik karar süreçlerinde arabulucu rolü göz önünde tutularak bazen 1960'lı yıllardaki gibi uzlaşmacı ve sorumlu sendikacılık kimliğiyle, bazen de 1970'li yıllardaki gibi toplumsal sözleşmelere taraf olan sosyal partner görünümünde işlevlerini sürdürdüler. 1980'li yıllara geldiğimizde ise sendikalar için güç ve zor bir dönem başlıyordu ve hemen hemen tüm Avrupa'da sendikal çöküşten ("the decline of trade unionism") bahsedilmeye başlandı.

1980'li yıllar, değişen ekonomik ve politik çevre ve sendikalar:

1980'li yılların başından itibaren Avrupa'daki birçok ulus aşağı yukarı benzer ekonomik sorunlarla karşılaştılar. Ekonomilerdeki durgunluk, yüksek enflasyon ve bütçe açıkları bir taraftan sistemi etkilerken, diğer taraftan artan uluslararası ekonomik rekabet teknolojik yenilenme ve yapısal değişmeyi gündeme getirdi. Bununla birlikte dünya ekonomilerinin hızla artan birbirine bağımlılığı ve kapital pazarın uluslararası boyutlara ulaşması hükümetlerin kendi iç ekonomilerini yönlendirmesini de güçleştirdi (Pontusson, 1992). Bu anlamda önemli değişiklikler, uluslararası rekabetin gittikçe artması ve endüstrinin yeniden yapılanması, üretim ve yönetim tarzında yenilikler ve işyeri iş tekniklerinin yeniden düzenlenmesiydi.

Aynı zamanda üretim metotlarında Fordizm'den yeni popüler tanımlara doğru bir gerilim başladı. "Flexible speculation" "Flexible mass production" ve "diversified quality production" olarak tanımlanan bu modeller aslında işyerinde "Flexibility" yani esnekliği artırmayı amaçlıyordu. Tüm bu gelişmeler kaçınılmaz olarak endüstri ilişkiler sistemini bütün Avrupa'da etkiledi. Merkezi bir yapılanmadan daha çok işyeri düzeyine doğru kendini hissettiren eğilim "decentralisation", aynı zamanda sosyal partnerlerin rolünü etkiledi ve artık üst düzey örgütleri ile sendikaların ve devletin rolü zayıflamaya başladı. Buna karşılık işyeri düzeyinde "managers" yöneticilerin rolü güçlendi (Büyükuslu, 1995).

Böylece 1980'li yıllar işverenlerin ve yöneticilerin güç kazandığı yıllar olarak karşımıza çıkarken sendikaların arabuluculuk rolü de sarsılıyordu. Sendikaların güç kaybetmesinin başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir: Sektörel yapıdaki değişim (endüstri sektöründen servis sektörüne geçiş), Monetarist ekonomik politikalar (sadece sağ partilerin iktidarda olduğu İngiltere ve Almanya'da değil aynı zamanda Fransa, İspanya ve Yunanistan gibi uluslarda da "sosyalist monetarist" politikalar görünümünde ortaya çıktı), Kolektivizmden bireyselliğe doğru eğilim (militant ideolojilerin işçi sınıfı üzerindeki etkilerinin azalması) ve iş piyasasının geçirdiği değişim (kısa

"part-time" ve geçici "temporary" çalışma türleri ve standart olmayan yeni istihdam alanlarının büyümesi).

Özellikle işyeri düzeyinde yeniden yapılanma, yeni yönetim teknikleri ve insan kaynağının yeniden yapılanması gereğini gündeme getirdi ve "Human Resource Management" gibi işçilerle doğrudan diyalogu sağlayabilecek stratejiler gelişti. Böylece de-

Özellikle işyeri düzeyinde yeniden yapılanma, yeni yönetim teknikleri ve insan kaynağının yeniden yapılanması gereğini gündeme getirdi ve "Human Resource Management" gibi işçilerle doğrudan diyalogu sağlayabilecek stratejiler gelişti. Böylece değişen politik ve ekonomik çevre, firma düzeylerinde yeniden yapılanmayla uyum içinde görünürken kolektif anlamda katılımı sağlayan mekanizmalar ve onların rolü de zayıflamaya başladı ve böylece sendikalar üye kaybetmekle kalmayıp kendi geleceklerini de sorgulamaya başladılar.

Diğer taraftan Türkiye'de de durum pek farklı sayılmazdı. Askeri rejim ve sonrasında devam eden sendika karşıtı yasalar ve uygulamalar, işçi örgütlerini zor duruma sokarken 1980'li yıllardan günümüze kadar gelen IMF patentli monetarist ekonomik politikalar sendikacılığa büyük darbe vuruyordu.

Burada kanımca sendikalar için en önemli sorun, 80'li yıllarda hükümetler ve işverenlerin sendikaların işçi ve işveren ilişkilerindeki aracı rolünü artık eşkisi kadar önemsemedikleri zaman ortaya çıkıyor. Örneğin 1980'den önce Türkiye'de aşağı yukarı bütün hükümetler TÜRK-İŞ'le diyaloga girmiş veya girme yollarını denemişti. Oysa 80'den sonra özellikle ANAP hükümeti döneminde zamanın başbakanı Özal ve son dönemde Çiller, sendikaları dışlayıcı açıklamalar yapmıştı. Türkiye'deki ekonomik yapılanma ve firmaların geçirdiği değişim süreci Avrupa'dan farklı görüntüler sergileyebilse de, özellikle uluslararası şirketler ve büyük firmalarda uluslararası rekabetin de kaçınılmaz etkisiyle başlayan teknolojik yenilenme ve yeni yönetim teknikleri, girişimlerin sendika, hükümet ve işveren üçlüsünün katılımını gerektiren çözüm yolları yerine, yöneticiler ve işçilerin işyerinde mikro düzeyde oluşturabilecekleri "konsensus"a yayılma şansını artıracaktır. Bugünkü ekonomik kriz ve işsizlik tehlikesini de göz önünde

tutarsak işyerinde işten atılmama karşılığında oluşturulacak diyaloglar daha da yayılacaktır. Bu arada en önemli soru sendikaların rolünün nasıl değişeceği ve sendikaların bu gidile nasıl çözüm bulacaklarıdır. Bu anlamda sendikal bunalım ve değişen şartlar karşısında yeni kimlik arayışı kaçınılmaz mı olacaktır?

Sendikaların yeniden yapılanması ve yeni bir kimlik kazanması olanaklı mı?

Sendika örgütleri ve onların liderleri herhangi bir karar üretme aşamasında, genelde örgüt içi ve dışı etkenleri göz önünde tutmak zorundadırlar. Sendika içi demokrasinin iyi işlediği örgütlerde "internal" içsel etkenler, kararların alınmasında önemli rol oynar ancak, çoğunlukla bu kararların pratikte uygulanması, "external" dışsal etkenlerin sınırları içinde kalır (ekonomik politikalar ve yasal kısıtlamalar gibi). Sonuçta sendikalar sorunlar karşısında bazen stratejik çözümler üretebileceği gibi, ani pragmatik kararlarla kısa süreli çözümlerle dengeleri sağlamaya çalışırlar. 1980'li yıllarda sendikalar karşılaştıkları olumsuz tablo nedeniyle tekrardan politikalarını, endüstri

gittikçe artan etkileri, bu tür sendikaların canlanma olasılığını artırmaktadır. Uluslararası ve büyük şirketler "productivity" verimlilik ve hayatta kalma sloganlarıyla üretim kalitesi ve rekabeti artırıcı "konsensus"larla işyeri sendikalarını destekleyebilirler. Bunun en iyi örneğini İngiltere'deki işyeri uygulamalarında görmekteyiz (Basset, 1986).

Diğer bir alternatif, bilinen bir senaryonun yani toplumsal sözleşmelerin veya ekonomik ve sosyal konseylerin tekrar gündeme gelmesidir. Nitekim İtalya, Portekiz ve İspanya'da sendika, işveren ve hükümetler arasında bu tür sözleşmelerin yapıldığına 1990'lı yıllarda şahit olundu. Bu anlamda sendikaların esas hedefi baskı grubu olarak hükümetler nezdinde yeni diyalog girişimlerinde bulunmaktır.

Sendikaların başvurabileceği son alternatif ise kitle kampanyası başlatmak olarak tanımlanan sosyal sendikacılık hareketidir "social movement unionism" (Waterman, 1993). Bu görüşte sendikaların özellikle politik aktivitelerini yeniden gözden geçirmesi ve sendikacılık hareketinin üyelerinin, sadece ücret ve çalışma şartlarını artırma işlevlerinin ötesinde sosyal ve politik çıkarlarını da geliştirici çalışmalar yapması öngörülmüyor. Böylece toplumdaki diğer demokratik kitlelerle (Feministler ve Çevreciler gibi) birlikte hareket etmek önemli stratejilerden biri haline geliyor. Bu anlamda kitle kampanyasından anlatılmak istenen çevre sorunları (örneğin büyük sanayilerin atıklarının doğaya verdiği zarar), tüketimin korunması çabaları, hükümetin vergi politikası ve devlet malının korunması (demiryollarının özelleştirilmesine karşı çıkılması) gibi insanların duyarlı olabileceği konularda kitlelerle işbirliği yapma ve sendikaların hem toplum içindeki rolünü, hem de halkın gözündeki imajını geliştirmesi ve çeşitlendirmesidir.

Gerçekte yukarıda ifade ettiğimiz alternatif sendika kimliklerinden biri veya bir kaçısı Avrupa sendikacılığında yayılıyor demek yanlış olacaktır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus düşünülüyor gibi sendikalar değişen dış çevreye karşı çaresiz kalmıyor ve arayış içinde stratejik politikalar üretmeye çalışıyorlar. Örneğin Alman sendikalarının özellikle IG Metal'in son günlerdeki çıkışları ve politika üretişleri sanıldığının aksine sendikaların sessiz bir bekleyişte olmadığını gösteriyor.

Türkiye'de duruma bakıldığında, sendikaların alternatif model veya krizden çıkış arayışlarından bahsetmek oldukça zor. Bu konu kapsamında yaptığım araştırmalar sonucunda çıkan görüntü Türk sendikacılığı açısından hiç de iç açıcı değil. Türkiye ve Türk-İş'e bağlı sendikaların liderleriyle konuştuğumuz zaman genelde, sendikaların karşılaştıkları problemlerden örneğin işten çıkarmalar, özelleştirme, taşeronlaştırma, işverenlerin ve medyanın kendilerine olan saldırıları ve yasal engellemelerden söz etmekte. Bu sorunlar karşısında Türk-İş olarak ne gibi çözümler üretiyorsunuz sorusu genelde mevcut yasal düzenlemeler karşısında kendilerinin pek fazla yapacak bir şey olmadığı şeklinde yanıtlanıyor. Kimi ise, 1980 sonu bahar eylemleri ve sonucundaki ücret artışlarını ayrıca liderleri, temsil-

Kolektivizmden bireyselliğe geçiş "Business unionism" olarak bilinen Amerikan sendikacılık anlayışının anlaşılmasına neden olabilir. Bu modelin kapsamı da daha çok üyelerinin ücret ve çalışma artlarına yönelik iyileştirmeler yapmak şeklinde tanımlanabilir. Hiç kuşkusuz Türk-İş'in özellikle 1960'lardan başlayarak günümüze kadar sürdürdüğü sendika politikasını bu çerçevede değerlendirmek olasıdır.

verebilen ve işlevleri daha dar kapsamlı arkadaş dernekleri görüntüsünde bir gelişmedir. Yine kolektivizmden bireyselliğe geçiş "Business unionism" olarak bilinen Amerikan sendikacılık anlayışının anlaşılmasına neden olabilir. Bu modelin kapsamı da daha çok üyelerinin ücret ve çalışma şartlarına yönelik iyileştirmeler yapmak şeklinde tanımlanabilir. Hiç kuşkusuz Türk-İş'in özellikle 1960'lardan başlayarak günümüze kadar sürdürdüğü sendika politikasını bu çerçevede değerlendirmek olasıdır.

Başka bir alternatif, Japon sendikacılık modeli olarak tanımlayabileceğimiz işyeri sendikacılığının yayılma şansındır. Gerçekte uluslararası rekabet ve uluslararası şirketlerin endüstri ilişkiler sisteminde

ciler veya üyeleri için düzenledikleri Rusya ve Kıbrıs gezilerini örnek olarak göstererek Türk sendikacılığının iyi yolda olduğunu savunuyor. Başka bir grup sendikacı ise Türk-İŞ'in konfederasyon olarak pasif kaldığından yakınlıkla topu Türk-İŞ'e atıyor.

Durum böyle olunca, TÜRK-İŞ'in ve üye sendikaların birçoğunun gerçek anlamda karşılaştıkları problemin ciddiyetini kavrayabildiklerini ve buna karşılık stratejik çözüm yolları aradıklarını söylemek oldukça güç. Özellikle işyeri düzeyinde son yıllardaki gelişmelerden işverenlerin ve yöneticilerin yapmak istedikleri teknolojik ve yönetsel değişikliklerin sendikal açıdan neler getirebileceği konusunda bu gelişmelerin Avrupa'da olduğu kadar ve Türkiye'de henüz önemli olmadığı düşüncesi-ne kapılıyorlar. Daha da önemlisi kapasitelerinin yasalarla ve Türkiye'nin politik ve ekonomik ve özellikle enflasyonist baskılarla sınırlı olduğuna inanıyorlar. Diğer taraftan sendikalarda görev yapan teknik kadrolar ve bazı akademisyenler de Türkiye'nin mevcut demokratik koşulları ve yüksek enflasyon baskısı altında sendikaların ücret sendikacılığı dışında yapabilecekleri pek bir şey olmadığı görüşüne katılıyorlar.

Genelde gözlemlenen eğilim ise TÜRK-İŞ'in konfederasyon olarak sorunlar karşısında çözüm üretmesi gerektiği ortaya çıkıyor. Ancak şu ana kadar birçok problem karşısında TÜRK-İŞ'in stratejik olarak herhangi bir politika ürettiğini görmek olanaksız. Örneğin özelleştirme konusunda birçok sendika paneller düzenleyerek konuyu eleştirirken TÜRK-İŞ'in başkanı Bayram Meral "hiçbir işçinin burnu kanamayacaksa özelleştirme desteklenebilir" gibi açıklamalar yapmaktadır. Ayrıca aynı konuyla ilgili olarak TÜRK-İŞ'in üyelerine gönderdiği ve başına verdiği mesajlar arasında büyük farklılıklar görülebilir.

Kısacası 1980 sonrası ortaya çıkan ekonomik ve politik değişimler ve bunların sendikacılık hareketine olan etkisine karşılık TÜRK-İŞ'in stratejik çözüm ve kimlik arayışı içinde olduğunu söylemek oldukça zor. Bu noktada şu soru gündeme geliyor: Avrupa'da örnekleri görülen veya yayılma olasılığı olan yukarıda özetle açıklamaya çalıştığımız alternatif sendika kimlikleri, TÜRK-İŞ ve üye sendikalar için çözüm olabilir mi?

Her şeyden önce "Business type" Amerikan sendikacılığı, TÜRK-İŞ'in yakından tanıdığı bu model konfederasyonun yıllardır izlediği politikalara oldukça yakın. Ancak TÜRK-İŞ içinde işçiler arasında bu çizgiye olan tepki giderek büyümektedir Böylece TÜRK-İŞ'in sadece ücret sendikacılığı yaparak üye-

lerinin geniş çıkarlarını temsil edemeyeceği fikri güçlenmektedir. İşyeri düzeyinde oluşturulacak sendikacılık bilindiği gibi Türkiye'de yasal nedenlerden dolayı olanaksız gözüküyor. Ancak özellikle uluslararası şirketlerin artması yakın zamanda sendikasız işyeri "non union firms" yaygınlaşmasına neden olabilir ve bu kavram diğer işyerlerinde de kabul görebilir. Böylece "sendikasız işyeri sendikacılığı" Türkiye için de söz konusu olabilir. Başka bir anlatımla yöneticiler sendikayı dışlayıcı ve direkt olarak işçilerle ilişkileri geliştirici mekanizmaları işyeri düzeyin-

de oluşturabilir. Bu anlamda işverenlerin ve yöneticilerin en büyük kozu, verimliliğin artması ve işyerinde esneklik istemi karşılığında işten çıkarmaların yeni istihdam güvencesi sağlanması şeklinde oluşabilir ve gittikçe hızlanan rekabet ortamı karşısında şirketlerin ayakta kalabilmesi için sayın cumhurbaşkanının "bu gemide hepimiz varız batarsak hepimiz batırız" sözü, şirket bazına indirilip sloganlaşabilir. Böyle bir gelişme TÜRK-İŞ'in ve üyelerinin ulusal düzeyde oynadığı rolü zayıflatacaktır.

Türkiye'de sosyal partnerler ve akademisyenler tarafından rağbet edilen görüş ise toplumsal sözleş-

meler yoluyla sendikaların rolünün yeniden belirlenmesidir. Son günlerde ise bu tartışma, ekonomik ve sosyal konseyin kurulması boyutuyla gündeme getiriliyor. Ancak ekonomik ve sosyal konseyin gerek kapsamı gerek içeriği konusunda henüz bir uzlaşma sağlanmış değildir. İşçi ve işveren örgütleri ve hükümet arasında diyalogu öngören bu alternatifin hep arzularla kaldığı ve oluşmadığını görüyoruz. Bunun nedeni oldukça açıktır. Avrupa'daki anlamıyla toplumsal sözleşmeler, güçlü işçi ve işveren sendikaları gerektirir. Oysa ne TÜRK-İŞ ne de TİSK böyle bir güçten yoksundur. Ayrıca bu uzlaşma neyin karşılığında olacaktır? Ücret artışlarının dondurulması mı? Bu da açık değildir. Avrupa toplumsal sözleşmelerinde gördüğümüz bazı temel şartlarda, örneğin merkezi toplu sözleşme yapısı (Avusturya'da veya İsveç'te eskiden olduğu gibi), yüksek sendikalaşma oranı (Türkiye'de sendikalaşma oranı hala çok düşüktür) ve sosyal demokrat veya işçi partilerinin iktidarı, Türkiye'de mevcut değildir. Durum böyle olunca kanımca Türkiye'de ulusal düzeyde "Konsensus" oluşturma istemleri, kapalı toplantı salonlarının gündemini belirleyen süslü bir kavram olmaktan öteye gidip hayata geçmesi olasılığı zayıf gözüküyor. Bir an için toplumsal sözleşmenin yapıldığını düşünsek bile ekonomik ve politik iktidarsızlığın kronik halde yaşandığı ülkemizde bunun sürekli olacağını düşünmek hayalcilik olacaktır.

Belki de toplumsal sözleşmeler ile işyeri sendikacılığı arasında bir yol bularak, endüstri demokrasisini işleterek sendikaları da dışlamayacak Almanya'daki ikili modele benzeyen ve yaşama yüzdesi daha fazla olabilecek mikro "Konsensus"ları

teklif etmek Türkiye açısından ulusal sözleşmelere nazaran daha az hayalci olacaktır.

En son olarak sosyal sendika hareketinin yayılma şansı ile gerçekte TÜRK-İŞ ve üye sendikaların tavırlarına göre belirlenecektir. Eğer TÜRK-İŞ kendi geleneksel çizgisine devam edecekse yani ücret sendikacılığı anlayışını değiştirmeyecekse yeni bir kimlik arayışına da gerek kalmayacaktır. Ancak bu noktadaki sorun ise, TÜRK-İŞ'in bu politikalarda nereye kadar gideceğidir. Diğer taraftan TÜRK-İŞ'in iç yapısında bir hoşnutsuzluk ile gerçekte bir çözüm ve kimlik bunalımı varsa, o zaman TÜRK-İŞ'in sendikaları, sendika demokrasisini işleterek üyelerinin daha geniş çıkarlarını temsil edecek politikalar üretebilecektir. Bu bağlamda toplumun diğer kesimleriyle uzlaşabileceği anlamına gelen "dayanışma" sendikacılığı sosyal sendika hareketine dönüşebilir.

Sonuç olarak genelde Avrupa sendikacılık hareketinin geçirdiği kriz bakımından kötümser yaklaşımlarda bulunulsa da, çözüm önerileri açısından geleceğe iyimser bakmak yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan Türk sendikacılık hareketi ve TÜRK-İŞ'in değişen koşullar karşısında net bir tavrını görmemekle birlikte yakın bir zaman içinde TÜRK-İŞ'in politikalarını ve stratejilerini gözden geçirip değişen şartlarda çözüm üretmesi beklentisi, sanırım fazla iyimser olacaktır.

Kaynakça:

- Basset, P. (1986), *Strike Free: New Industrial Relations in Britain*, London: MacMillan.
- Büyükcuslu, A.R. (1993), "Avrupa Sendikacılığında Son Gelişmeler", *İktisat Dergisi*, yıl: 29, sayı 343, Kasım, 66-68.
- Büyükcuslu, A.R. (1995), "Avrupa'da ve Türkiye'de Sendikacılığın Dünü Bugünü ve Geleceği", *Dünyada ve Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Yeni Boyutları*, TİSK-TÜRK HENKEL, Çırağan Sarayı, 1 Eylül.
- Hartman and Lau (1980), "Study of Identity and Strategy" *International Studies Quarterly*, vol. 24, no 3, September, 365-391.
- Pontusson (1992), "Introduction: Organizational and Political Economic Perspectives on Union Politics" in Golden and Pontusson (ed) *Bargaining for Change: Union Politics in North America and Europe Trade Union Confederations; a Comparative*. London: Cornell University Press.
- Waterman, P. (1993), "Social-Movement Unionism: A New Union Model for a New World Order?" *Review*, Fernand Braudel Centre, 16, 3, 245-278.
- Muller-Jentsch, W. (1985), "Trade Unions as Intermediary Organizations," *Economic and Industrial Democracy*, 6, 3-33.

Türk İmalat Sanayinde Esneklik: Nereye Kadar?

Nurhan YENTÜRK (*)

1980'li yıllar dünya ekonomisinde işsizliğin önemli bir sorun olmaya başladığı yıllardır. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işsizliğin iki temel kaynağı olduğu öne sürülmektedir. Bunlardan birincisi yeni teknolojik gelişmelerdir. Diğer ise gelişmekte olan ülkeler ile yapılan ticaretten kaynaklanmaktadır. Bu ticaretin, gelişmiş ülkelerde, özellikle niteliksiz işgücü istihdamını düşürmekte olduğu ileri sürülmektedir (STI, 1995). Gelişmekte olan ülkelerde ise yapısal uyum programlarının bir çok açıdan istihdam artırıcı rol oynayacağı beklenmektedir. Bu görüşe göre, öncelikle dışa açık faaliyetlerin artması emek yoğun faaliyetlerin önem kazanmasına neden olacaktır. Diğer yandan iç ve dış finansal serbestlik yatırımlar için gerekli yerli ve yabancı kaynakları artıracak ek istihdam artışı doğuracaktır.

Stabilizasyon politikalarının başarıya ulaşmasında emek piyasasına önemli bir rol atfedilir. Stabilizasyon politikaları ile harcamalarda bir azalmanın olacağı, bunun fiyatlar ve üretimde bir düşme ile sonuçlanacağı, bunun sonucu ise emek talebinin düşeceği beklenir. Eğer emek piyasası iyi çalışıyorsa (esnek ise) emeğin fiyatı (reel ücretler) azalacak, istihdam ve üretimin düşmemesini sağlayacaktır. Emek piyasasındaki katılıklar sonucu reel ücretlerde düşmenin engellenmesi ise işsizlik ve üretimde bir azalma ile sonuçlanacaktır.

Son yıllarda, yapısal uyum/stabilizasyon politikalarını uygulayan ülkelerde gerek istihdam gerekse büyüme açısından beklenen sonuçların ortaya çıkmaması, dışa açılma konusunda önemli adımlar atmış ülkelerde sorunun büyük oranda emek piyasalarındaki katılıktan kaynaklandığı görüşünün yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak kolektif pazarlıktan, devletin düzenleyici rolüne, emeklilik koşullarından sosyal güvenlik sistemine kadar tüm emek piyasası kural ve kurumlarının esnekliği bozduğu ileri sürülerek, yerlerine bireysel pazarlık sistemi-

ne dayalı piyasa koşullarının hakimiyeti önerilmektedir (Dünya Bankası, 1995).

Gelgelelim, ülke çalışmalarını geliştirmekte olan ülkelerde emek piyasalarının katı olduğu görüşünü desteklememektedir. Örneğin, Horton vd. 12 ülkenin emek piyasalarını kapsayan derlemelerinde, elde edilen sonuçların emek piyasasının katı olduğu, reel ücretlerin düşmediği ve bu nedenle işsizliğin orta-

Son yıllarda, yapısal uyum/stabilizasyon politikalarını uygulayan ülkelerde gerek istihdam gerekse büyüme açısından beklenen sonuçların ortaya çıkmaması, dışa açılma konusunda önemli adımlar atmış ülkelerde sorunun büyük oranda emek piyasalarındaki katılıktan kaynaklandığı görüşünün yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak kolektif pazarlıktan, devletin düzenleyici rolüne, emeklilik koşullarından sosyal güvenlik sistemine kadar tüm emek piyasası kural ve kurumlarının esnekliği bozduğu ileri sürülerek, yerlerine bireysel pazarlık sistemi-

Yukarıda belirtilen çalışmaların diğer bir ortak sonucu geliştirmekte olan ülkelerde emek piyasası kural ve kurum-

(*)Doç.Dr., İTÜ İşletme Fakültesi

ların henüz yaygınlaşmamış olduğudur. Emek piyasasının daha da esnek hale getirilmesi ile birlikte, yapısal uyum politikalarının beklediği gibi bir istihdam artışı ortaya çıkmamakta, esas olarak istihdamın enformel sektöre kayması, taşarınlaşma, ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşma ile sonuçlanmaktadır.

Ayrıca ücretler düşerken istihdamın yeterince artmaması her zaman emek piyasasının katı olduğunu göstermez. Gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan iki yapısal özellik ücretler düşerken istihdamın yeterince artmamasının nedeni olabilir: Bu yapısal özelliklerden birincisi gelişmekte olan ülkelerde mark-up fiyatlarının geçerli olmasıdır.¹ Bir başka deyişle, gelişmekte olan ülkelerde girdi maliyetlerinin üzerine bir kâr marjı eklenmesine dayalı fiyatlama yöntemi hakimdir ve bu yöntem nedeniyle ücret-istihdam ilişkisi esneklik taşımamaktadır.

Yapısal özelliklerin ikincisi, gelişmekte olan ülkelerde stagnasyonist bir rejimin varlığıdır. Aşağıda açıklanacağı gibi, bu durumda ücretlerin düşmesi inatçı bir işsizlikle sonuçlanacaktır: Taylor, gelirin ücret ve karlar arasında bölüşümü ile yatırım kararları arasındaki ilişkiyi ikiye ayırmaktadır. Taylor kâr beklentilerinin artmasının ekonomide yatırımları artırması durumunu "exhilarationist rejim" olarak tanımlamakta, ücret lehine bir dağılımın yatırımları artırması durumunu ise "stagnasyonist rejim" olarak tanımlamaktadır.

Bu ikinci rejimde gelirin düşük tasarruf eğilimi olan ücretli kesimlerin lehine dağıtılması efektif talebi artıracak ve ücretlerin milli gelir içindeki payının yükselmesi yatırımları artırıcı etki yaratacaktır (Taylor, 1991). Bu nedenle stagnasyonist rejimlerin varlığında, ücretlerin azalması yatırımları ve dinamik bir büyümeyi engelleyerek istihdam azalışı ile sonuçlanmaktadır.²

Üçüncü önemli yapısal özellik gelişmekte olan ülkelerde büyümenin yatırımlara dayalı bir büyü-

TABLO 1. İMALAT SANAYİ VE ALT SEKTÖRLERİNDE ESNEKLİK

	gr(w)	gr(emp)	gr(va)	gr(pr)		gr(w)	gr(emp)	gr(va)	gr(pr)		
İMALAT SANAYİ					355	LASTİK ÜRÜNLERİ					
1979-1983	-13,86	17,62	esnek	10,18	-5,32	1979-1983	-45,27	5,29	esnek	-9,35	-13,90
1983-1988	-0,65	28,11	esnek	76,47	37,75	1983-1988	255	27,18	esnek	79,60	41,22
1988-1993	121,53	1,92	esnek	96,34	92,64	1988-1993	188,19	-16,24	esnek	67,65	100,17
GIDA					356	DİĞER PLASTİK					
1979-1983	-18,77	29,96	esnek	55,52	19,67	1979-1983	-5,85	2,66	+	-42,17	-43,66
1983-1988	-1,84	29,39	esnek	74,78	31,08	1983-1988	-11,01	21,89	esnek	64,01	34,56
1988-1993	151,84	-2,08	esnek	71,77	75,43	1988-1993	99,75	13,44	+	119,07	93,12
DOKUMA					361	ÇANAK, ÇÖM, POR					
1979-1983	-5,06	11,46	esnek	-8,93	-18,29	1979-1983	-45,83	18,47	esnek	-33,26	-51,80
1983-1988	3,12	14,87	esnek	60,68	39,89	1983-1988	-1,28	51,89	esnek	177,68	82,81
1988-1993	91,11	-1,40	esnek	60,70	62,98	1988-1993	166,65	-20,86	esnek	69,01	113,56
GİYİM EŞYASI					*362	CAM ÜRÜNLERİ					
1979-1983	-1,37	113,08	esnek	218,72	46,58	1979-1983	-7,14	23,79	esnek	36,51	10,12
1983-1988	3,10	182,22	esnek	221,91	14,06	1983-1988	3,23	16,51	esnek	63,55	40,38
1988-1993	60,47	35,23	+	118,113	61,30	1988-1993	189,56	-29,90	esnek	36,37	94,55
DERİ VE KÜRK					369	TAŞ TOPRAK					
1979-1983	-0,61	53,27	esnek	30,72	-14,71	1979-1983	-14,65	0,23	+	22,59	22,31
1983-1988	-10,68	-8,27	+	10,06	20,00	1983-1988	-0,83	36,86	esnek	68,78	23,33
1988-1993	54,37	3,18	esnek	71,40	66,13	1988-1993	136,00	-5,96	esnek	115,60	129,25
AYAKKABI SANAYİ					*371	DEMİR, ÇELİK					
1979-1983	-12,07	54,21	esnek	51,86	-1,46	1979-1983	-11,61	5,57	esnek	30,22	23,35
1983-1988	4,23	-11,13	+	21,16	36,33	1983-1988	-5,74	46,32	esnek	104,48	39,75
1988-1993	59,25	54,18	+	216,27	105,13	1988-1993	128,40	-20,11	esnek	165,07	231,78
AĞAÇ VE MANTAR					*372	DİĞER METAL					
1979-1983	-27,84	10,05	esnek	-2,08	-11,02	1979-1983	-6,97	15,02	esnek	27,02	10,44
1983-1988	-12,13	17,09	esnek	59,89	36,56	1983-1988	-1,61	23,37	esnek	38,30	12,10
1988-1993	120,08	-0,98	esnek	113,11	115,22	1988-1993	134,21	-32,19	esnek	61,42	138,03
AĞAÇ MOBİLYA					381	METAL EŞYA					
1979-1983	-11,25	43,42	esnek	53,65	7,14	1979-1983	-4,64	16,49	esnek	11,28	-4,47
1983-1988	25,41	38,61	+	205,43	120,36	1983-1988	1,75	7,14	esnek	48,34	38,45
1988-1993	120,58	36,07	+	106,82	51,99	1988-1993	93,35	-5,34	esnek	145,25	159,09
KAĞIT VE ÜRÜNLERİ					382	ELEKTRİKSİZ MAKİNALAR					
1979-1983	-24,56	78,81	esnek	-18,11	-54,20	1979-1983	-10,30	13,56	esnek	19,62	5,34
1983-1988	4,91	29,81	esnek	92,31	48,14	1983-1988	-2,60	16,12	esnek	76,42	51,92
1988-1993	128,74	13,49	+	-3,62	-11,08	1988-1993	123,83	-6,50	esnek	169,29	194,30
BASIM, YAYIM					383	KİMLER					
1979-1983	13,78	20,76	+	15,64	-4,24	1979-1983	-24,75	7,37	esnek	25,18	16,58
1983-1988	-2,76	32,45	esnek	21,89	-7,96	1983-1988	2,90	32,49	esnek	67,97	26,78
1988-1993	52,46	-9,14	esnek	72,70	90,08	1988-1993	159,14	4,08	esnek	225,03	210,15
ANA KİMYA					384	TAŞIT ARAÇLARI					
1979-1983	-20,06	14,41	esnek	-24,31	-33,85	1979-1983	-1,52	17,97	esnek	64,16	39,15
1983-1988	2,20	19,24	esnek	141,41	102,45	1983-1988	-5,09	23,80	esnek	30,22	5,19
1988-1993	159,20	-25,85	esnek	-1,21	33,23	1988-1993	156,80	36,34	+	359,27	231,99
DİĞER KİMYA					385	MESLEKİ ALETLER					
1979-1983	-13,81	6,36	esnek	-40,80	-44,34	1979-1983	-0,01	23,47	esnek	21,27	-1,78
1983-1988	24,18	26,52	+	122,57	75,92	1983-1988	36,37	70,07	+	169,98	58,74
1988-1993	145,51	-0,91	esnek	137,05	139,24	1988-1993	112,82	48,99	+	511,83	310,64
Not: Büyüme < %5 ise sabit kabul edilip - değeri verilmektedir. *İhracatçı sektörleri göstermektedir.											
gr(w) = çalışan başına yıllık ücretteki büyüme; gr(emp) = ücretli çalışanlar sayısındaki büyüme;											
gr(va) = kalma değerdeki büyüme; gr(pr) işçi başına kalma değerdeki büyüme											
Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, geçilmiş yıllar											

Not: Büyüme <6% ise sabit kabul edilip - değer verilmektedir. *İhracatçı sektörleri göstermektedir.

gr(w) = çalışan başına yıllık ücretteki büyüme; gr(emp) = ücretle çalışanlar sayısındaki büyüme;

gr(va) = kalma değerindeki büyüme; gr(pr) işçi başına kalma değerindeki büyüme

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, çeşitli yıllar

1 Mark-up fiyatlama konusunda bkz. Boratav, Türel ve Yeldan (1994)

2 Bkz. Yentürk 1996. Ayrıca, bir çok gelişmekte olan ülkede (Türkiye dahil), emek lehine bir bölüşümün yatırımları olumlu etkilediğini gösteren bir çalışma için bkz. Boratav, Türel, Yentürk, (1996).

me göstermemesidir. Türkiye için şimdiye kadar yapılan çalışmalar imalat sanayindeki büyümenin kapasite kullanım oranına bağlı bir büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır (Yentürk, 1992; Şenses, 1989). Çalışmanın bundan sonraki kısmında imalat sanayinde, reel ücretler ile istihdam artışı incelenerek esneklik olgusuna açıklık getirilmeye çalışılacak, diğer yandan yatırımlar, verimlilik ve istihdam arasındaki ilişkiler ele alınarak imalat sanayinin büyüme kalıbı ve buna dayalı istihdam trendi incelenmeye çalışılacaktır.

Türk imalat sanayinde emek piyasasının esnekliği

Türk imalat sanayinde emek piyasasının esnek olup olmadığının sınanması için ücret-istihdam ilişkisinin gerek imalat sanayi toplamı gerek alt sektörleri itibariyle incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemenin yapılabilmesi için özel sektörde çalışan işçi başına yıllık ödemeler ve ücretle çalışanlar verileri alınmış ve dönemsel büyümeler hesaplanmıştır.

Tablo 1'de reel ücretler ve istihdamdaki büyümele-
rin karşılaştırılması, özellikle 1980 sonrası imalat sanayi geneli ve alt sektörleri için emek piyasasının esnekliği konusunda detaylı bilgi vermektedir. Özel sektör imalat sanayi ve 23 alt sektör için 72 gözlemin olduğu Tablo 1'e göre 57 gözlem için ücretler ile istihdam arasında ters yönlü ilişki geçerlidir. Diğer bir deyişle 57 gözlem için esneklik söz konusudur.

Ücretler artıkcı istihdamın artışı ya da ücretler azaldıkça istihdamın azaldığı 15 gözlem söz konusudur. Bu 15 gözlemin 11 tanesinde verimlilik ve katma değerdeki artış ücretteki artıştan daha yüksek olmuştur. Bu olgu, ücretlerdeki artışa rağmen istihdamdaki artışların devam etmesini büyük oranda açıklamaktadır. Dolayısıyla katılıktan çok, dinamik bir büyüme nedeniyle ücretler ve istihdamda eşanlı bir artış/azalış söz edilebilir.

23 alt sektörden gıda, dokuma, hazır giyim, deri ve kürk, cam ürünleri, demir-çelik ve diğer metal sektörleri ihracatçı sektörlerdir.³ Tablo 1'de görülen diğer bir ilginç olgu ihracatçı sektörlerin genellikle esnek piyasalara sahip olduklarıdır.

Özetle, tablo 1'in incelenmesinden çıkacak en önemli sonuç piyasaların esnek olduğudur.

Ancak dışa açık politikaların uygulandığı ve emek yoğun faaliyetlerin artacağına beklendiği 1980-1993 döneminde imalat sanayinde istihdam artışı %50 dolayında olmuştur. Bu artış oldukça zayıf bir istihdam artışı olarak kabul edilebilir (Şenses, 1996).

Zayıf istihdam artışının nedenlerine girmeden önce, başkaca ülkelerin emek piyasalarının gelişimine bakmakta yarar vardır. Yukarıda belirtilen bazı yazarlar tarafından öne sürüldüğü gibi emek piyasalarında esnekliğin bulunduğu görüşü bir çok Latin Amerika ülkesi için geçerlidir. Çizim 1, Latin Amerika ülkelerinden bir örnek oluşturması için Şili'nin reel ücret ve istihdam ilişkisini göstermektedir. Bu çizim reel ücretlerin artış gösterdiği 1973-1982 yılları arasında istihdamda bir azalma olduğunu, 1980'li yılların başında yaşanan eko-

nomik krizden sonra, 1982-1987 yılları arasında ücretlerin düştüğünü ve istihdamda bir artış yaşandığını göstermektedir. 1987 yılından sonraki dönem ise Şili'de bir genişleme dönemidir. Özellikle Şili'nin en önemli ihracat ürünü olan bakırın uluslararası fiyatlarındaki artış, bu sektöre yapılan yerli yatırımlar ve yabancı sermaye girişi bu ülkede gerek ücretlerde gerekse istihdamda bir artış yaşanmasını teşvik etmiştir.

Reel ücret ve istihdam arasındaki ilişki açısından daha ilginç bir örnek Güney Kore'dir (Çizim 2). Sanayileşme hamlesinin ilk aşamalarını 1970 yıllarından önce tamamlayan Güney Kore'de yaklaşık 20 yıl boyunca ücretler ile istihdam birlikte artış göstermiştir. Güney Kore bu anlamda dinamik-yoğun bir büyüme örneğidir. Bir başka deyişle yapılan yatırımlar ve ulaşılan verimlilik ar-

³ İhracatçı sektör olarak ihracat/üretim oranı %10 üzerinde olan 7 sektör seçilmiştir.

tişi bir yandan ücretlerin artmasına olanak tanıran diğer yandan sanayi üretiminin ve istihdamının genişlemesine olanak sağlamıştır.

Güney Kore ile ilgili bir diğer önemli nokta, bu ülkenin sanayileşme hamfelerinin ilk aşamalarında karşılaştırmalı üstünlüklerine dayalı olarak büyümediğidir. Bir başka deyişle bu ülke sanayileşmesini emek-yoğun sektörlere dayalı olarak gerçekleştirmemiştir. Tam aksine, daha az istihdam yaratılmasını göze alarak sermaye yoğun, ileri teknoloji kullanan sektörlere yatırımlar yapmışlar ve uzun dönemde buradan sağladıkları verimlilik artışı ile ücretleri ve istihdamı artırmayı başarmışlardır (Yoğu ve Chang, 1993).

Türk imalat sanayinde büyüme kalıbı

Türk imalat sanayinde ücretlerin düşmesinin zayıf bir istihdam doğurması yukarıda belirtilen mark-up fiyatlamasının varlığı ve stagnasyonist bir rejimin hakim olması gibi yapısal nedenlere büyük oranda bağlıdır. Ancak yukarıdaki üç ülke örneği, emek piyasasının incelenmesinde ve reel ücretler-istihdam ilişkisinin değerlendirilmesinde ekonomideki büyümenin "dinamik-yoğun" bir büyüme olup olmadığı konusunun çok önemli olduğunu göstermektedir. Ancak yeni yatırımlara dayalı bir büyüme kalıbının varlığında ücret artışları

ile istihdam artışları bir arada yaşayabilmektedir. Yatırımlara dayalı olmayan bir verimlilik artışının gerek ücretlere gerekse istihdama yansımaları kalıcı olmamaktadır.

Türk imalat sanayi yatırım performansı açısından incelendiğinde, 1980 sonrası büyümenin yatırımlara dayalı olduğunu söylemek mümkün değildir. 1977 yılında imalat sanayi yatırımlarının GSYİH'ya oranı %8.8 iken 1982 yılında %5.2'ye düşmüş ve 1994 yılında da aynı oranı korumuştur (Çizim 3).⁴ Son 12 yıl boyunca sabit kalan imalat sanayi yatırımlarının GSYİH'ya oranı bu sektörde istihdam artışının da yavaş olmasının en önemli nedenlerindendir. İmalat sanayinde istihdamın yavaş artmasının bir diğer nedeni bu sektörde görülen verimlilik artışının yatırımlarda bir artışa bağlı olmamasıdır.

İmalat sanayinde hem yatırımların hem de verimliliğin artmasına yoğun büyüme, sadece verimliliğin artışı ve yatırımların katma değerine oranının %20 oranının altında kalmasına kapasite kullanımı artışına dayalı büyüme denebilir. Diğer yandan hem verimlilik hem de istihdamın artışı durumlara dinamik etkinlik, verimliliğin artışı ancak istihdamın artmadığı durumlara statik etkinlik denebilir. Büyüme kalıplarının tanımları tablo 2'deki gibi yapılabilir.⁵

TABLO 2: Büyüme kalıbı tanımları

	1	2	3	1-2	1-3
	gr(pr)	gr(emp)	ss/va		
1a	+	+	+	dinamik etkinlik	yoğun büyüme
1b	+	+	-	dinamik etkinlik	kapasite kullanımına dayalı büyüme
2a	+	-	+	statik etkinlik	yoğun büyüme
2b	+	-	-	statik etkinlik	kapasite kullanımına dayalı büyüme
3a	-	+	+	durgun	yaygın büyüme
3b	-	+	-	durgun	emek kullanımına dayalı büyüme
4a	-	-	+	daralan	atıl birikim
4b	-	-	-	daralan	birikimsiz

Not: Eksi işareti azalma ya da sabitlik göstergesidir. ss/va = sabit sermayeye ilavelerin katma değer oranı

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı gibi, dinamik-yoğun büyüyen sektörler en fazla ve kalıcı istihdam artışı yaratabilirler. Tablo 3 imalat sanayi verimlilik ve istihdamdaki büyümeleri ve yatırım oranlarını dört dönem için vermektedir.

Tablo 3'e göre imalat sanayinin büyüme kalıbı 1974-1979 döneminde dinamik-yoğun kalıp, 1979-1983 arasında durgun-emek kullanımına dayalı bir kalıp, 1983-1988 döneminde dinamik-kapasite kullanımına dayalı bir kalıp, 1988-1993

4 Yatırım ve GSYİH yeni serilerdir.

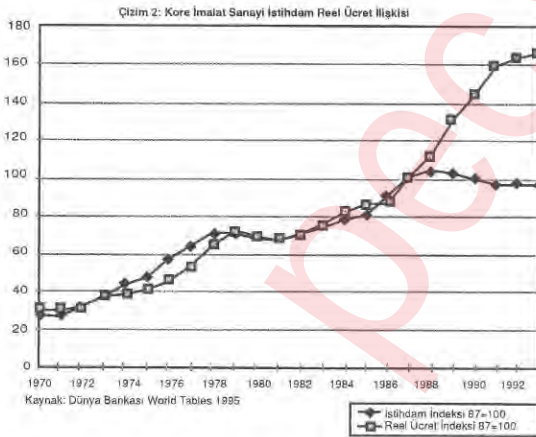
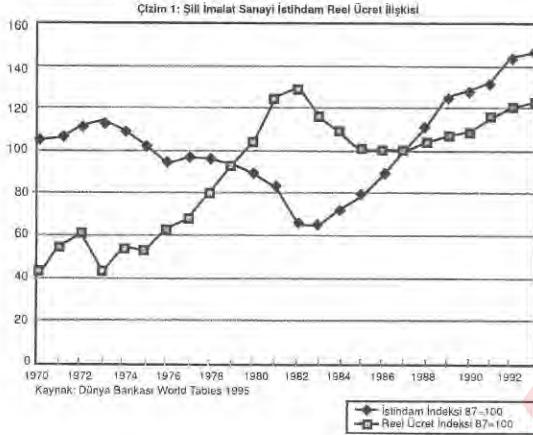
5 Büyüme kalıbı tanımları konusunda yararlanılan kaynaklar için bkz. Boratav, Türel ve Yentürk, 1996; Amsden, 1996.

TABLO 3: İmalat sanayinde büyüme kalıpları

1974-1979	gr(pr)	gr(emp)	ss/va		
1974-1979	39.48	12.66	21.03	dinamik	yoğun
1979-1983	-6.32	17.62	14.95	durgun	emek kul. dayalı
1983-1988	37.75	28.11	18.15	dinamik	kapasite kul. dayalı
1988-1993	92.64	1.92		16.78	statik kapasite kul. dayalı

Not: Kaynak ve açıklamalar için bkz. Tablo 1 ve 2.

döneminde ise statik-kapasite kullanımına dayalı bir kalıp şeklinde özetlenebilir.

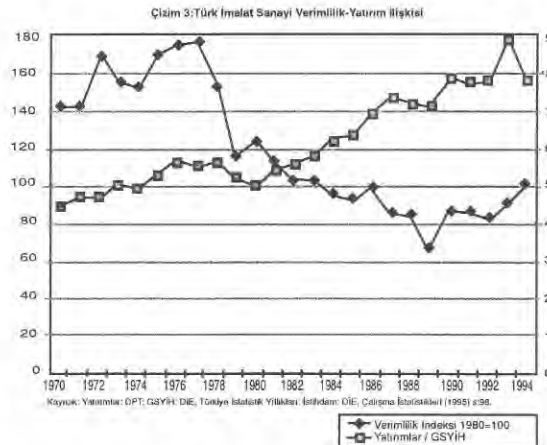
Dönemlerin büyüme kalıplarına bakıldığında, 1980 sonrası uygulanan dışa açılma politikaları ile birlikte dinamik-yoğun büyüme kalıbının ortadan kalktığı görülmektedir. 1979-1983 dönemi sadece istihdamın arttığı, verimlilik ve yatırımların azaldığı bir dönem olmaktadır. Esas olarak istikrarsızlığın ve belirsizliğin çok yüksek olduğu ve ücretlerin çok düştüğü dönemin büyüme kalıbı emek kullanımına dayalı olma özelliği göstermektedir. 1983-1988 dönemi, verimlilik ile istihdamın birlikte arttığı ancak yatırımlarda bir yükselme olmaması nedeniyle bu artışların kapasite kullanım oranının yükselmesine bağlı olduğu bir dönemdir.

1988-1993 dönemi ise verimliliğin arttığı ancak istihdam ve yatırımların düştüğü bir dönem olmaktadır. Son dönemde ücretlerin artması istihdamın azalmasına yol açmış ancak verimlilik kapasite kullanımına dayalı bir artış göstermemiştir. Çizim 3'ten de görüldüğü gibi imalat sanayinde verimlilik ve yatırımlar 1980 yılından sonra ters yönlü bir ilişki göstermektedir.

1980 sonrası her üç dönem de en hızlı ve kalıcı istihdam artışı olan dinamik ve yoğun büyüme özellikleri göstermemekte ve istihdam artışının zayıf bir düzeyde kalmasını açıklamaktadır. Diğer bir deyişle zayıf istihdam artışının nedeni piyasanın katı olmasından çok uygulanan ekonomi politikasının yatırımları ve verimliliği olumsuz etkileyen özellikleridir.

Sonuç

Özetle, imalat sanayi verileri incelendiğinde gerek imalat sanayi geneli gerek alt sektörleri için piyasalarda esnekliğin hakim olduğu görülmektedir. Ücretler düşerken yeterli istihdam artışı sağlanmaması ücretlerin yeterince edüşmemiş olmasına ve piyasanın yeterince esnek olmasına bağlanmamalıdır. Çünkü istihdamın yeterince hızlı atamamış olmasının altında yatan bazı yapısal nedenler vardır. Bunlar, mark-up fiyatlamasının olması, yatırım kararlarının iç talebe yönelik olması ve ücretlerin düşmesi ile yatırımların durağanlaşması nedeniyle istihdamın yeterince artıramaması olarak özetlenebilir. Diğer yandan, istihdam artış hızını belirleyen en önemli faktör yaşanan büyüme kalıpları ile ilgilidir. Yukarıda elde edilen so-

nuçlardan görüldüğü gibi, verimlilik artışları yatırımlardan kopuk gelişmekte ve büyüme daha çok kapasite kullanım oranına dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bu yapısal nedenler dikkate alınmadan istihdamın artışı için emek piyasalarının daha da esnek hale getirilmeye çalışılması esneklikten çok emek piyasasının zayıf olan kurum ve kurallarının yıkılması sonucunu doğurabilir. Bu sorun önümüzdeki yıllarda gerek iktisadi gerekse sosyal yönleriyle Türkiye'nin gündeminde olacaktır.

Kaynaklar

Amsden, A. et. al. (1996) "Manufacturing Output, Employment and Real Wages in the 1980s", *Journal of Development Studies*, vol. 32, no. 4, April.

Boratav, K. Türel, O. ve Yentürk, N. (1996) "Adjustment, Distribution and Accumulation", *araştırma raporu, UNCTAD*.

Boratav, K. Türel, O. ve Yeldan, E. (1994) "Distributional Dynamics in Turkey under "Structural Adjustment" of the 1980s", *New Perspectives on Turkey*, Fall, 11.

Dünya Bankası (1995) "Workers in an Integrating World", *World Development Report 1995*.

Fox, M.L., Amadoe, E. ve Camargo, J.M. (1994) "Brazil", Horton, vd. içinde.

Horton, S., Kanbur, R. ve Mazumdar, D. (1994) "Labor Markets in an Era of Adjustment", Vol 1-2, Economic Development Institute of The World Bank, Washington D.C.

Riveros, L.A. (1994) "Chile", Horton, vd. içinde.

Riveros, L.A. ve Sanchez, C.E. (1994) "Argentina", Horton, vd. içinde.

STI (1995) *Teknoloji ve İstihdam özel sayısı*, no 15, OECD.

Senses, F. (1996) "Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey", *ERC Working Papers in Economics*, 1996/01. ODTU, Ankara.

Senses, F. (1989) "The Nature and Main Characteristics of Recent Turkish Growth in Export of Manufacturing", *The Development Economics XXVII-1* Mart 1989.

Taylor, L. (1991) *Income Distribution, Inflation and Growth*, MIT Press.

Yentürk, N. (1996) "Ajustement et Accumulation en Turquie", L'Internationalisation des Structures Productives isimli seminerde sunulmuş bildiri, 17 Haziran 1996, EADI-EDES, Paris.

Yentürk, N. (1992) "Industrialization Strategies, Foreign Trade Regimes and Structural Change in Turkey", Fontaine, J.M. (1992) "Foreign Trade Reforms and Development Strategies", Routledge, Londra, içinde.

You, J.I. ve Chang, H.J. (1993) "The Myth of Free Labor Market in Korea", *Contribution to Political Economy*, vol 12.

22. İKTİSATÇILAR HAFTASI

10-11-12 NİSAN 1997 • The Marmara Balo Salonu

TÜRKİYE'DE SERMAYE, DEVLET, SİYASET

10 Nisan 1997

Saat 10.00 "Piyasa = Demokrasi mi?"

Saat 14.30 "Piyasa ve Yeraltı Ekonomisi"

11 Nisan 1997

Saat 10.00 "Devletin İktisadi Hayattaki Yeri"

Saat 14.00 "Devletin Siyasal Olarak Yeniden Yapılanması"

12 Nisan 1997

Saat 10.00 "Temsil Krizi ve Devlet İdeolojisi"

Saat 14.00 "Toplumsal Arayışlar"

Geçmişten Bugüne Eğitim Felsefesi(*)

Rıfat OKÇABOL ()**

Eğitim felsefesi deyince hemen aklımıza eğitim nedir? Eğitimin amacı olmalıdır? Bu amaca nasıl ulaşılmalıdır (ne gibi dersler okutulmalıdır, öğretim yöntemi ne olmalıdır)? gibi soruların yanıtlarını arama çabası gelmektedir. Bir eğitim sisteminin amacı ve ilkeleri belirlendiğinde, diğer felsefi sorunların yanıtlarını vermek daha kolay olmaktadır. Felsefe, düşünsel boyutu ağır olan bir alan olduğundan, yukarıda sıralanan herhangi bir soruyu tartışmak için felsefi açıdan saatlerce konuşabilir. Bir konuda derinlemesine tartışmak yerine, bu bildiride, eğitimin amaçlarına ve ilkelerine değinen düşüncelerin tarihsel süreç içinde genel çizgileriyle özetlemesi amaçlanmaktadır. Ülkemizde, kimi çevrelerde yaygınlaşan düşüncelerden / tutumlardan örnekler verilerek, eski çağlardan bugüne değişen düşünceler içinde ülkemizde gelinen noktanın ne durumda olduğu görülmeye çalışılacaktır.

Geçmişe özlem

Son günlerde televizyonları karartan tarikat-din-sömürü üçgeninde belirginleşen durum kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Gelin birkaç örnekle eğitimcilik adına neler söylenip yazıldığına bakalım.

25 Aralık 1966 yılında 78 yaşında aramızdan ayrılan Nevzat Ayasbeyoğlu'nun, 45 yıllık eğitimciliği sırasında hazırladığı bir çalışma Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 1991 yılında "İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili" adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu kitabın bir cümleye sığdırılabilecek özeti şudur: Dine dayanan eğitim ilkeleri eğitim teorimizin sağlam destekleri olabilir.

1970'lerde kurulan ve 12 Eylül yönetiminin desteğiyle hızla toplum yaşamında etkili olmaya ve Türk-İslam Sentezini yaymaya başlayan Aydınlar Ocağı'nın Nisan 1987'de düzenlediği IV. Milliyetçiler Kurultayı Bildirgesi'ne göre "Türk Milli Eğitimi'nin

hedefi, hür mesuliyet idrakine sahip mes'ud olabilecek insan yapısını, yani örnek Müslüman Türk'ü inşa etmektir." (Güvenç ve diğerleri, 1991, 136)

MEB'den sonradan müsteşar yardımcısı olan bir genel müdür,

Türk toplumunun en belirgin özelliği otorite ve disiplindir;

Medrese tipi ile Türk İslam medeniyetinde büyük bir devrim yapılmıştır;

Vasıflı ve üstün yetenekli kişiler toplumu ayakta tutar ve eğitimin görevi bunları yetiştirmektir (Erdoğan, 1989, 5-12).

demektedir.

Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi 23-26 Ekim 1996 tarihlerinde

Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nce düzenlenmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Aydın "Diyalojik Eğitim" adlı bildirisinde öğretmen ve öğrenci arasında diyalog kurulmasına olanak sağlayan bir eğitim yöntemini savunurken, aslında Kur'an'da insanlara sorulan "hiç akıl etmez misiniz?" türündeki sorunların bu diyalojik eğitime örnek olduğunu söylemektedir. Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Prof. Dr. Necmettin Tozlu da "Eğitim Sistemimizin Şekillenmesinde İdeoloji Olarak Batılaşmasının Etkisi" adlı

Sivil eğitimde, *Manisa'da işkence gören, duvara yazı yazan çocuğa 10 yıl bapis cezası veren adaletin nasıl olup, Susurluk suçluları için üç yıl ceza istemesi anlaşılmassa da; Aczmendi, Hizbullah, Nakşi ya da Nurcu babanın çocuğu için nasıl bir eğitim isteyeceği bellidir.*

(*) İ.F.M.C., Araştırma Görevlileri Derneği, M.M.O. İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 3 No'lu İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 6 No'lu İstanbul Üniversiteler Şubesi, Yüksek Ticaret ve M.Ü.İ.İ.B.F. Mezunları Derneği İstanbul Şubesi, Jeoloji Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi tarafından 18 Ocak 1997 tarihinde düzenlenen **Demokratik Eğitim Kurultayı'na Doğru (I) Eğitim Felsefesi ve Politikaları** konulu forum öncesinde sunulmuştur.

(**)Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

bildirgesinde, Batı dünyasının putları sayılan liberalizm, sosyalizm ve marksizm gibi ideolojileri kabul ettiğimiz zaman manevi dünyamızın karardığını, eğitim sistemimizin insani, ahlaki ve imani boyutlarının olması gerektiğini belirtmektedir. (Doğan ve Kalaycı, 1996,504-509). Bu üniversiteden Dr. Neşet Tok "Türkiye için Alternatif Bir Model: Sivil Eğitim" adlı bildirgesinde, devlet bireysel özgürlüğe müdahale etmemeli; devlet yalnız maliye, savunma, dışişleri ve adaletten sorumlu olmalı, sivil düzende devletin herhangi bir ideolojisi olmadığı için bireyin ve toplumun şekillendirilmesi için çabalamaya gerek yoktur; eğitimin nasıl ve niçin yapılacağına devlet değil birey karar vermelidir demektedir. Sivil eğitimde, Manisa'da işkence gören, duvara yazı yazan çocuğa 10 yıl hapis cezası veren adaletin nasıl olup ta Susurluk suçluları için üç yıl ceza istemesi anlaşılmasa da; Aczmendi, Hizbullah, Nakşi ya da Nurcu babanın çocuğu için nasıl bir eğitim isteyeceği bellidir.

Bilginin varolanı tanıma olduğunu söyleyen, felsefenin doğuşunu "hayret, şüphe ve insanın sarılması" olgusuna bağlayan bir profesöre göre,

Din derslerinin okullarda mecburi kılınması mülli birliği sağlama yolunda atılmış bir önemli adımdır.

Din derslerinin mecburiyetine karşı çıkmak din aleyhtarlığının bir belirtisidir (Öner, 1995,212).

Görüldüğü gibi kimileri, 21'nci yüzyıla üç kala binlerce insanlık deneyimini hiçe sayarak, Avrupa'nın ortaçağda Hristiyanlık adına düşündüklerini bugün Türkiye'de din adına düşünmektedir ve eğitim sistemini bu yönde değiştirmek çabası içindedir. Bu çabaya felsefi kılıflar da aranmaktadır.

Çağdaş toplumlar, ne kadar dindar olsalar da, birkaç yüzyıldır bilimsel ve laik eğitimi seçmiş bulunmaktadırlar. Onları bu aşamaya, insanı insan yapan özelliklerinin (zekası, düşünmesi, konuşup ve yazıp iletişim kurması, sorması, araştırması, gelişmeye yönelik olması, iyiyi, doğruyu ve güzeli araması, kendinden önce üretilenlerin üstüne yeni bilgiler eklenmesi) sonucunda bugünlere gelmiştir.

Tarih öncesi ve ilkçağ

İnsanoğlu, kimi bilgilerin kuşaklara aktarılması gereğini duyumsadığı zaman eğitim doğmuştur. Önceleri, karnını doyurmak için avlanmak ve barınmak gibi yaşamı sürdürme işlevlerinin bir parçası olarak, (hayvanlarda görüldüğü gibi) kendiliğinden oluşan öğretim-öğrenim biçimi; öğretimin bilerek ve belirli amaçlarla yapılmaya başlanmasıyla eğitime dönüşmüştür.

İ.Ö.dördüncü bin yıllarda yaşayan Sümerler'in okul/eğitim uygulamasını başlattıklarını göstermektedir. Tevrat ve İncil gibi tek din kitaplarını geçen pek çok söylencenin yaratıcısı Sümerler'de ve sonra gelen Asur-Babil uygarlığında, tanrılar önemli olsa da, eğitim, dünyevi olaylarla, günlük yaşamda, toplum yaşamında ve mal alışverişinde yararlı olacak bilgilerin genç kuşaklara aktarılmasıyla, ilgilidir.

Eski (antik) çağda insanı etkileyen en temel düşünce korkudur. Barınma, beslenme ve yaşama gereksinimleri korkularla iç içedir. İlk insan korkularını

tanrılara sığınarak gidermeye çalışmıştır. İlk zamanlar, gök, su, şimşek ve hayvanlar birer tanrı (Totem dini) olabılırken, insan düşüncesi daha sonra tanrıların da tanrısını aramaya-tek tanrıya-yönelmiştir. İlk din kitabı, İ.Ö 2000 yılında Hindistan'da düzenlenen Vedizm dininin kitabı olan Rig-Veda'dır. Daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan Brahmanizm, Jainizm, Budizm ve Hinduizm gibi dinler Vedizm'in uzantılarıdır. Bunlardan bir düşünceye göre ruhun kurtuluşu göklerden gelir; kurtuluş için kurallara uymalı; Brahmalara baş eğmeli; sınıf ayrıcalıklarını kabul etmeli, tanrılara dua edilmelidir. Bir başka düşünceye göre de, kurtuluş kurallara uymakla olmaz; önemli olan bireyin isteğidir; gövdeye egemen olarak ruha özgürlük verilmelidir. Jainizm kurucusu Mahavira'ya göre yaratılış diye bir şey olmadığı gibi yaratan da yoktur; evren sonsuzdur, yaratılmamıştır; insan hiçbir canlı varlığa kötülük yapmadan yaşamalıdır. Budizm'in kurucusu Gotama da:

Bir şeye duyduunuz diye inanmayın, atalarınız inanmış diye inanmayın;

ben söyledim diye inanmayın. Kendi kendinize duyduğunuz denediğiniz, doğru bulduğumuz şeylere inanın. (Hançerlioğlu,1976,43).

demektedir.

İ.Ö. bin yılında İran'da yaşayan Zerdüş, Mazdeizm dinini kurmuş, iyilik tanrısı Ahura Mazda (Hürmüz) tarafından vahyedildiğini söylediği ve tek tanrılı bir amaca yönelik olan kutsal kitabı Zend Avesta'yı yazmıştır. Bu din, iyi tanrı (Hürmüz) ile kötü tanrı (Ahriman) çatışmasına dayanır. İnsanların din-dar, açık yürekli ve çalışkan olması istenir.

Çin'de İ.Ö. altıncı yüzyılda Taoizm, Konfüçyus öğretisi ve Budizm gelişmiştir. Taoizm eğitimde sevgi ve nezakete, tasarrufa ve alçak gönüllüğe önem vermiştir; ideal insan iyi, sadık, dürüst ve alçak gönüllü bir kimsedir. Konfüçyus ise kaderde ve kıvançta birlikte olmaya önem vermektedir. Eğitimin amacı, hem yurttaşın hem de yöneticinin erdemli olmasıdır.

Konfüçyus'e göre,

Erdemi bütün dünyaya anlatmak isteyen eski insanlar, önce kendi ülkelerini düzelttiler. Ülkelerini düzenlemeyenler, kendi ailelerine iyi olmayı öğretiler. Ailelerine iyi olmayı öğretmek isteyenler, kendilerini yetiştirdiler.

Kendilerini yetiştirmek isteyenler, önce kalplerini düzeltirler. Kalplerini düzeltmek isteyenler, düşüncelerinde içten (samimi) oldular. Düşüncelerinde içten olmak isteyenler, bilgilerini yükselttiler. Bilgilerin yükselmesi, şeylerin (maddenin) incelenmesini sağlar. (Binbaşoğlu, 1982,7-8).

Tek tanrı düşüncesi ilk kez İ.Ö. onördüncü yüzyılda Mısır'da bir kral (Amenotep ya da Amenofis) tarafından uygulanmıştır. Bu kral başta kendi şehrinin tanrısı Amon olmak üzere bütün tanrıları kaldırarak tek tanrıyı Aton olarak adlandırmış ve bütün insanları birleşmeye, birbirlerini sevmeye ve özgürlüğe çağırmıştır. Ondan iki yüzyıl sonra Musa, bütün insanlar için değil, yalnız kendi ulusu için tek tanrıçılık düşüncesini gerçekleştirmiştir. Bu dinde eğitimin amacı, dinsel buyrukları yerine getirecek erdemli kişileri yetiştirmeye dönüşmüştür. Eski Mi-

sır'da da erdemli yaşayış önemlidir, ölümden son-
suza kadar mutlu yaşayabilmek için dünyada erdemlik
sınavını başarıyla vermek gerekir. Mısır tanrılarının
dan Oziris'in şu sözleri, kitaplı dinlere de yansımış
erdemli olmanın özellikleridir:

Hiç kimseye kötülük etmedim. Yakınlarımı bahtsızlığa
sürüklemedim.

Gerçeğinde alçaklık etmedim. Kimseyi gücünün dı-
şında çalıştırmadım.

Benim yüzünden kimse korku duymadı, yoksulluk ve acı
çekmedi, bahtsız olmadı. Tanrıların kötü gördükleri
şeyleri hiçbir zaman yapmadım. Kimseyi aç bırakma-
dım. Kimseye gözyaşı döktürmedim. Kimseyi öldürme-
dim.

Kimsekin kahpece öldürülmesini emretmedim. Kimse-
ye yalan söylemedim. Hiç bir utandırıcı davranışta bu-
lunmadım (Hançerlioğlu 1976,35).

Doğuda bu tür düşünceler gelişirken batı kimliği-
ni eski Yunan'da oluşturmaya başlamaktadır. Orada
da İ.Ö. çok tanrı vardır, tanrılar için destanlar ya-
zılmıştır. Ancak, inançlar eğitime pek yansımamış-
tır. Eğitimin amacı, İsparta'da devlete hizmet ede-
cek, bedence kuvvetli ve güçlü asker yetiştirmektir.
Atina'da ise elit kesimin kişisel özellikleri ve öz-
gürlükler üzerinde durulmakta, eğitimde estetiğe
ve duyguya önem veril-
mektedir.

Sofistler (Protagoras, Sokrat, Eflatun-Platon, Aristo-Aristoteles) güzel ve etkili konuşma dersle-
rine önem vermişler, ger-
çeği bulmaya, erdeme ulaşmaya ve bunların yöntemlerini belirlemeye çalışmışlardır. Amaç bu yolla etkin devlet adamı yetiştirmektir. Erdemliliği hakseverlilik, yüreklilik, ölçülü olma ve içten olma gibi değerlerle açıklayan Sokrat (İÖ 470-399), in-
sanın kendini bilmesini, nesnelerle uğraşacağı yerde mantık kurallarına göre düşünmesini istemektedir, düşünme, soru sorma ve öğretme özgürlüğünü savunmaktadır; "bildiğim bir şey varsa, o da hiç bir şey bilmediğimdir" demektedir.

İÖ 387'de Akademiyi kuran Eflatun (İÖ 428. 347)da bilgiye önem vermekte, "yarım bilgiden korkulmalıdır, tam bilgiden kötülük gelmez" demektedir, ruhun kafada, kalpte ve karında bulunduğunu düşünmekte (bunlar aklın, duygu ve coşkuların ve hayvansal isteklerin merkezi olmakta), eğitimin amacının "bedene ve ruha yetenekli olduğu yetkinliği vermek ve kişiyi erdemli yapmak" olduğunu belirtmekte; hem "erdem tanrıya benzemeye çalış-

maktır" demektedir, hem de "erdem'in başında akıl gelir, devlet hakseverliği (adaleti) temsil eder, bu da devlet içinde her bireyin iyi, haksever ve etkili olmasıyla sağlanır" demektedir. İÖ. 350'lerde Liseyi kuran Aristo (İÖ 384-322) da insanı toplumsal bir varlık olarak görmekte, eğitimin amacını, insanın bireysel ayrılıklarına uygun biçimde içinde bulunduğu toplumun erdemli ve bilgiyi üyesi yapılması olarak görmektedir.

Daha sonra ortaya çıkan Stoa'culara göre (bu düşüncenin kurucusu Zenon, İÖ 336-264) erdem, doğaya (akla) uygun bir biçimde yaşamaya dayanır, insanın hem kendi içinde bir uyuma varması, hem de başka insanlarla uyum içinde olması önemlidir.

Roma'lılardan Çiçero (İ.Ö. 106-43) eğitimi, "doğanın insana vermiş olduğu yetileri ve yetenekleri geliştirme" işi olarak görmektedir. Ahlak, psikoloji, askeri konular, sağlık, doğal bilimler, coğrafya, astronomi, tarih, hukuk ve felsefe dersleriyle, insanlar, toplumun ilgili doğrultusunda eğitilmelidir. Başka bir Roma'lı Quinilianus (İ.Ö.35-95)'da eğitimin çocuğun gelişme evrelerine göre (doğumdan-7 yaşına; 7-14; 14-17) üç aşamada yapılmasından yanadır. Eski Yunan'da Sokrat, Eflatun ve Aristo ile başlayan, Roma'lılarda da devam eden "insanın erdemli olmasına ve zekasının geliştirmesine yönelik eğitim anlayışı, günümüzde liberal eğitim olarak adlandırılmaktadır.

Ortaçağ (~395-1453)

O. Hançerlioğlu'na göre (1976) "insanların mutluluğu özgür düşüncenin kapılarını kilitleyerek aradığı/bulduğu dönem" olan ortaçağ'da Yunan'lıların doğa tanrılarının yerini kişi tanrı almıştır. Önce Hristiyan sonra İslam inancı düşüncelerde etkin olmuştur. Her iki dinde de, düşüncüler, Yunan klasikleri ile dini inançlarını bağdaştırmaya çalışmışlardır.

Bu inançların etkisine girmeden önce, Uygur'ların, (8-9. yy) "Bilgili insan beline taşkuşansa kuş olur/Bilgisizin yanına altın koysan taş olur" demekle önemsedikleri bilgi, Hristiyan ve Müslüman düşüncülerce neredeyse salt Tanrı bilgisine dönüşmüştür. Kayser Justinien'in 529 yılında Eflatun'un kurduğu 900 yıllık Akademiyi, kimsenin felsefeyle uğraşmayacağını belirterek kapatması; Halife Ömer'in Mısır fâtihinin İskenderiye kitaplığı için "ya bu kitapların yazdığı Kur'an 'da vardır, o zaman bunlar gereksizdir. Ya da yoktur, o zaman bunlar muzirdir" demesi bilgi açısından "ortaçağı" simgelemektedir. Aziz Augustin'den (345-430) başka bir Aziz Tho-

mas'a (1224-1274) kadar pek çok düşünür/din adamı, eğitimin amacını, "insanın, hristiyanlığı anlayıp uygulayarak öbür dünyaya hazırlanması" olarak görmektedir.

İslamiyet'te de benzer düşünceler vardır. Farabi (872-950) "bilgilerin en üstünü tanrı bilgisidir" demektedir. İbni Sina'ya göre (980,1037) "en yüksek mutluluk tanrıyla insan aklının birleşmesidir. Çocuk yanlış yaptığında düzeltilmeli, davranışını düzeltmiyorsa azarlanmalı, yine de düzeltilmiyorsa dayak atılmalıdır. Belki de, "takrir ile uslanmayanın hakkı köpektir" deyişi İbni Sina'dan gelmektedir. İkinci Murat zamanında Türkçe'ye çevrilen Kabusname'nin yazarı Keykavus (1006-1069) Kur'anın ezberleninceye kadar okutulmasından yanadır. Dayağı eğitimin temeli olarak görmektedir. Gazali (1058-1111)'ye göre de bilgilerin en yücesi Tanrı varlığıdır; felsefe İslam dininin düşmanıdır, Tanrıya yaklaşmanın yolu sessizlik, oruç, uykusuzluk, yalnızlık ve duadadır. İnanmayanlar akılla mantıkla yola getirilmez, inananlar akılsızca kılıçla yola gelir. Din ve şeriata aykırı olan bilimler öğretilmemelidir.

Bu arada, her iki dinde de Ortaçağ'ın kalıplarının dışına çıkan düşünürler vardır. İbni Rüşt (1126-1198)'e göre; Tanrı emirlerine bakarak iyi ve kötüyü ayıramayız, iyi doğaya ve topluma uygun olandır. Toplum bir bütündür. Bu nedenle toplum yaşamına kadınlar da katılmalıdır. İnsan ne mutlak özgürlüğe, ne de mutlak kadece bağlı değildir. İnsan aklı doğayı kullanarak herşeyi yapabilir diyor Roger Bacon (1214-1294) ezbere dayanan kitapsız eğitime (Sko lastik Hristiyan Okulu'na) karşı çıkarak, ve karşılaştırmalar yaparak sonuç çıkarma yerine "deney" yapmasını önermesiyle ve özgür düşünceleriyle şimşekleri üzerine çekmiştir.

Rönesans (15.-16.yy)

Eski Yunan ve Roman kitaplarına ilginin artması; imparatorlar, krallar ve Hristiyanlığın temsilcisi kilise arasındaki çekişmeler; Hristiyanlığı öğretmek amacıyla (11-12. yy'da) kurulan üniversitelerin gelişmesi Rönesansı hazırlayıcı etkenler olmuştur. Bu dönemde, her şeyin yeniden aklın süzgecinden geçirilmesi ve insanın insanlığa güveni önem kazanmıştır.

Desiderius Erasmus (1469-1536) Ortaçağ'ın karanlık düşüncelerine yine düşüncelerle karşı çıkılmasını savunmuştur. Çocuğu doldurulacak bir kitap değil, belki yakılacak bir ateş olarak gören M. Montaigne(1532-1592)'e göre eğitim kişiyi tek yönlü değil, bütün yönleriyle uyumlu olarak geliştirmelidir; ahlaki değerleri olan bilimsel bilgiler, deneyler yoluyla öğretilmelidir. Para karşılığı günah çıkartan Katolik kilisesine karşı çıkarak Protestanlığı kuran Martin Luther (1483-1592) okulların dünya işleriyle uğraşanlar tarafından yönetilmesini, eğitimin ailelere bırakılmamasını ve bunun bir devlet işi olduğunu, hiç değilse ilköğretimin zorunlu olmasını savunmuştur. Engizisyon tarafından öldürülen Giordano Bruno (1548-1600) da özgür düşünce peşindeydi. Ona göre, tanrı ve evren aynı şeydir. Tanrı evrenin yaratıcısı değil kendisidir; yaratılan şey yoktur, olmakta olan bir şey vardır, tanrı ve yaratmanın yerini doğa ve oluşum almalıdır.

Rönesansın iki önemli olayı dinde reform ve insancıl yaklaşımdır. Bir yandan liberal eğitim anlayışına güzel sanatlar boyutu eklenirken, izleri Konfüçyus ve Aristo'da da görülen bireye ve onun özgürlüğüne önem veren insancıl (hümanist) eğitim anlayışı da yeşermeye başlamıştır.

Rönesansın insancılık akımı yanında 17. yüzyıl da bilimsel yaklaşımların hızlandığı görülmektedir. Bilmek, güçlü olmaktır diyen Francis Bacon (1561-1626) bilimsel yöntemi (doğayı gözlemleme, geniş kanıtlar toplama, bu gerçeklerden genellemelere ulaşma ve bunu genel kurallara açıklayarak açıklama) geliştirmiştir. "Düşünüyorum, öyleyse varım" diyen Rene Descartes(1546-1650) felsefe ve bilimin amacının gerçeğe ulaşmak olduğunu, kuşku duyulmayacak gerçek bilginin yaparak ve deneyerek öğrenildiğini söylemiştir. Bilginin temeli yaşantıdır diyen John Locke (1632-1704) eğitimde çok bilgi öğretmek yerine "doğru düşünmeyi ve doğru bilmeyi" önemsemiştir. Ona göre insan beyni boş bir kağıttır ve yaşantıyla dolar.

Bu arada tanrıyı unutmayan düşünürler de vardır. Ancak dinin eğitimdeki yeri ortaçağdakinden çok farklıdır. Örneğin, önce gözlem, sonra düşünce, daha sonra da konuşma sürecini savunan din adamı J.A. Comenius'a göre (1592-1670) bilgiler bilimsel bilgi, ahlak-erdem ve tanrı sevgisi olmak üzere üç türdür. İlköğretimin genel olmasını, insanlıkla ilgili bütün bilgileri içermesini düşünen Comenius, eğitim aşamalarını bugünkü gibi anaokulu, ilkökul, lise ve yüksekökol bağlamında sınıflandırmıştır.

Aydınlanma dönemi (18.yy)

Bu dönemde eğitimin amacı, çocuğu öbür dünyadan çok bu dünya için hazırlamaya dönüşmüştür. Din adamlarının tersine, çocuklarda anadan doğma kötülükler olmadığını belirten J.J. Rousseau (1712-1778) eğitimin amacının çocuğun kafasını doldurmak değil, onu, doğru ve aydın düşünceli kılmak olarak algılayıp, eğitimin, çocuğun doğal gelişmesine ve doğaya paralel yapılmasını öneriyordu. E.Kant (1724-1804) ise "insan, doğuştan ne iyidir ne de kötüdür, yaratılıştan ahlaksal bir varlık değildir. Eğitimciler insana, ahlaksal bir varlık olabilmek için ödev ve sorumluluklarını öğretmelidir" demektedir. Dil ve tanrıbilim eğitimi gören Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827)'ye göre yaratılışın baş yapıtı olan insan, kendisini geliştirmek sanatı bakımından da baş yapıt olmalıdır; eğitim yoluyla insanlar erdeme ve bilgelige ulaşmalıdır; bunun yolu da kafanın (düşünce), kalbin (duyular) ve elin (yapabilme) uyumlu bir biçimde birlikte eğitilmesinden geçer.

Çağdaşlaşma (modernleşme) (19.-20. yy)

J.F. Herbart (1776-1841) bireylerin yetkinlik, iyilikseverlik, doğruluk, hakseverlik ve mutluluk gibi değerlerle donatılması gerektiğini, eğitimin ödevinin devlete değil insana hizmet etmek olduğunu düşünmektedir. F.W. Fröbel (1782-1852) de bireyin yaratıcılık gücüne inanmakta; bireyin etkinlikte bulunarak ve çalışarak akıllı bir insan olacağını, eğitimin amacının insanın özündeki yaratıcılık yeteneğini geliştirmek olduğunu ileri sürmektedir.

J. Dewey (1859-1952) de hem bireysel gelişmeye hem de toplumsal gelişmeye önem vermektedir. Ona göre, eğitim, yaşama hazırlık değil, yaşamın ta kendisidir; eğitimin amacı çocuğa ne düşüneceğini değil, düşünmeyi öğretmektir; insan zekasını özgürleştirici özelliğinden dolayı bilgi insancıdır; eğitim, toplumsal gelişmenin ve yenileşmenin temeli olmalıdır; demokrasi içinde yapılan eğitim gelişir ve demokrasi gerçek eğitimin olduğu toplumlarda yaşar, demokratik eğitim sürekli olarak büyüyen ve gelişen demokratik toplumu yaratır; dinleyerek öğrenmenin yerini, yaparak/deneyerek/yaşarak öğrenme almalıdır.

Yukarıda değinilen süreçte insancılık akımı ilerlerken, J.J. Rousseau ile başlayan ve gidecek bireysel gelişme ile birlikte iyi bir toplum (J. Dewey'e göre demokratik toplum) yaratılmasına özen gösteren, ilerlemeci akım öne çıkmaktadır. İnsan düşüncesi bu noktada da durmuyor. 19. yüzyılda ortaya çıkan Marx'çı düşüncelerin sonucu olarak, 20. yüzyılın ortalarında, eğitim sistemlerinin sömürücü ve köleleştirici niteliğini vurgulayıp irdeleyen, eğitimle bireyin ve toplumun özgürleşmesini amaçlayan, Paulo Freire gibi düşünürlerin dile getirdiği köktenci düşüncelerin geliştiği görülmektedir.

Osmanlılarda

Ortaçağda ortaya çıkan Selçuklular ile 13. yy sonunda Osmanlılar İbni Rüşd yerine diğer İslamcı düşünürlerden ve Keykavus ile Şiraz'lı Sadî'den (1253-1292) daha çok etkilenmişlerdir. Bilgi öğrenmeyi, mal, mülk edinmeye yönlendiren ancak, dayatıcı eğitici bulup eğitimi yetenekli olanların eğitilmesi olarak algılayan Sadî'nin Gülistan ve Bostan adlı kitabı, Osmanlılarda 1920'lere değin Farsça ders kitabı olarak okutulmuştur.

Daha sonraki yıllarda eğitimle doğrudan ilgilenen pek yoktur. İlgilenenler de ya Amasya'lı Hüseyinoğlu Avnî gibi (1453'lerde) edepsizliğe ve terbiyesizliğe karşı dayak atılmasını savunmuş ya da Erzurum'lu İbrahim Hakkı (1703-1780) gibi dini anlamda ahlaklı ve iyi insan yetiştirilmesini istemiştir. Katip Çelebi'nin (1609-1656) medreseye karşı batıdan bilimsel bilgilerin alınması isteği ya da Şair Nâbî'nin (1642-1712) "her yıl hacca gitmekten susamış su vermek daha hayırlıdır" demesi göz ardı edilmiştir.

Rönesans, aydınlanmayı, burjuva ve sanayi devrimini yaşayan batıya karşın, Osmanlı'nın aydınlanmaya yönelişi Tanzimattan sonra hızlanmıştır. Bu süreçte, örneğin, Ziya Paşa (1825-1880) J.J. Rousseau'nun eğitimle ilgili Emile adlı kitabını Türkçe'ye çevirmekte, tüm uygar milleteler gelişme seli içinde ilerlerken bizim bu sele kapılıp yok olacağımızdan korkmakta, eğitime önem verilmesini önermektedir. Ali Suavi (1839-1878) medresenin toplumun eğitim anlayışını ve eğitimden beklentilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir. Ebuzziya Teyfik (1848-1913) tekkellere ilahî okuyanları yetiştirir gibi ezberci öğrenim yapılmasından yakınmaktadır. Namık Kemal (1840-1888) eğitim güneşi dünyayı aydınlatırken Osmanlı'nın ne yaptığını sormaktadır. Münif Paşa (1830-1910) çocukların fen, mesleki ve teknik bilgilerle

eğitilmesinin ülkenin güç ve zenginlik kaynağı olacağını düşünmekte, Ahmet Rıza Bey (1859-1930) devletin kurtuluşunu kitlelerin eğitiminde, eğitimin niteliğinin yükseltilmesinde ve Türkçe'ye önem verilmesinde görmektedir. 1909'da eğitim bakanı olan Emrullah Efendi (1858-1954) "geleceğin esenliğinin sağlanması ve meşrutiyetin yükselmesi için yurt çocuklarının, ahlakî ve zihni eğitimle meşrutiyete uygun bir biçimde yetiştirilmesi gerekir" demektedir. Satı Bey (1879-1969) herkesin öğretmenlik yapamayacağını, öğretmenin bilimsel yöntemlerle yetiştirilerek halkı uyaran ve iyiye yönelten çalışmalar yapmasını, ahlak eğitiminde ulusal, düşünce eğitiminde de evrensel olunmasını savunmaktadır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu da (1886-1978) "insanlar mesleki bir kimlik kazandırılarak toplumsal yaşama hazırlanmalı; eğitimin amacı belleği güçlü insanlar yetiştirmek değil, girişim, karar ve cesaret sahibi kimseler yetiştirmektir" demektedir (Akyüz, 1993; Binbaşoğlu, 1982).

Cumhuriyet dönemi

Osmanlı Aydınlarının katkıları ile I ve II Meşrutiyet dönemleri, Rus, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarında elde edilen birikim, doğal olarak cumhuriyete ve eğitim sistemine yansımıştır. Cumhuriyeti kuranların öğretim birliğini gerçekleştirmeleri, eğitim sistemini yapılandırırken J. Dewey'yi danışmak için iki kez çağırmaları "bilimsel, demokratik ve laik" eğitim içindir. Bu, herhangi bir inancın dayatılmadığı; ne düşünüleceğini değil, düşünmesini öğreten; herkese açık, herkesin yeteneklerini anlayıp gelişmesine ve yaşamboyu öğrenmesine olanak verecek; düşünüp-sorgulayan-gerçeği arayan, bilgi üretebilen, üretilmiş bilgileri kullanabilen, insan haklarına saygılı bireyler yetiştirecek eğitimidir. Ancak, bugün gelinen noktada bu niteliklerden ciddi sapmalar varsa; eğitim sistemi, "dünya kendisiyle göz göze yaşayanlara başka türlü görünür, içine kapanıklara çok başka türlü" diyen Milas'lı Tales'i doğrulatacak türde içine kapanık insanlar yetiştiriyorsa, eğitim sistemini masaya yatırma zamanı gelmiş demektir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul:Kültür Koleji Yayınları, 1993.
- Binbaşoğlu, C. *Eğitimin Düşünce Tarihi*, Ankara:Binbaşoğlu Yayınevi, 1982, sayfa 7-8.
- Doğan, Ç. Ve Kalaycı İ. "Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi", *Cumhuriyet Gazetesi*, Bilim Teknik, 16 Kasım 1996,504-9.
- Eliğin, E.T., *Ansiklopedik Tarih Taraması*, İstanbul: May Yayınları, 1967
- Erdoğan, A., *Yaygın Eğitim: Tebliğler*, Ankara: MEB, Mesleki ve Teknik Açıköğretim Okulu matbaası, 1989.
- Güvenç, B. ve Diğerleri, *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991.
- Haçerlioğlu, O., *Düşünce Tarihi*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1976, sayfa 35.
- Öner, N. "Millî Zihniyet ve Millî Birlik", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (aynı yazar), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1995, 201-257.

Eğitim Politikaları(*)

Fatma GÖK (**)

Eğitim politikaları, devlet, ideoloji konusu geniş bir alan. Bu konuşmada ana hatlarıyla ancak bazı yönlerini tartışacağım.

Çelişkili bir durumu dile getirerek başlamak istiyorum. Bir yandan eğitime talebimiz var. Eğitim temel bir vatandaşlık hakkıdır. Herkese en kaliteli ve zorunlu eğitim döneminden sonra da devam edecek eğitim verilmesini istiyoruz. Çok haklı nedenlerimiz var, diğer yandan ise eğitim sistemine ve okullara çok ciddi eleştirilerimiz var. Bu eleştirimizin bir kısmı yapısal olarak eğitim sisteminin sınırlarını karşımıza koyuyor. Yani verili, ekonomik, politik ve sosyal düzenin yeniden üretilmesi ekseninde örgütlenmiş bir eğitim sisteminin sınırlılıklarıyla çevriliyiz. Fakat bu mutlak ve değişmez değil. Çünkü toplum ve düzen dinamik ve çelişkili.

Aslında bugünkü içinde yaşadığımız şekliyle ve kurumsal, idari yapısıyla okul, insanlık tarihin-

de pek yeni bir olgudur. Okulların bugünkü haliyle ortaya çıkması endüstri devrimi ve giderek kapitalizmin ekonomik sistem olarak dünyaya hakim olma süreciyle ilişkilidir.

Ne oldu endüstri devrimiyle? Geniş pazarlar için kitlesel üretim yapan ve içinde çok özel ve yeni bir sosyal ilişki biçiminin şekillendiği üretim üniteleri, fabrikalar kuruldu. Bu üretim, kapitalizm öncesi üretim biçiminden ve bunun gerektirdiği ilişkiler kapitalizm öncesi ilişkilerden çok farklı idi. Buralarda çalışacak işgücünün bu yeni üretim düzenine uygun, terbiye edilmiş, organize ve disiplinli elemanlar olması gerekiyordu. Ve ör-

gün eğitim dediğimiz, belirli yaşlardaki vatandaşları, belirli mekanlarda, niteliği tanımlanmış profesyonel uzmanların eline teslim ettiğimiz kurumlar gelişerek bugünkü halini aldı. Ulus-devletlerin kurulmasıyla daha karmaşık ve zengin bir yapı kazandı.

Eğitim sisteminin ve okulların ekonominin ihtiyacı olan işgücü yetiştirme işlevi o kadar kök salmış bir algılamadır ki, eğitimin diğer işlevlerini gölgede bırakabilir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde hem eğitim sistemi ve okullar bilimsel ve teknik gelişmelere uygun insan gücü yetiştirmiyor diye suçlanır, hem de eğitim sistemi değiştirilerek veya yeniden düzenlenerek ekonomik ve toplumsal krizin aşılacağı, eşitsizliklerin düzeltileceği varsayılır. Somut örnekler çok uzağımızda değil. İş dünyası örneğin Türkiye'de biliyorsunuz sürekli olarak eğitimden şikayet eder ve üniversitelerin nitelikli insan gücü yetiştiremediklerinden yakınır. Bu bana hep eğitime endüstri devrimiyle verilen rolü çağırıştırır. TUSİAD üyeleri sanki ellerinden bir hakları alınmış gibi sızlanırlar. Yani onlara göre eğitim sistemi aslı işlevi olan yetiştirmekte başarısızdır. Yola gelmelidir.

Halbuki eğitim temel bir haktır. Başka hakların da gerçekleştirilmesi için can alıcı rolü vardır. Bilgiye ulaşma yollarını açar. Eğitimde kazanılan donanım yeni bilgi üretme becerisi ve kapasitesini etkiler. Eğitim temel bir vatandaşlık hakkı ve toplumun sadece ekonomik yönden değil, politik ve kültürel yönlerden gelişmesi için de çok önemli olduğundan bir kamu görevidir.

Planlanması, koordine edilmesi ve devlet tarafından cömertçe kaynak sağlanması elzemdir. Bütün dünyada da okullar büyük oranlarda kamu kurumlarıdır. Sermayenin, işgücü pazarının, çok çeşitli sosyal hareketlerin ve emek tarafının bu grupları şekillendiren çelişkilerin tam ortasında dururlar. Eğitim kurumları, hakim ekonomik ve cinsiyetçi ve ırkçı sistemi yeniden üretir. Örneğin Amerikan eğitimini inceleyen Bowles ve Gintis'in değerlendirmesine göre okullar toplumda eşitliği

Bugünkü içinde yaşadığımız şekliyle ve kurumsal, idari yapısıyla okul, insanlık tarihinde pek yeni bir olgudur. Okulların bugünkü haliyle ortaya çıkması endüstri devrimi ve giderek kapitalizmin ekonomik sistem olarak dünyaya hakim olma süreciyle ilişkilidir.

kapitalizm öncesi üretim biçiminden ve bunun gerektirdiği ilişkiler kapitalizm öncesi ilişkilerden çok farklı idi. Buralarda çalışacak işgücünün bu yeni üretim düzenine uygun, terbiye edilmiş, organize ve disiplinli elemanlar olması gerekiyordu. Ve ör-

(*) İ.F.M.C., Araştırma Görevlileri Derneği, M.M.O. İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 3 No'lu İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 6 No'lu İstanbul Üniversiteler Şubesi, Yüksek Ticaret ve M.Ü.İ.İ.B.F. Mezunları Derneği İstanbul Şubesi, Jeoloji Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi tarafından 18 Ocak 1997 tarihinde düzenlenen **Demokratik Eğitim Kurultayı'na Doğru (I) Eğitim Felsefesi ve Politikaları** konulu forum öncesinde sunulmuştur.

(**) Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

sağlamak için değil, kapitalist işyerinin ihtiyacı olan disiplinli, gerekli becerilerle donatılmış insanlar yetiştiren ve politik düzen için kontrol mekanizmasını sağlayan kurumlardır.

Ancak eğitim yoluyla sınıfsal ve cinsiyetçi sistemi yeniden üreten kapitalist devlet, karşısında daha çok eğitim ve bunun için daha çok kaynak isteyen sosyal hareketliliği bulur. Bir çok toplum da okuldaki ilişkileri ve uygulamaları değiştirmek için örgütlenen öğretmen hareketini göz ardı edemez. Kadınların eğitim sistemi ve okullardaki açık ve gizli cinsiyetçiliğe karşı mücadeleleri okulun formel yapısını ve ve kültürel iklimini dönüştürmeye çalışmaktadır.

Marx, her sosyal düzenin üretimin maddi koşullarını yeniden yarattığını yani üretim araçlarını yeniden yarattığını ve işgücünü yeniden ürettiğini açıklar. Kapitalizmin hakim olduğu dönemin hızlı ekonomik değişimi yeni işler için gerekli becerileri sürekli olarak değiştirdi. Meslekler ve statüler ayrıştı. Ve bu meslekler ve statüler için donanım kapitalizm öncesinde olduğu gibi üretim mekanında değil, eğitim sisteminde gerçekleşmeye başladı.

Eğitim sisteminde ve okullarda çocuklar ne öğrenirler? Üretimde sistem ile doğrudan ilişkili meslekler için yetiştirirler. Aynı zamanda çocuklar okullarda iyi vatandaş olmak için gereken uygun davranışları, tutumları kazanırlar. Yani yeni nesiller okullarda yoğun bir sosyalizasyon sürecine tabi tutularak toplumda geçerli ahlaki değerler ve kuralları (otoriteye saygı, itaat, uyumlu olmak gibi) içselleştirirler ve mesleki bir bilinç kazanırlar. Bunlar ise yerleşik düzen ve sınıf sisteminin kurallarıdır. Okul bu işleri ancak son derece ideolojik çalışma ile başarabilir. Örneğin çeşitli mesleklerle seçimde yaşananlar meşru, doğal ve kaçınılmaz olarak kabul görür. Çünkü bu seçimde "objektif" zeka ya da başarı testleri kullanılmaktadır.

Nasıl oluyor bu öğrenme süreci kapitalizmin eşitsizliklerle dolu olan ekonomik sistemiyle bu kadar ilişkili olabiliyor? Buna biraz sonra devlet bağlamında geleceğim. Burada şunu belirtmek istiyorum. Hem beceriler hem de düzenin kurallarına uygun davranışlar hakim ideolojinin kazan-dırılması ve içselleştirilmesi işidir.

Devleti ele aldığımızda ise bir yaptırımlar yani güce dayanan bir yapıdan bahsediyoruz. Yani bir devlet gücü ve bir devlet aygıtı var. Althusser devlet aygıtlarının iki yapıdan meydana geldiğini anlatır. Birincisi Devletin Baskı Araçları, diğeri ise Devletin İdeolojik Araçlarıdır.

1. Devletin Baskı Araçları; hükümet, idare, ordu, polis, mahkeme, hapishane gibi kurumlardır. Devletin İdeolojik Araçları ise din, eğitim, aile, hukuk, politika, kültürel kurumlar gibi kurumlardır. Devletin İdeolojik Araçları, Devletin Baskı Araçlarının yanında yer alır, fakat onunla karıştırılmamalıdır. Onların işlevleri çok farklı ve özeldir.

Baskı aygıtları kamusal olduğu halde ideolojik aygıtların çoğunluğu özel alanla ilgilidir. Bundan da daha önemlisi fonksiyonları itibarı ile ideolojik aygıt olmalıdır. İdeolojik aygıtlar zora dayanmaz. İdeolojiye dayanır. En azından hakim ilişki olarak zora dayandıkları da görülebilir. Tarihsel ve toplumsal olarak. Örneğin ailede şiddet vardır. Okulda dayak vardır. Devlet gücünü elinde bulunduran sınıflar hem baskı aygıtını elinde tutar hem de ideolojik aygıtları. Hiçbir sınıf ideolojik aygıtlara dayanmadan gücünü, hakimiyetini sürdüremez. Devletin ideolojik araçları, üretim ilişkilerini yeniden üretirler. Yani, kapitalist sömürü ilişkilerinin korunmasını sağlarlar. Kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı olarak. Gerek kültürel ve iletişim kurumları gerekse din ve aile kurumu bunda etkili olur. Fakat bir tanesinin rolü çok önemlidir. Bu ise okuldur. Herkes okula gider. Ne kadar çok okulda kalırsa o kadar makbuldür.

Marx ideolojiyi bir birey veya grubun kafasına hakim olan fikirler ve temsiliyetler sistemi olarak tanımlar. Althusser ise, ideolojiyi bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri şartlarının onların tahayyüllerinde temsil edilmesi olarak görür ve ideolojinin maddi olarak var olduğunu söyler, somut öz-nelerle ilgili olduğunu açıklar. Gramsci'yi yorumlayan düşünürler temel ekonomik ilişkiler etrafında bir toplumsal düzen yaratmanın üretim faaliyeti kadar önemli olduğuna işaret ederler. Ekonomik sistemin kendisi gelişmiş üretim ihtiyaçlarının öngördüğü genel kültür ve evrensel bilgi ile donatılmış bir toplumu yaratamaz. Gramsci bunu alt yapı, üst yapı birlikteliği olarak tanımladı.

Okullar devletin ideolojik araçları olarak hizmet yaparlar. Bununla birlikte okullar göreceli olarak bağımsız hareket alanı kazanmış olabilir. Yani her zaman ekonomik sistemle okullar arasında doğrudan bir tekabül yoktur. Bununla beraber okulların ideolojik hegemonyanın devamı için gerekli şartların yeniden yaratılmasında hayatı işlevleri vardır. Baskı ve hakimiyet kendiliğinden yaratılamaz ve devam edemez. Mutlaka üretilmesi, devamının sağlanması gerekir. Bu üretim çok çeşitli alanlarda, çok çeşitli şekillerde, örneğin ailede, işyerinde politikada olur. Aynı bir nokta ise ekonomik, politik ve kültürel alanların kendi içlerinde ve birbiri aralarında ilişkiler vardır ve okullar bundan etkilenir.

Egemenlik ilişkisinin nasıl oluştuğu, okullarda nasıl üretildiğinin mekanizmasını anlamak bizim

Kapitalizmin hakim olduğu dönemin bızlı ekonomik değişimi yeni işler için gerekli becerileri sürekli olarak değiştirdi. Meslekler ve statüler ayrıştı. Ve bu meslekler ve statüler için donanım kapitalizm öncesinde olduğu gibi üretim mekanında değil, eğitim sisteminde gerçekleşmeye başladı.

için çok önemlidir. Bu ilişkiyi örneğin okullardaki eğitim programları, pedagojik yöntemler, değerlendirme ve test sistemi, öğretmen davranışları, okulun iklimi gibi faktörleri inceleyerek anlayabilir, dönüştürülmesi için birikim yaratabiliriz. Çünkü nasıl ki egemenlik kurmak kendiliğinden oluşmuyorsa hakim sınıflar bunun için özveriyle uğraşıyorlarsa bunun karşısına çıkmak için de bu mekanizmayı anlamak ve karşısında aktif olarak mücadele etmek gerekiyor.

rel olmayı öğretmelidir. Ancak eleştirelilik sermayeyi tehdit eder. Bu ideolojik gerilimler eğitim kurumlarına sızmışlardır ve okulda bu çelişkiler gün be gün somut olarak yaşanır. Bu çelişkilerin nasıl çözüldüğü önemlidir.

İdeolojiler de çelişkilerle kuşatılmışlardır. Onlar sadece inançlar değildir. Yaşayan anlamlar, deneyler, tutarlı sosyal ilişkilerdir. Okullar hem insanları işler (sosyalizasyon süreci) hem bilgiyi işler. İnsanları bilgiyle donatmak eleştirel yetenekleri de geliştirebilir.

Baskı ve hegemonya ortalıkta kendi başına varolan bir kavram değil, devlete sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet, eğitim politikalarını belirleyen en önemli faktördür. Hakim sınıflar için yönettikleri sınıfların aktif muvafakatını kazanmayı başarmak çok önemlidir. Eğitim, devletin bir parçası olarak bu aktif muvafakatı kazanmakta önemli bir faktördür. Yani eğitim tarafsız bir iş değildir. Ancak devlet de bir çelişkiler ve çatışmalar sahasıdır. Sınıflar ve bir sınıfın çeşitli grupları arasında etnik gruplar, ırklar, cinsler arasında çatışmalar, çelişkiler ve gerginlikler vardır. Devletin herkesin iyiliği için çalışan tarafsız bir yapı olarak görünmesi lazım. Bu nasıl sağlanır? Burada okullarda verilen eğitimin ideolojik niteliği karşımıza çıkar. Okulda ideolojik donanımın nasıl kazandırıldığını anlamak için gün be gün okul yaşamına bakmamız gerekir. Okula baktığımız zaman çeşitli boyutlarla karşılaşırız. Birinci boyut okulun resmi yapısıdır. Burada okulun örgütsel yapısı, okul bürokrasisi, kontrol mekanizması ve bunlarda yaratılan hiyerarşik, otoriter ve disipline dayanan ilişkiler sistemi karşımıza çıkar.

İkinci boyutta eğitim sürecinin içeriği, özü, niteliği, bilgilerin aktarılış biçimi, ırkçı, cinsiyetçi yapısı, bilgilerin niteliği gibi alanlar vardır. Okuldaki sosyalizasyon süreci yoğun olarak ikinci boyutta gerçekleştirilir. Hakim ideoloji de yoğun olarak burada içselleştirilir.

Okulun özgürleştirici potansiyeli hakim ideolojinin deşifre edilmesi ve giderek okulun evcilleştiren değil, eleştirel düşünme yeteneğini geliştiren, hiyerarşik olmayan ilişkilerin yerleştiği mekana dönüşmesiyle gelişebilir.

Okullar açık, gizli veya kapalı olarak eşitsiz bir topluma uygun pasifleştirilmiş öğrencilerin şekillendiği yerdir. Fakat öğrenciler her verileni içselleştiren edilgen varlıklar değildir. Özellikle mahalle okullarındaki öğretmenler çok iyi bilirler. Öğrenciler verilen hakim mesajlara direnirler, isyan ederler, okuldan kaçarlar, çırak olmak isterler, aileler bunların bir kısmını sokaktan korumak için kuran kurslarına gönderirler. Hababam Sınıfı bunun karikatürize edilmiş halidir.

Okulun önemli bir işlevi varolan düzenin meşrulaştırılmasıdır. Okullarda hakim olan meritokratik ideoloji sayesinde eşitsiz, cinsiyetçi, ırkçı sistem desteklenir. Bu ideoloji eşitsizliğin yaratılmasını doğal gösterir. Varolan toplumsal işbölümünün meşru, doğal ve hatta kaçınılmaz olduğu görüşü yeni nesillere aktarılır.

Okullar, toplumun sınıfsal yapısının ve cinsiyete dayalı işbölümünde yeniden üretilmesinin alanıdır. Fakat bu işlev de rahatça yerine getirilemez. Örneğin, meşrulaştırma ve sermaye birikimi için gerekli şartların yaratılması işlevleri birbirleriyle çatışabilir. Örneğin çok fazla sayıda yetişmiş eleman sisteme sorun çıkartabilir. Ayrıca okulların yüklendiği değişik ideolojik işlevler birbirleriyle çelişebilirler. Çoğu çevreler ve eğitimciler görünüşü kurtarmak için bile olsa yaratıcılığı geliştirmenin, eleştirel yetenekleri geliştirmenin dinamik bir toplum için gerekliliğini dile getirirler. Yani okul eleştirel olmayı öğretmelidir.

Türkiye’de Eğitimin Bugünkü Durumu...(*)

Erdal ATABEK (**)

Türkiye’de eğitimle ilgili ‘durum analizi’ yapabilmek için eğitim felsefesinin, eğitim metodolojisinin, eğitim elemanlarının, eğitim kurumlarının, eğitim politikasının, kamuoyunu oluşturan öğrenci velilerinin eğitimden beklentilerinin ve tüm toplumun eğitiminin araştırılmasına dayalı bir değerlendirilmesinin yapılması gereklidir.

Bir bildiri çerçevesinde ele alacağımız noktalar ancak dönemeç niteliğindeki olgularla sınırlı kalacaktır. Fakat, böyle bir özet değerlendirme bile çok önemli sorunlarla karşı karşıya olduğumuzu göstermeye yeterlidir.

Bir toplumun eğitimin genel politikasından bekledikleri vardır. Bu politika yalnız geçmiş ve bugünü değil, geleceği de hedeflemelidir.

Tarım toplumlarının eğitimden bekledikleri tarımsal üretim, yakın pazar ilişkileri ve yerel tüketimle sınırlı olabilir. Böyle bir eğitim toplumun ihtiyaçlarına karşılık verecektir.

Endüstri toplumlarının daha geniş alanlarda uzmanlaşmış işgücüne ihtiyacı olmuştur. Eğitim de buna uyarlanmış, çeşitli alanlarda yetiştirilen işgücünün büyük gücü ‘uygulayıcı elemanlar’ düzeyinde yetiştirilmiş, daha az sayıda yönetici de bu işgücünün yönetilmesi görevini üstlenmiştir.

Geleceğin toplumu olan ‘bilgi toplumları’ ise ‘uygulayıcı eleman’ hedefini geride bırakmış, yetişmiş herkesin ‘kendisinin ve kendi alanının yönetici, denetici ve uygulayıcısı’ olmasına yönelik yeni hedefler saptamıştır. Bu yeni hedefler, yeni bir insan tipinin yetiştirilmesi demektir. Bu yeni hedeflerin başında ‘yetkin kişilikte insan’ yetiştirmek gelmektedir. Böylece eğitimin bilgi aktarıcı özelliği geri planlara itilmiş, eğitimde hedef önceliğini ‘insan kişiliğinin yetkinleştirilmesi’ almıştır.

Eğitimin hedefleri de böylece değişmiştir:

1. Yetkin insan kişiliğinin kazandırılması,
2. Özgür düşünen, düşündüğünü açıklayan, açıkladıklarını tartışan toplumsal insanın yetiştirilmesi,
3. Algı-dikkat-bellek-muhakeme-sorun çözme-kurgulama, tasarım, hayalgücü zinciri olarak işlem yapan insan zihin işleminin eksiksiz yapılabilmesinin eğitim metodolojisinin temeli sayılması,
4. İnsanın seçenekler üretmesi, yaratması, bu seçenekleri ölçebilmesi, seçenekler arasında karar vermesini sağlayacak analiz-sentez yetisinin kazandırılması,
5. Kendi kararının sorumluluğunu taşıyabilmesi, bu kararı irdelleyebilmesi, sonuçlarını gözden geçirebilmesi, kendini denetlemesi, kendini eleştirebilmesi ile ortaya çıkan duygusal olgunlaşmanın sağlanabilmesi,
6. Hayatı bir bütün olarak algılayan, kendi dışındakilerle empatik yaklaşım kurabilen, grup çalışması yapabilen, kendilik değeriyle başkalarının değeri arasında ilişki kuran bir etkin iletişim kurabilmesi,

Geleceğin toplumu olan ‘bilgi toplumları’ ise ‘uygulayıcı eleman’ hedefini geride bırakmış, yetişmiş herkesin ‘kendisinin ve kendi alanının yönetici, denetici ve uygulayıcısı’ olmasına yönelik yeni hedefler saptamıştır. Bu yeni hedefler, yeni bir insan tipinin yetiştirilmesi demektir.

(*) İ.F.M.C., Araştırma Görevlileri Derneği, M.M.O. İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 3 No’lu İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 6 No’lu İstanbul Üniversiteler Şubesi, Yüksek Ticaret ve M.Ü.İ.İ.B.F. Mezunları Derneği İstanbul Şubesi, Jeoloji Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi tarafından 18 Ocak 1997 tarihinde düzenlenen **Demokratik Eğitim Kurultayı’na Doğru (I) Eğitim Felsefesi ve Politikaları** konulu forum öncesinde sunulmuştur.

(**) Dr.

7. Kendi eksikliklerini saptayarak, yanlışlarını görerek kendi donanımını sürekli yenileyecek bir dinamiği hareket eksenli olarak kabul edebilmesi,

Doğru bir eğitimin ilkesi olan 'insan kişiliğini geliştirme, doğru davranışlar kazandırma, leşirel düşünce sahibi yapma, iletişim kurmayı bilen, üretici yaratıcı bireyler yetiştirme', bu kelere uygun programlar yapıp uygulama, buna uygun eğitici yetiştirme ününüyle ortadan kalkmıştır.

8. Varolan durumu çeşitli bahanelerin arkasına saklanarak kendine kabul ettirmek yerine, gerekli değişiklikleri zamanında ve gerekli biçimlerde yapabilecek yetkinliğe ulaşması,

9. Toplumsal değer yargılarını ölçebilecek, her eskiyi yanlış, her yeniye doğru kabul etmeden süzebilecek, doğruları sürdürecektir, yanlışları değiştirecek bir toplumsal değer yargısı sistemi kurabilmesi,

10. Yerel kimlikle ulusal kimlik, ulusal kimlikle evrensel kimlik arasında saplantısız, önyargısız bağlar kurabilen duygusal ve düşünsel olgunluğa ulaşabilmesi,

11. Eğitimin gerek kendisi için gerekse çevresi için sürekli, her olayla, her konuyla ilgili bir süreç olduğunu kabul etmesi.

Şimdi, bugünkü 'sınav endeksli eğitim'e kısa bir göz atalım.

Sınav endeksli eğitim...

Bugün Türkiye'de bütün eğitim 'sınav endeksli eğitim'e dönüşmüştür. İlkokul eğitimi üçüncü sınıfta bitirip dördüncü sınıfa geçen çocuklar için 'Anadolulı liseleri ve kolej sınavları'na hazırlanmaya dönüşmekte, çocuğun hayatı buna göre düzenlenmektedir. Lise iki'ye geçen çocuklar için de iki yıllık 'üniversite sınavlarına hazırlanma' süreci başlamaktadır.

'Sınav endeksli eğitim' bütün eğitim ilkelerini, eğitim hedeflerini, öğrencileri, öğretmenleri, aileleri, eğitim kurumlarını yeniden biçimlendirmiş durumdadır.

Eğitimin ilkesi; sınavı kazanmaktır.

Eğitimin hedefi; sınavı kazanmaktır.

En iyi öğrenci; sınavı kazanan öğrencidir.

En iyi öğretmen; sınava en iyi hazırlayan öğretmendir.

En iyi aile; çocuğunu sınava en iyi hazırlayan ailedir.

En iyi eğitim kurumu; öğrencilerine sınav kazandıran okuldur.

'Sınav' artık bir araç olmaktan çıkmış 'amaç' olmuştur.

'Sınav' bir fetiş olmuş, kendi fetişizmini yaratmıştır.

Öğrencinin ne öğrendiği ne öğrenmediği, öğrendiğini nasıl öğrendiği, öğrenmediğini neden öğrenmediği hiç önem taşımamaktadır.

'Sınav' dediğimiz sistem de ne öğrencinin kişiliğini tanımaktadır, ne davranışlarına bakmaktadır, ne düşüncelerle ilgilidir, ne duyguları dikkate almaktadır. 'sınav sistemi', öğrencileri bir 'bilgi işlem makinesi' saymakta, sonuçları ölçerek değerlendirme yapmaktadır.

Doğru bir eğitimin ilkesi olan 'insan kişiliğini geliştirme, doğru davranışlar kazandırma, eleştirel düşünce sahibi yapma, iletişim kurmayı bilen, üretici yaratıcı bireyler yetiştirme', bu ilkelere uygun programlar yapıp uygulama, buna uygun eğitici yetiştirme bütününü ortadan kalkmıştır.

Öğretmenlik de bu endekse göre yeniden tanımlanmakta, yeniden biçimlenmektedir. Öğretmenlik 'insan yetiştirme mesleği' olan pedagojik (eğitbilimsel) kökeninden uzaklaştırılmış, 'bilgi aktararak sınav kazandıran' yeni bir kimlik kazanmaya zorlanmıştır. Bir dalda yüksek öğrenim görmüş olmanın 'öğretmen olmaya yeterli' sayılması da bu yeni biçimlenmenin ürünüdür. Öğretmenin tek bir davranışının bile öğrenciyi hayatı boyunca olumlu ya da olumsuz etkileyeceği bilinci yitip gitmiştir. İnsan eğitiminin ne olduğunu bilen her eğitim düzeyindeki öğretmenler çaresiz kalmışlardır. Bildiklerini uygulayacakları ortamlar değişmekte, öğrenciler değişmekte, ailelerin beklentileri değişmektedir. Bildiklerini paylaşamamalarının mutsuzluğuna ekonomik güçlükler eklenmektedir. Bu durumda öğretmenin çıkış yolu da 'sınav kazandıran özel öğretmen' olmaktan geçmektedir.

Aileler de 'sınav endeksli eğitim' karşısında çaresiz kalmaktadırlar. Bu yolun doğru bir eğitim olmadığı bilen aileler bile sonuçta 'çocuklarını sınava hazırlamayı onun geleceğini tehlikeye atmanın sorumluluğu' nedeniyle aynı kulvara girmek zorunda kalmaktadır. Aileler yaşadıkları stres nedeniyle paniğe kapılmakta, çocuklarına nasıl yardım edebileceklerini düşünmekte, bir yandan sınavda başarılı olmasını bir yandan ruh sağlığını korumasını istedikleri çocuklarına nasıl davranacaklarını bilememektedirler. İşin küçük bir servete varan ekonomisi de ayrı bir sorundur.

Öğrenci çocuklar ve gençler için çok yönlü bir baskı söz konusu olmaktadır. Bir yanda okul-der-sane-özel öğretmenle kuşatılmış 'sınav karabasanı', öte yanda ailenin beklentileriyle, özlemleriyle, parasal desteğiyle oluşmuş sessiz baskısı, bunların ötesinde kendi isteklerini yapma dürtüsü tam bir kuşatma psikolojisi yaşatmaktadır.

Şimdi düşünmek gerekmiyor mu?

Çocukların, gençlerin yılları bunun için mi alınmalıdır?

Aileler bunlar için mi emek vermeli, para harcamalıdır?

Buna vereceğimiz yanıt elbette ki 'hayır' olacaktır.

Özel okullarda eğitim.

Özel okullarda yapılan eğitimi değerlendirmek için çeşitli ölçütlere dayalı araştırmalar yapmak gereklidir. Bu araştırmalar olmadıkça yapılan değerlendirmeler 'gözleme dayalı değerlendirmeler' olmaktan öteye gidemeyecektir. Bizim bu konudaki izlenimlerimiz de böyledir.

- Özel okullardaki eğitim hedefi de Devlet okullarının aynı olduğu için, eğitimde hedef farkı bulunmamaktadır. Burada yapılan eğitim de 'sınav endeksli eğitim'dir.

- Eğitim koşulları açısından özel okullar daha iyi durumdadır. Sınıfta bulunan öğrenci sayısı daha az, öğretmenler daha ilgili, eğitim bir ölçüde öğrenciyi de dikkate alan bir modele yakındır.

- Ancak bu okullardaki eğitim 'parası öğrenci velisi tarafından ödenmiş' bir sistemde yapıldığı için velilerin, hatta öğrencilerin baskısı altındadır. Böyle bir etki, veliler hatta öğrenciler düzeyinde eğitimle ilgili olsaydı 'demokratik eğitim modeli' için uygun bir ortamın yaratılmasına katkıda bulunabilirdi. Oysa, genel veli beklentisi, öğrencinin notları ve başarısı olduğu için bu etki demokratik bir ortam yaratmaktan çok öğretmenlerin ve yöneticilerin 'velilerin ve öğrencilerin hoş tutulmasına yönelik' bir baskı oluşturmakta, bu da disiplin sorunları yaratmaktadır.

- Öğrencinin sosyal aktiviteleri ve örgütlü hayata hazırlanmasına yönelik sosyal çalışmaları çok önemli gibi görünmekte ise de genellikle 'göstermelik' olmaktan kurtulamamaktadır. Özel

okulların eğitim pazarından daha çok pay alma çabaları 'standart mutfaklardan gözalıcı vitrin yaratma'ya yönelmekte, bu da eğitim yoğunluğunu azaltmaktadır.

- Özel okulların karşılaştığı, bir ölçüde de kendilerinin yarattığı önemli bir sorun 'öğrencinin moda akımlara ve markalı hayata uyma zorunluluğu' yaratan bir ortam oluşturmalarıdır. Ekonomik durumu orta üst gelir diliminde yaşayan ailelerin çocukları, tam 'kimliğini bulma' aşamasında iken bu okullarda birbirlerinden gördükleri 'moda akımları benimseme, markalı hayata uyma zorunluluğu' getiren bir grup dinamiği içine girmekte, buna karşı çıkan öğrenci ise okul gruplarının

dışında kalma gibi önemli bir sorun yaşamaktadır.

- Eğitimin en önemli sorunlarından birisi olan 'öğrenci velisiyle sürekli aktif diyalog kurulması' ve 'yetişkin eğitimi' konularında devlet okullarından farksızdır. Bu konuda çok önemli bir boşluk olduğu halde sorunu görmezden gelme tavrı devam etmektedir.

- Öğrencilerin kültürel donanımlarının artırılması gibi eğitimin önemli bir hedefi, genel olarak yılda bir kez düzenlenen 'kültür şenlikleri' biçiminde uygulanan toplantılarla sınırlı kalmaktadır. Zaman zaman benim de katıldığım 'konferans' ya da 'söyleşi' türü kültür çalışmaları bir eğitim yılı içinde bir - iki kez yapılan vitrin çalışmalarından ibarettir.

Özetle; özel okul eğitimi, devlet eğitiminin para ile yapılan bir başka biçimini oluşturmaktadır. Devletten ayrı olarak yapılan eğitimin, eğitim felsefesi, eğitim metodolojisi, aktif eğitim, kişilik eğitimi, davranış eğitimi gibi önemli alanlarda bir farklılığı bulunmamaktadır. Tek farklılığın, sınıflarda daha az öğrenci bulunması ve yabancı dille eğitim olması gösterilebilir.

Yabancı dil eğitimi de, pratikte ingilizceyle yapılan eğitim demektir. Bu eğitim de tartışılmalıdır. Yeterli anadil eğitimi almayan, anadilinde kav-

ramlar kazanımı yeterli olmayan, anadille alacağı kültür donanımı çok yetersiz öğrencilerin yabancı dille yaptıkları eğitim nasıl değerlendirilmektedir? Böyle bir eğitimin öğrencinin davranışları üzerindeki etkileri nelerdir? Daha kimlik bulma aşamasındaki öğrencilerin kendi anadilleriyle yeterli kültür birikimini almadan yabancı dille eğitim yapmaları, kimlikleri, kişilikleri, davranışları, beklentileri üzerinde nasıl etkiler yapmaktadır? Bu çocuklar hangi hedefe yönelik olarak eğitilmektedir? Bu sorunların yanıtları bulunmalıdır.

Din ağırlıklı eğitim.

Uzun yıllar boyunca tartışma konusu olan 'zorunlu din dersleri' devlet okullarında yasalasırken, İmam-Hatip okulları da ayrı bir sistem olarak eğitim sistemine entegre edilmiştir. İmam-Hatip eğitimi bir meslek eğitimi olmaktan çıkarılmış, 'din ağırlıklı genel eğitim' çerçevesine oturtulmuştur. 'Din ağırlıklı eğitim', bir dinler kültürü, hatta İslam kültürü eğitimi olmaktan uzak, bir 'inanç ve ibadet eğitimi' olmuştur.

'İnanç ve ibadet eğitimi', üzerine kurulduğu sistem gereği tartışmaya kapalıdır. Bu

inanç ve ibadet eğitimi, yapısı gereği 'dogmatik' olarak zorundadır. Kuşkuya yer veremez.

Bu sistemde 'algı-dikkat-bellek-hakeme-sorun çözme-kurgulama, tasarım, hayalgücü' zincirinde belirli sınırlamalar getirilir. 'Algı-dikkat-bellek' belirli bir inanç bütünlüğü içinde sınırlandırılmıştır. 'Muhakeme' ancak izin verilen sınırlar içinde yapılabilir. 'Sorun çözme-kurgulama, tasarım, hayalgücü' gibi yüksek zihinsel işlemler uygulanan 'inanç ve ibadet' çerçevesinin dışına çıkamaz.

eğitim modelinde, düşünce özgürlüğü, düşündüğünü açıkça ortaya koyma, düşündüğünü tartışma, seçenek üretme ve yaratma, seçenekler arasında karar verme gibi eğitim metotları yer almaz. Bu nedenle de 'inanç ve ibadet eğitimi' çağdaş bir eğitim modeli olamaz. Çağdaş eğitim modeli 'laik' olmak zorundadır.

'İnanç ve ibadet eğitimi', yapısı gereği 'dogmatik' olmak zorundadır. Kuşkuya yer veremez.

Bu sistemde 'algı-dikkat-bellek-muhakeme-sorun çözme-kurgulama, tasarım, hayalgücü' zincirinde belirli sınırlamalar getirilir. 'Algı-dikkat-bellek' belirli bir inanç bütünlüğü içinde sınırlandırılmıştır. 'Muhakeme' ancak izin verilen sınırlar içinde yapılabilir. 'Sorun çözme-kurgulama, tasarım, hayalgücü' gibi yüksek zihinsel işlemler uygulanan 'inanç ve ibadet' çerçevesinin dışına çıkamaz.

Böyle bir eğitim ancak 'cemaat eğitimi'dir. Bu nedenle de 'milli eğitim' anlayışının dışındadır. 'Evrensel eğitim' ilkeleri açısından da özgür düşünceye, özgür tartışmaya kapalı oluşu nedenleriyle karşıtlıklar taşımaktadır. Bu eğitim, 'kabuller ve retler eksenli' nedeniyle bilimsel değildir. Bilimsel konular için uygun değildir, ancak kabul edilmiş dogmaların izin verilmiş sınırlarında inceleme, araştırma, tartışma yapılabilir.

Bu eğitimin bir özelliği de, kişinin seçimi olmayan kesin bir kimlik verisi, bu kimliğin verilmesi nedeniyle de tartışmasız bir kesinliğin rahatlığını sağlayışıdır. Bir çok genç insanın bu sisteme yakınlık duymasında onu tartışmaların dışında bırakan, çelişiklerden kurtaran, karar vermek sıkıntısından uzaklaştıran bu rahatlığın payı büyüktür. Ancak, bu rahatlık, sonradan kendi kişiliğini geliştirmek istendiği, kendi kimliğini bulmak istendiği zaman ödenen ağır bir bedelle karşılaşmaktadır.

Sonuç olarak, 'eğitimin bugünkü durumu' devlet okullarında da, özel okullarda da, din ağırlıklı eğitim kurumlarında da 2000'li yılların gereksinimlerini karşılayacak insanlar yetiştirmekten uzak görünmektedir.

Çağa gerçekten uygun bir eğitim, 'laik, özgür düşünce yetisini geliştirebilen, seçenekler üreten, yaratan, bu seçenekler arasında kendi seçimini doğru yapabilen, bağımsız düşünebilen, kendi kararını ölçebilen, kendi kararının sorumluluğunu taşıyabilen, yetkin kişilik geliştirici, doğru davranış kazandıran, iletişim kurma becerisi kazandıran' çok yönlü bir eğitim olmalıdır.

Eğitimin hedefleri, bunlar olarak belirlenmelidir.

Eğitim metotları, bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik olmalıdır.

Eğitim, kendi içinde sürekli yenileşmeye açık, dinamik, eleştirel bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Eğitim, kendi içinde 'öğrenci-öğretmen-yönetici' üçlüsünün ortak etkinliği içinde 'demokratik' bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Eğitim, 'yetişkin eğitimi' yoluyla bütün toplumun sürekli eğitimi sistemine dönüştürülmelidir.

Böylece bir yapıya, bu işlemlere kavuşturulmadığı sürece yapılan eğitim ancak çeşitli alanların teknisyenlerini yetiştirmeye, bilgi kalıplarını ezberletmeye devam edecektir.

Bilim, İdeoloji, Politika ve Eğitim (*)

Zeynep GÜLER

Nuray SAKAR

Eğitim sistemimizin çeşitli sorunları var. Bunları belirli başlıklar altında toplayacak olursak, eğitimin finansmanı, yönetimi ve en önemlisi de içeriği ile ilgili sorunlar. Eğitimin maddi koşulları ve yönetimi ile ilgili çok önemli sorunlar bulunduğunu bilmekle birlikte bu tartışmada özel olarak bu sorunları ele almaya çağız. Biz burada daha çok eğitimin içeriğiyle ilgili sorunlar üzerinde duracağız.

Eğitim sistemi ilköğretimden üniversiteye, lisans üstü ve doktora programlarına kadar bilimin üretildiği ve üretilmiş bilgilerin yeni nesillere aktarıldığı alanlar olarak işlev görüyor. Ancak bu işlev nasıl, hangi koşullarda yerine getiriliyor?

Bilim, verili toplumsal koşullarda, hakim ideolojik çerçevenin oluşturduğu paradigmlar içinde üretiliyor. "Bilimsel saflık" arayışı, bilim tarihinde yer etmiş bir yönelim. Ancak pozitivistizmin bizzat kendisi de bir ideoloji.

Bilimin içinde geliştiği toplumdaki bağımsız mutlak bir nesnellığe sahip olduğu fikri aşılımıştır. Bilimin mutlaklığının, ideolojiden arınmış değer bir yanılsama olduğu, hiçbir dönemde gerçekleşmediği görülmüştür. Özellikle sosyal bilimlerde yansızlık, kanıtlanmıştır ki, olanaksızdır. Çünkü ele alınan gerçeklik karşısında bilim insanı, ondan tarihsel olarak uzak, bağımsız değildir. O gerçekliğin içinde yaşar, sonuçlarından şu ya da bu ölçüde etkilenir. Hatta sonuçları etkilemeye çalışır. Saptanan gerçekliğin, yarattığı sonuçların değişmesi, tek başına bilimsel çalışmalar ile değil, siyaset pratiği ile mümkündür.

Bilim ilk ortaya çıktığında bağımsız bir alana sahip olmamış, doğrudan din ve felsefe ile içiçe gelişmiştir. Bilimin din ve felsefeden kopuşu aydınlanma dönemi ile olmuştur. Pozitivistizm bu gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Pozitivistizmin

çıkış noktasında yer alan kabullere göre, bilim ve bilgi toplumsal ve ideolojik dış etmenlerden bağımsız olmalı, bilim insanı araştırdığı nesneyi bütünüyle dışsal olarak ele almalıdır. Pozitivistizm bilimsel etkinlik ve bilgi üzerindeki ideolojik basıncı reddederken, yerine bu alanın bağımsız olduğu görüşünü yerleştirmeye çalışmıştır.

İdeolojiden arındırılmış bilimsel üretim yalnızca çok izole teknik alanlarda söz konusu olabilir. Ancak teknik bilginin derinleşmesinin de insan toplumunun ihtiyaçları ve düşünsel yeteneklerine bağımlı olduğu kabul edilmelidir. Teknik bilginin, teknolojinin yeni den üretimi de toplumda hakim sınıfların ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda olur; teknolojinin tarafsızlığı düşüncesi de ideolojiktir.

Bilimsel etkinlik, bilimsel bilgi ve bu bilginin aktarılması olarak eğitim de toplumsal bir çerçevenin dışında düşünülemez.

Bilimsel etkinliğin bir parçası olarak keşif ve icatlardan örnek verilebilir. Buhar makinasının icat edilmesi, hatta Amerika'nın keşfi, bağımsız bilimsel etkinlikler sonucu olmamıştır. O güne dek oluşan sermaye birikiminin ortaya çıkardığı ihtiyaç ve olanaklar, buhar makinesinin keşfini, daha da önemlisi, yaygın kullanımını olanaklı kılmıştır. Bu da kapitalizmin gelişimini hızlandırıcı bir rol oynamıştır.

Bilim, verili toplumsal koşullarda, hakim ideolojik çerçevenin oluşturduğu paradigmlar içinde üretiliyor. "Bilimsel saflık" arayışı, bilim tarihinde yer etmiş bir yönelim. Ancak pozitivistizmin bizzat kendisi de bir ideoloji.

(*) İ.F.M.C., Araştırma Görevlileri Derneği, M.M.O. İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 3 No'lu İstanbul Şubesi, Eğitim-Sen 6 No'lu İstanbul Üniversiteler Şubesi, Yüksek Ticaret ve M.Ü.İ.İ.B.F. Mezunları Derneği İstanbul Şubesi, Jeoloji Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi tarafından 18 Ocak 1997 tarihinde düzenlenen **Demokratik Eğitim Kurultayı'na Doğru (I) Eğitim Felsefesi ve Politikaları** konulu forum öncesinde sunulmuştur.

Bugün araştırmalar sonucu ulaşıldığı halde yaygın kullanımına geçilmeyen, oysa ki insanlığın yararına kullanılabilecek binlerce teknik buluş laboratuvarlarda yatmaktadır. İnsanlık ise Diyarbakır'da yiyecek dağıtım kuyruklarında çamurlarda yuvarlanmaktadır.

Üniversitelerde derslerde anlatılanlarla yaşananlar arasında aldığının aksine birinden çok da uzak vardır. Serbest piyasa ekonomisi, "bırakınız yatsınlar"cı, kâr maksimizasyonu bedefine kilitlenmiş bir mantık ve iktisadî ilişkilerin meşru kılınması hep üniversitenin dışlarıyla olmaktadır.

Bu bir sistem sorunudur. Kapitalizm yapısı gereği "gerçeği araştırma saf bilimi" tasfiye etme eğilimi taşır. Bugün bilim, gelişkin kapitalist ülkelerde, sermayenin fonlarıyla kurulan vakıflarda ve teknoloji enstitülerinde üretilmektedir. Bilim üretimi üniversitelerden de uzaklaşmakta, sermaye ile daha yakınlaşmaktadır.

Eğitim ve bilim kurumları bu çelişkinin ve dolayısıyla bu alanda bir savaşımın yatağını oluşturmaktadır.

Birkaç örnekle konuyu genişletmek istiyoruz: Otomotiv sektörü pekala bilimsel esaslar üzerinden çalışır; ama üretim hacminin kâra endeksli hedefleri, bir aracın yirmi değil üç yılda yıpranmasını gerektirir. Mühendislik bilimi kâr motifinin sonsuz belirleyiciliği altına girerek, üç yıl sonunda değiştirilmeye muhtaç otomobilin nasıl üretileceğine çözüm arar. Mühendislerin, kâr motifinin belirleyici olduğu bir ideolojik çerçeve tarafından teslim alınmış olması gerekli koşuldur. Ya da bugün ulaşılan askeri sanayinin teknolojik altyapısı bağımsız bir bilim olarak nasıl görülebilir? Toplumsal koşullar, belirli sınıfsal çıkarlar böyle bir teknolojik gelişimi teşvik etmektedir.

Bilim, sınıflı toplumlarda ideolojinin yönlendiriciliğinde, ideoloji tarafından fethedilmiş ve kuşatılmış olarak varolur. Pozitivizm bu belirlenimi tersine çevirme iddiasına sahip olmuştur. Bu bir yanılsamadır. Bu çerçevede eğitim saf bilginin araştırılması ve nesilden nesile aktarılması demek değildir. Bu aktarımın yanısıra bilginin egemen düşünsel çerçeve içerisinde sistematize edilmesidir de.

Sermaye sınıfının bilim politikası, baştan zafırdır: Bilim, topluma, toplumun verili koşulları içinde katkılar sunar. Sınıflara bölünmüş olan kapitalist toplumda, egemen sınıfların bilimden beklentileri, teknik disiplinlerde, kâr oranlarının artırılması, sosyal bilimlerde ise kâr güdüsünün rasionalize edilmesidir.

Esas itibarıyla bilimin kapitalist kullanımı, bilimin temel tanımıyla çelişir: Bilim gerçeğin ortaya çıkartılması ve dönüştürülmesini hedefler. Somu-

tun karmaşıklığı içinde toplumsal ilişkilerin gerçek niteliği çıplak gözle görünemez olduğu için, bilime ihtiyaç vardır. Oysa kapitalizmin egemen sınıfları, sömürü ilişkilerinin açığa çıkartılması ve dönüştürülmesini değil, üzerlerinin örtülmesini ve kendi çıkarlarının sürdürülmesini talep eder bilimden.

İdeolojinin bilimi kuşatması ve fethetmesi, toplumsal düzlemde bakıldığında yalnızca üstyapısal, ve yalnızca düşünsel alanla sınırlı kalmaz. Örnek vermek gerekirse, 1980 sonrası üniversitelerden aydınların tasfiyesi ve bunu kurumsallaştırma YÖK düzeni, Türkiye'de mevcut toplumsal yapı açısından arazi bir durum değildir. Kapitalizmin bilimi tasfiye etme genel eğiliminin belirli bir siyasal konjonktürde aldığı biçimdir. 12 Eylül sonrası düzenlemelerle, daha önceki konjonktürde denetim dışına çıkan üniversiteler yeniden kontrol altına alınmış ve yeni duruma yasal garantiler getirilmiştir.

Ancak bu biçim, sermayenin o dönemki ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere şekillenmiştir. Bugün Türkiye'de düzenin üniversite üzerinde nasıl denetim kuracağı konusunda farklı arayışlar mevcuttur. 12 Eylül ve YÖK ile biçimlenen baskıcı / otoriter biçimi, son on yılda sivil, dolayısıyla daha güçlü bir donanıyla yer değiştirmiş bulunmaktadır. Bu donanım Türkiye'de daha önce hiç görülmemiş ölçüde, aydınların mevcut düzene ideolojik ve organik olarak bağımlı hale gelmelerini sağlamaktadır. Ama aynı zamanda üniversitelerde bilimsel çalışma yürüten ve ders verenlerin araştırmacı kimliği çok uzun süredir yerini, özel sektör danışmanı kimliğine bırakmıştır. Bu gelişme hem ekonomik hem de ideolojik temellerle sağlamlaştırılmıştır. Öğretim elemanlarına hem yaşam biçimi, hem de bilimsel üretim anlamında bir sınıfsal tercih dayatılmaktadır.

Diğer yandan özelleştirme politikaları ile üniversiteye gelebilen öğrencilerin sınıfsal yapıları değiştirilmektedir. Emekçi çocuklar artık üniversiteden iyice uzaklaştırılmaktadır. Üniversite içinde de düzenin değişmesinden yana olan öğrencilere yönelik hiç de sivil olmayan, gayet baskıcı, faşizan yöntemler kullanılmaktadır. Üniversiteye gelebilen emekçi ve yoksul aile çocukları bu düzeni herhangi bir biçimde sorguladıklarında, mücadele etmek için yola çıktıklarında faşistlerce bıçaklanmakta, gözaltına alınmakta, dövülmekte ve vurulmaktadır. Polis ve sivil faşistler üniversiteyi kendi mekanları olarak görmektedirler.

Üniversitelerde derslerde anlatılanlarla yaşananlar sanıldığı gibi aksine birbirinden çok da uzak değildir. Serbest piyasa ekonomisi, "bırakınız yapsınlar"cı, kâr maksimizasyonu hedefine kilitlenmiş bir mantık ve özelleştirmelerin meşru gösterilmesi hep üniversitenin yardımlarıyla olmaktadır. Okulları paralı hale getirilen öğrencilere, derslerde de bunun gereklilikleri, "her bir öğrencinin devlete maliyeti" anlatılmıştır. Arz talep dengeleri içinde boğulan öğrenciler, kendilerini

de maliyetler analizi içinde bir öge olarak görme-ye başlamış, mezuniyetleri sonrası karşılaşılabilecekleri "garantili" işsizliği bile haklı görececek konuma gelmişlerdir. Doğrudur, çok büyük bir çoğunluğu mezuniyet sonrası hayatlarını "zaman zaman işsiz kalarak, işsiz kalırsam diye düşünmekle" geçireceklerdir.

Eğer iktisatta her şey kâr oranlarının maksimizasyonu ve alternatif maliyetlere göre hesaplanır hale gelmişse, sermaye egemenliğinin tarihsel gereksinimlerinin meşrulaştırılması bilimin her hücreğine nüfuz etmişse, eğer böyleyse, aydınlarının bütünü için aydınlanma düşüncesi, ilerici ve özgürlükçülük, kapitalizm karşıtlığı ile tam olarak örtüşmelidir.

Türkiye'de bilimsel etkinlik alanına baktığımızda sadece göze çarpan sorunlarla yetinmek, aydın kimliğinin kendisi ile, bilimin "özü arama" hedefiyle çelişmektedir. Sermaye ile içiçe giren bilimsel etkinliğin kendisi bilime ihanettir.

Araştırma fonlarının sınırlılığı üniversiteye vurulan bir darbedir ve bununla uğraşılması gerekir; ancak Türkiye bütçesinin neredeyse yarısının savunma ve iç güvenlik harcamalarına, kirli savaşa akıtıldığı gerçeği ortada dururken, kaynakların hangi alanlarda kullanılması gerektiğine ilişkin olarak aydınların söyleyecek sözü olmalıdır.

Üniversite bolluğu bir yandan gerici kadrolaşmaya, ikincisi özel sermayenin kendi ihtiyaçlarına uygun yapılanmayı rahat rahat gerçekleştirmesine, ve sonuncusu Türkiye halkına uygarlık fantezisi kurdurtmaya dayanan bir ideolojik yalana hizmet ediyor. Bunları ortaya dökmeden üniversite eğitiminin kalitesini tartışmak mümkün mü?

Türkiye'de eğitimin sorunları plansızlık, programsızlık değil, sermaye düzeninin kendine özgü "bilim politikası"ndan kaynaklanıyor. Plansızlıklar, planlama yapmanın "tercih edilmesi"nden kaynaklanıyor. Çünkü planlar asli olarak gelişmiş

kapitalist merkezlerde yapılıyor. Sermaye kârlı alanlara akmayı tercih eder. Türkiye'de eğitim ve bilim politikası aynı mantığın egemenliğine girmiştir. Düzenin oturmuş bir "bilim politikası" vardır.

Eğitimin ve bilimsel etkinliğin sorunları üzerine kafa yoranların, kaynak sorununda Türkiye egemen sınıflarının politik tercihlerine, savaş bütçesine, öğrenim başlığı altında öğrenciyi müşteri durumuna indirgeyen özelleştirmeye ve "özelleştirme ideolojisi"ne dokunmamaları mümkün değildir.

Meta ilişkileri üniversiteden her yönüyle tasfiye edilmelidir. Üniversite toplumsal, kamusal bir işlevle donanmalıdır. Aydın, bunun karşısındaki ideolojik motiflere karşı mücadele vermelidir. İçinde bulunduğumuz koşullarda bu mücadelenin verilmesi gerekir. Bilim tarihi, aynı zamanda aydın kimliğinin toplumsal mücadeleyle bağlantılandırılmasının örnekleriyle doludur.

Bilimsel üretim alanı ideolojik ve politik bir mücadele alanıdır. Burada "iki eşit taraf" yoktur. Bir tarafta aydınlanma diğer tarafta yalan; bir tarafta çağdaşlık diğer tarafta gericilik; bir tarafta gerçeği örten ideolojik perdeleri kaldırmaya çalışan bilim diğer tarafta sömürü ilişkilerini gizlemek vardır. Bilimin ideolojisiyle içiçe, onun tarafından kuşatılmış olması, ideoloji için geçerli olan bir unsurun bilim için de geçerli olmasını getirir: Mücadele ve politizasyon.

Üniversitenin, aydınların bir seçeneği, mevcut statüko ya da düzenin ihtiyaçlarına göre hareket etmektir. Diğer seçenek bilimin "gerçeği ortaya çıkarma ve dönüştürme" diye özet-

lediğimiz özüyle uyumlu olarak mevcut toplumsal ilişkilerde ezilen, sömürülen sınıfların aydınlatılmasına, bu sınıflardan insanların ihtiyaçlarına endekslenmek olabilir. Tercih açık olmalıdır. Üniversite, aydınlar emekçi halka karşı sorumludur. Tercih bu sorumluluğun yerine getirilmesini gerektirir.

Yapısal Uyumun Şokuyla Çalışarak Fakirleşmek (*)

James PETRAS ve Todd CAVALUZZI (**)

ABD'deki "yeniden yapılanma" işinde acaba çok mu ileriye gidildi? Bu operasyonun en yorulmaz avukatları olan kişiler çekilecek ıstırapların geri kalanını Avrupa'ya bırakmak zamanının geldiğini düşünüyorlar. Öte yandan, kitleler halinde işten çıkarmalardan beklenen mali avantaj ufukta belirmekte gecikiyor: Amerikalı işletme yöneticileri kapının önüne konmuş olan işçilerle birlikte müşterilerinin ve kendilerine mal veren şirketlerin ortadan kaybolduğunu farketmeye başladılar. Buna rağmen kısa vadeli ekonomik "rasyonellik" adına "iyi" işler "nadir" olmaya ve eşitsizlikler de artmaya devam ediyor. Bu arada William Clinton ve Robert Dole başka şeylerden bahsediyorlar...

Dünya ekonomisinde devam eden değişimlere damgasını vurmuş görünen iki temel eğilim var: Spekülatif sermayede patlama ve bununla bağlantılı olarak istihdamın iğretliliğinin artması. Mali spekülasyonun büyümesi endüstrideki birleşmelerin ve iş arzını değiştiren Borsa "vurgunlarının" çoğalmasına yol açmaktadır: Nisbeten "iyi ücret" ödenen istikrarlı istihdamın yerini kararsız ve genellikle "kötü ücretli" işler alıyor. 1969 ile 1994 arasında ABD'de istemediği halde part-time çalışanların toplam aktif nüfus içindeki oranı %6'dan %12.9'a yükseldi. "Düşük ücretli" işçilerin oranı (yani yılda 15.000 \$'dan az kazananların göreceli önemi) üç misli artarak %8.4'den %23.2'ye ulaştı. "Çalışan fakirlerin" (working poor) ve işsizlerin oranı toplamın %22.9'undan %38.5'ine sıçradı. Amerikalı aktif nüfusun üçte birinden fazlası fakirlik içinde yaşıyorsa bu, onların çoğunluğunun sosyal yardıma bağlı olmasından değil, ücretlerin düşüklüğünden ileri geliyor. 60'lı yılların sonundan itibaren kullanılabilir sermayenin şirket birleşmelerine ve yabancı ülkelerdeki direkt yatırımlara tahsis edilmesi "düşük ücretli" istihdamın artmasına sebep oldu. Fakat çalışanların böylesine düşük ücretlere razı olması için —ki bu ücretler bazı eyaletlerde hayatta kalma eşiğinin ve sosyal yardımların altına düşüyor— yalnızca işsizliğin tehdidi yeterli değildir: O zaman patronlar ve onların müttetikleri cebri ve politik önlemlere başvuruyor, işte William Clinton'un düşündüğü "reformların" en derin anlamı budur. Cumhuriyetçiler bunu daha cezalandırıcı bir biçimde tasarlıyorlar. Düşündükleri önlem ise sosyal yardımların verilmesiyle ilgili. Burada işsizleri ve herhangi bir kamu desteğinden yararlanırları daha önce reddettikleri çok kötü ücreti kabul etmeye zorlamak söz konusudur. Küçük uyuşturucu satıcılarına verilen cezaların ağırlaştırılması da aynı yönde etki yapıyor: Uyuşturucu satıcısı saatte 15 \$ kazandıkça,

diğer taraftan saat başına asgari ücret 4.25 \$ olunca —ki 1991'den beri değişmedi— "rasyonel" seçim hemen yapılıyor. Ancak, her ne amaçla olursa olsun, üstünde 5 gramlık uyuşturucu bulundurmanın cezasını otomatik olarak beş yıla çıkarınca Devlet "seçimin" verilerini kökünden değiştiriyor, bunları "informel" fakat iyi para getiren işlerden sanayi"de ancak kötü ücretli işlere doğru yönlendiriyor.

• 80'li yılların sonundan bu yana düşük ücretli işçilerin sayısındaki artış işletme birleşmelerinin (fusion) ve satınalmaların (acquisition) maliyetindeki artış ile —ama sayesinde değil— çakışıyor. Bir piyasa uzmanı diyor ki: 80'li yılların başında dünya ölçeğinde muamele (transactions) değeri 20-40 milyar dolar arasında geziniyordu. Halbuki bugün pazar 400-800 milyar arasında gidip geliyor. İleriye doğru bu hamleyi mümkün kılan şey büyük şirketlerin hatırı sayılır bir kısmının fusionlarını ve satın almalarını, son spekülatif artış yüzünden fiyatı yükselen hisse senetlerini satarak finanse etmeleridir. Bundan böyle iyi yer tutmuş olan şirketler de (IBM gibi; Johnson and Johnson gibi) bu fusion dansına katılıyorlar. Bunun istihdamla ilgisi olmadığı sanılmasın: Çok kişi çalıştırarak bu şirketler yeniden yapılanmaya girişince kitleler halinde adam atıyorlar.

• 1995'de bu fusionlarla işten insan çıkarma arasındaki münasebet ayanbeyan hale geldi. Bu yılın son çeyreğinde 108000 işten çıkarmanın 19677'si (yani %18'i) işletmelerin birleşmesine (fusionuna) atfedebildi. Şüphesiz işten atılanların çoğunluğu yeniden iş bulabiliyor ama ya hissedilir derecede "daha az ücretli" bir iş veya istemeye istemeye kabul edilmiş part-time işler bunlar ve üstelik çoğu zaman da hizmet sektöründe. Böylece onlar çalışan fakirlerin (working poor) sayısının artmasına katkıda bulunuyorlar.

* Le Monde Diplomatique, No: 508, Temmuz 1996

** Yazarlar SUNY-Binghamton (ABD) Sosyoloji Bölümü'nde araştırmacı olarak çalışmaktadırlar.

• Birkaç yıl önce iş aleminin bir uzmanı işletmelerin birleşmesi ile borçlanmanın ve düşük ücretli işgücü istihdamının artışı arasındaki bağı belirtmişti: "Son zamanlarda OPA fusionları, satınalmalar ve sinai 'akın'lar üssel bir fonksiyonla arttılar. Bütün bunlar işgücü piyasasını derinden etkiledi. Borçlanmanın artması işletmenin kullanılabilir gelirlerini azalttı ve yöneticilerin manevra marjının sınırlanması tehlikesi belirdi. Mali plan üzerinde oynama konusunda daha az serbest hale gelen yöneticiler direksiyonlarını başka alanlara kırdılar. Çoğu zaman da kendi insan kaynaklarına döndüler." Bunu anlamak için "manevra marjı" tabirini operasyonel dile çevirmek yeterli. Kısaca tam gün yüksek ücretli çalışmanın işgücü ve az ücretli iş dönüşmesi: İşte "manevra marjı" dedikleri bu. Böylece spekülasyon kapitalizm ile işgücü piyasası arasındaki münasebet hakkında yeterince kesin bir görüntü (image) elde edilebilir.

Fusionlar genellikle işletmelerin bankalara olan borçlarının artması sonucunu veriyor. Bu da işgücü maliyetinin düşürülmesine yol açıyor. Bunun tipik örneği 30 Ekim 1995'de Fruit of the Loom firmasında görüldü.

"Fruit of the Loom'un yeni patronu olan M. Farley'in aldığı borcun senetlerini ödemek için nakit paraya ihtiyacı vardır. Peki bu borç nereden doğuyor dersiniz, onu da söyleyelim: Fruit of the Loom'ı satın almak için bankadan alınan borçtur söz konusu olan... veya başka şirketleri satın almak için..."

Bu durumda üretken sermaye, kendisinin randımanı kısmen yukarıdaki örnekte olduğu gibi spekülasyondan doğan borçların geri ödenmesinde kullanıldığı için, eğer yatırımlarını finanse etmeye devam etmek istiyorsa işgücünün maliyetini düşürmeye mecbur kalıyor.

• Teknolojik yeniliklerin -ki potansiyel olarak istihdam azaltıcıdır- ve uzun vadeli yatırımların getirisinin çok yavaş olduğu hükmüne varılmaktadır. Kimler tarafından? Dünya mali piyasalarını yönlendiren idareciler (kahyalar) tarafından.

• Böylece işletmelerin yöneticileri kısa dönemde kârı arttırmaları için iki tarafları bir baskıya maruz kalmaktadırlar: Bir spekülasyon OPA endişesi bir yandan, kurumsal para yatırımcılarının (yani plasmancıların) isteklerini tatmin etme zorunluluğu diğer yandan.

• Spekülasyon sermayenin artan uçarılığı gittikçe daha hareketli bir işgücü istiyor, hem yer hem de sektör değiştirmeye müsait ve değişik yatırım yerlerini kâr hadlerindeki dalgalanmalara uyum sağlamaya amade bir işgücü: Sermayenin hareketlilikten kazandığını işgücü iş emniyetinden kaybediyor.

Ücretin düşük olduğu ülkelerde gelişmiş ülkelerin direkt yatırımlarının artması iki sonuç veriyor: Bir yandan, bu nedenle, buralarda kalifiye ve rekabet gücü olan bir işgücü ortaya çıkıyor -ki bu da Amerika'daki bütün gelişmiş ülkelerdeki ücretler üzerinde düşürücü bir baskı yapıyor. Diğer taraftan, bu yatırımlar ABD'ye ve diğer "zengin" ülkelere doğru ihracatın artmasına yol açıyor. Bu gidişin sonunda, iyi ücret verilen istikrarlı endüstriyel istihdam ağzına ka-

dar ithal mallarıyla dolu hipermarketlerde ücretli hizmet istihdamına dönüşmektedir, dönüşecektir.

Borsa spekülasyonu ile iyi ücretli istihdamın azalması arasındaki ilişki epeyi zamandır herkes tarafından görünür hale geldi. Chemical Bank ve Chase Manhattan Bank ücretlilerin %16'sını (12.000 kişiyi) işten çıkarıp 1995 Ağustos'unda birleşmelerini ilan ettikleri zaman (gerçek birleşme 1996 Mart'ında olmuştur) iki şirketin borsa değeri %11 yükseldi. Geçen Ocak ayında ATT'de 40.000 kişinin işine son verildiğinin açıklanması ve hemen ardından bu telekomünikasyon devinin borsa değerlerinin yükselmesi Amerikan kamuoyunda eğitici bir tesir bıraktı; Bunun etkisiyle finans ekonomisiyle sosyal refah arasındaki çelişkinden rahatsızlık duyulduğunu belirten bir dizi makale ve demeç yayınlandı. Kârların artması üretken yatırımları ve yeni istihdam yaratılmasını kolaylaştırmak yerine "kağıt ekonomisini" besleyerek hisse senetleriyle tahvillerin değerini yükseltiyor. Düşük ücret veren hizmet sektörü, en son kademedeki başka çareleri kalmadığı için kendisinden gelenlerin sayısı arttıkça şişiyor.

Halbuki ABD'de 1994 ve 1995'de vergiden sonraki kârlar yirmibeş yıldan bu yana en üst seviyeye ulaştı; ücretler ise iniş eğilimini sürdürdüler: "1973 ve 1993 arasında orta öğretimin diplomasız çıkmış olan amerikalıların reel saat ücreti 11.85 dolardan 8.64 dolara geriledi. 1970'li yılların başında %5'lik en üst gelir dilimine giren haneler %5'lik en düşük gelir grubuna girenlerden on misli fazla kazanıyordu. Bu oran şimdi 1'e 15'tir. Aynı gidiş Birleşik Krallık'ta (İngiltere) ve çok eşitlikçi bir ülke olan İsveç'te de gözlemleniyor."

Elerinde sermaye tutanların durumu çok daha iç açıcıcıdır. Bunu kendilerine özellikle yardımcı hale gelen vergilendirmeye borçlu olsalar bile. "Sermayenin vergilendirme oranı 1952-1979 yıllarında olduğu gibi %44,3 seviyesinde devam etseydi, 1994'te vergi gelirlerinden 40 milyar kazanacak olan devlet, bununla, söz konusu yılda, bütçe açığının %25'ini ortadan kaldıracıktı." Burada sermayenin (vergiden önceki) randıman oranının da rolü olmuştur: İşletmeler maliyetlerini, özellikle işgücü maliyetlerini, azaltabildiler ve bu da onlara kârlarının arttığını görme imkanını verdi.

Yeni bir patron tipi ortaya çıktı. İstihdam ve (teknolojik) yenilenmeyi tahrik ve teşvik etmek için ücreti arttırmaya özen göstermekten çok finans montajında ve maliyetlerin azaltılmasında daha becerikli bir patron tipi. İşte bu işletme yöneticilerinin maaşlarıyla onların ücretlilerine ödenen paralar arasındaki fark durmadan büyüyor.

1975'te bu fark 41'e 1 oranında idi (326.000 dolar patron için, 8000 dolar onun işçileri için). 1992'de bu fark 145'e 1 oranına ulaşmıştı bile (2.800.000 dolar ve 18.900 dolar). Böyle bir uçurum patronların istihdam piyasasındaki bölüşümsüz (mutlak) hakimiyeti hakkında gereken bilgiyi vermektedir ve çok sayıda çalışanın içinde bulunduğu zorunluluğu açıklamaktadır: Çaresizlikten sürekli düşen sosyal garanti ve ücretleri kabul etmek.

Türkçesi:Refik BAYKARA

Uluslararası İlişkilerde Paradigmalar

Emin GÜRSES (*)

**Devlet-merkezli (realist),
Çok-merkezli (pluralist-çoğulcu),
Global-merkezli (structuralist- yapısalıcı).**

Bu yazıda, uluslararası ilişkilerde alternatif paradigmalar; realizm, pluralizm (çoğulculuk) ve structuralism (yapısalcılık) üzerinde duracağız.¹ Structuralist (yapısalcı) yazarların emperyalizm konusundaki yazıları, kaynağını çoğunlukla klasik marksizmdeki emperyalizm teorisinden almış olmalarına rağmen yalnızca bu teoriye indirgenemezler. Bunlar arasında değişik yorumlar mevcuttur. Marksist olmayan bazı yazarlarda (J Galtung gibi) yapısalcı bakış açısını benimsemişlerdir. Günümüzde yapısalcılar, açıklamalarında klasik emperyalizm teorisinde içeren geniş bir çerçeveye kullanmışlardır. Bu nedenle, yapısalcı bir paradigmadan bahsederken marksizmin uluslararası ilişkilerle katkısını da içeren

bir açıklama getirmeye çalışacağım. Ayrıca, birçok yapısalcı yazar marksist kökenli oldukları veya marksizme katkıda bulundukları iddiasında bulundukları için marksizmi yapısalcı yaklaşımla birlikte incelemenin gerekli olduğunu düşünüyorum.

Devlet merkezli (realist-muhafazakar), çok merkezli (pluralist-liberal) ve global / küresel merkezli (structuralist, ve marksist-devrimci) olarak adlandırabileceğimiz bu paradigmalar uluslararası ilişkilere değişik açılardan açıklamalar getirmeye çalışırlar. Bu paradigmaların, uluslararası ilişkilerdeki diğer kuramsal çalışmalara da (20. yüzyılda) bir temel sağladığı görüşündeyiz (örneğin, Eleştirel Teori'nin marksizm ile olan ilişkisi gibi²). Her bir kuramsal yaklaşım kendine göre metodlarla belirli sorular sormakta ve bunlara yine belirli cevaplar üretmektedirler. Realist, pluralist ve structuralist yaklaşımlar dünyadaki gelişmelere bakışlarında değişik görüşlere sahiptirler ve

(*) Dr., İstanbul Üniversitesi S.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 M. Banks, "The Inter-Paradigm Debate", içinde M. Light and AJR Groom(eds.), International Relations: A Handbook of Current Theory, Pinter Publishers, London, 1985:7-26. KJ Holsti, The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory, Allen and Unwin, Boston, London, 1985. Toplu makaleler için bkz. M Smith and R Little(eds.), Perspectives on World Politics, Second Edition, Routledge, London and NewYork, 1991.

2 Brown, eleştirel uluslararası ilişkiler teori için marksist benzeri yaklaşımlar deyimini kullanıyor. Bkz. R Brown, "Introduction: Towards a New Synthesis of International Relations," içinde M Bowker & R Brown(eds.), From Cold War to Collapse: Theory and World Politics in the 1980s, Cambridge Univ. Press, Cambridge, NewYork, 1993:19, dipnot 37. T McCarthy, Habermas'ın bir kitabına yazdığı önsözde Marks'ın teorisinin esas olarak bir eleştirel teori olduğunu belirtiyor. Bkz., J Habermas, Legitimation Crisis (ilk basım 1973), Trn. by T McCarthy, Polity Press, Cambridge, 1988:xx. Giddens'e göre ise modern eleştirel teori post-marksist olmalıdır. Bkz. A Linklater, Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations, Macmillan, London, 1990:30-2. Eleştirel teori Habermas ve Gramsci'nin çalışmalarından bir ölçüde etkilenmiştir. Fakat Bernstein'e göre Habermas'ın teorisi marksizmi aşmış olarak görülmemeli, fakat Kant'a bir dönüş olarak görülmelidir. Bkz., R Bernstein, The Restructuring of Social and Political Theory, Basil Blackwell, Oxford, 1976:224.

herbiri kanıtları değişik yönde tanımlarlar. Diğer bir deyişle, örneğin, realizm uluslararası gelişmeleri pluralizmin ve yapısalcıların gördüğü biçimde görmez.

Paradigma, bir araştırmayı organize etmeye ve buna yol göstermeye yardım eden bir perspektif (görüş açısı)/şablon/örnek veya modeldir. Bir paradigma bizlere dünyaya dair anahtar, temel önermeleri sağlamayı ve bunları anlayabilmemize yarayacak olan en uygun yolu/yöntemi göstermeyi amaçlar. Uluslararası ilişkiler, 'birey'den başlayarak 'gruplar'a, 'örgütler'e, 'devlet'e ve oradan da bir 'dünya düzeni'ne kadar uzanan bir dizi toplumsal, ekonomik, siyasal faaliyetler ve bu faaliyetlerin aktörleri olan bireylerin, grupların, örgütlerin, devletlerin karşılıklı ilişkileridir.³ Uluslararası sistem kavramı bu ilişkilerin oluşturduğu yapıyı ifade eder. Eğer uluslararası sistemdeki herhangi bir yeniden yapılanma geleneksel yaklaşımlarla açıklanamıyorsa, eski yaklaşımların üzerinde yükseldiği temelini yeni gelişmeleri açıklamada yetersiz kaldığını kabul etmek ve bunları sorgulamak gerekecektir. Her yeni yaklaşım, uluslararası sistemdeki, yani var olan dünya düzenindeki değişimlerle ve bunların diğer düzeylerdeki (toplumsal güçler, örgütler v.s.) güç ilişkileriyle olan bağını/ayrılmazlığını da göz önünde bulundurmalıdır ve değişim sonucu doğabilecek ilgili sorularla karşılaşmaya hazırlıklı olmalıdır.

Birinci Dünya Savaşından hemen sonra özellikle devletlerarasında güvenliğin nasıl tesis edilebileceği üzerinde yoğunlaşan bir akademik disiplin olarak oluşturulan uluslararası ilişkiler konusundaki çalışmalarda liberal düşünürlerin Milletler Cemiyeti ve uluslararası hukukun yaygınlaştırılması gibi önerileri, marksistlerin uluslararası işçi sınıfının örgütlenmesi ve bir devrimle kurulu devletlerin ve onların ulusal/uluslararası düzenlerinin yıkılmasını ve sosyalist bir düzene geçişi çare olarak göstermeleri gibi bir dizi tartışmalardan geçtikten sonra, sürekli değişime uğramıştır. 1918 sonrası gelişmeler, faşizmin yükselişi, marksizmin Sovyetler Birliği'nin sınırlarına hapsedilmesi ve adeta oradaki gelişmelerle özdeşleştirilmesi gibi gelişmeler liberal uluslararası ilişkiler konusundaki düşüncelerin (yani idealizmin) yerini realizme bırakmasına yol açmıştır. EH Carr'ın, 1939 daki çalışması (*The Twenty Years' Crisis*) ile

başlayan süreç 1940 lar ve 1950 lerde ABD'deki yeni akademik çalışmalarla (özellikle Morgenthau'nun *Politics Among Nations*, 1948) akademik alanda bir şekillenme dönemine girmiştir. İki dünya savaşı arası idealizm ve realizm tartışmasından, 1950 lerin sonu ve 1960 ların başındaki realizm ve behaviouralism (davranışçılık) tartışmalarına, (burada not etmek gerekir ki, 1950 lerde ve 1960 larda gelişen Behaviouralism'e göre bilgiye giden yol gözlemlenebilir verilerin toplamından geçer. Teoriler, önermelerin bu yolla test edilmesi ve bir çerçeveye oturtulmasıyla oluşturulur-yapılır, realizme eleştiri ise yöntemsel temelde olmuştur. Fakat, J. Wazquez'e göre behaviouralistlerin temeldeki argümanları realizme meydan okumak yerine, gerçekte onun temel argümanlarını kullanmıştır.⁴), oradanda Kuhn'un⁵ paradigmaların gelişimi üzerine yaptığı katkıya, ve 1970'lerde uluslararası iktisadi politika konularının gündemde önemli bir yer edinmesi ile yeni bir döneme, Banks'ın isimlendirdiği gibi uluslararası ilişkilerde "paradigmalar arası tartışma" noktasına varmıştır.⁶ 1970'li yıllarda, uluslararası ilişkilerin odak noktası güvenlik ya da askeri konulardan, uluslararası ekonomik sürecin analizi ve bunun askeri konularla olan ilişkisine, devletler üzerinde odaklaşan analizlerden devletlerin davranışlarının varolan uluslararası yapı tarafından ne derecede etkilendiğine, yani ekonomik ilişkilerin devletleri aşip aşmadığı gibi tartışmalara kaymıştır. Yine 1970'li yıllarda bazı marksist akademisyenler uluslararası ekonomik yapıların önemini kabul etmekle birlikte, sınıfların uluslararası düzeyde hareket ettiklerini, ve özellikle kapitalist dünya ekonomisinin bir dünya sistemi olarak birinci derecede belirleyici olduğunu iddia etmekteydiler.

Bu evrimsel gelişmenin etkisi çelişkilidir. Bir tarafta bu durum konuların, sorunların ve yaklaşımların çeşitliliğinden dolayı disiplini ilgi çekici ve canlı kılıyordu, ayrıca daha önce uluslararası ilişkiler disiplininin sınırları dışında görülen (sosyoloji v.s.) araştırmalar için ise bir fırsat yaratıyordu. Diğer tarafta, konunun özünde olan anlaşmazlık karmaşaya, şaşkınlığa ve bir derecede entelektüel güvensizliğe de yol açmaktaydı. Disiplinin karşı karşıya geldiği sorunlar, 1950 lerin ve 60 ların realizminde egemen olanın aksine, disiplinin ne olduğu, temel kavramlarının ne olduğu ve yöntemin ne olması ge-

3 E. Gürses, "Realizm ve Uluslararası İlişkiler", İktisat Dergisi, No.324, Mart 1992:41.

4 Davranışçılık'a göre, pozitivist görüşe uygun olarak duyguları ve düşünceleri değil 'davranışlar'ı incelemeliyiz. Yani, duyumlara, düşüncelere değil, gözlenebilen olgulara değer verilir ve duyuyu (acı gibi), bilinç gibi şeyler yadsınır. Pozitivizm, bilgi'nin tek ve gerçek kaynağının bilim olduğunu iddia eder. Bilimin gözleme dayanarak formüle ettiği kuralları kesindirler ve herhangi bir deney ile çürütülemezler/yanılsanamazlar. Yine pozitivizme göre zamandan, zeminden ve koşullardan bağımsız olarak var olan evrensel kuralları vardır. Pozitivizm konusunda bkz., R. Keat and J. Urry, *Social Theory as Science*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston, 1975:4-5, 13-4. Marksizmin de pozitivizm tuzağına düştüğü konusundaki iddialar ise Marks'ın, 'tek bir kuralla toplumsal yapının açıklanamayacağı' ifadesiyle çelişmektedir. Bkz., K. Marx, *The Poverty of Philosophy*, Foreign Language Press, Peking, 1978:102-3.

5 J. Wazquez, *The Power of Power Politics: A Critique*, Rutgers Univ. Press, New Brunswick, N.J., 1983:18. Ayrıca, bkz. M. Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations" (s. 39-61) ve H. Bull, "International Theory: The Case for a Classical Approach" (s. 20-38), içinde, K. Knorr and J. Rosenau(eds.), *Approaches to International Politics*, Princeton Univ. Press, Princeton, 1969.

6 T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Second Edition, The Univ. of Chicago Press, Chicago, 1970.

7 M. Banks, "The Inter Paradigm Debate", içinde M. Light and A/R Groom(Eds.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, Pinter Publishers, London, 1985:7-26. Ayrıca bkz. KJ Holsti, 1985. WC Olson and AJ Groom, *International Relations: Then and Now*, Harper Collins Academic, London, 1991.

rektiği, hangi temel konuların ve sorunların hedef olarak alınması gerektiği çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Bugün, temelde yorumlarla ilgilenenler ile, devletlerin, gurupların, ulusal/uluslararası örgütlerin v.s davranışlarını analiz etmeye çalışanlar arasında gittikçe artan oranda bir karşılıklı anlayış oluşmaktadır. Sonsuz paradigma tartışmaları bitmiş gibi görünmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri her bir paradigmanın tek başına bir çözüm olabileceği düşüncesinin gerçekçi olmadığına kabul edilmiş olmasıdır. Kuhn tarafından popüler edilen anlamıyla bilimde paradigma neredeyse bir çeşit dini inança benzemeye başlamış ve paradigma değişikliği çok önemli bir şeymiş gibi ele alınmıştır. Böyle bir yaklaşımın felsefede merkezi önemde olduğu iddia edilebilir, fakat bunun uluslararası ilişkilerde çok şey önerdiği söylenemez. Bir çok akademisyen, bununla beraber, gösterişle az ilgilenir. Bunlar paradigma değişiklikleriyle veya paradigmalardaki bütünsellik çevresinde oyalanmaktan ziyade konuları sözlü-yazılı olarak işlemekle-tartışmakla meşgul olmuşlardır. Sorun, paradigmalar arasında nasıl bir seçim yapılacağı, diğer bir deyişle 'yararlı tarafların', 'olmayanlardan' nasıl ayırt edileceğidir, yoksa, sosyal bilimcilerin görevi 'tanrısal doğrular'ı bulmak değildir. Ben sadece kendi eleştirel yaklaşımı, varsa uygun olabilecek tarihsel/deneysel/gözlemsel kanıtları ve önerileri ileri sürerek açıklayabilirim. Araştırmanın tutarlı bir doğrultuda yürütülebilmesi için sorulması gereken; paradigmaların uluslararası ilişkileri anlamada bizlere sağladığı yararlar nelerdir, bunlar arasında bir seçim yapılmalı mıdır veya bunları önceliklerimize göre bir sıraya koymalı mıyız ve eğer böyleyse yöntem ne olmalıdır sorusudur.

Uluslararası ilişkilerde uzun bir süre etkin olan realist paradigma, özellikle devletler arasındaki güvenlik arayışının önemi üzerinde durur. Pluralist ve yapısalcı paradigmalarda devletten ziyade bunun dışındaki oluşumlara önem verilir. Bunlar, çoğunlukla güvenlik konusunu uluslararası, hükümetler dışı ve/veya çoğu zaman ekonomik karakterde bir konu olarak görürler. Her bir yaklaşım esas olarak değişik ulusal/uluslararası konuları/olayları seçerler ve bunları araştırmalarının merkezine koyarlar. Bu görüşlerin odaklaştıkları noktalar/faaliyet merkezleri değişir ve aynı zamanda meydana gelmezler. Bu yüzden savaş sonrası tarih konusundaki görüşlerinde değişim olacaktır, ve uluslararası ilişkilerde elelerin öncelikleri oluşturduğu konusundaki gündemleri de ilgili değişikliklerle birlikte şekillenecektir.

Süreklili ve ilginç değişikliklerin olduğu uluslararası alanda realistler, evrensel gerilimin görece düşük olduğu dönemlerde (örneğin, soğuk savaşın sona ermesi) oluşmakta olan yeni gündemin kendi görüş-

lerinin önemini azaltmayacağını savunabilirler. Ayrıca realistler, pluralist ve structuralist görüşlerin dünyada güçlü devletler arasındaki güvenlik alanında devam eden yarışın önemini açıklayamayacaklarını iddia edebilirler. Ancak buna karşılık marksist-yapısalcı görüşteki birçok yazar, akademisyen de adil bir uluslararası sistemin inşasındaki başarısızlığın nedenlerini yalnızca kendilerinin açıklayabileceklerini ileri sürerler. Bu tartışmaları kavrayabilmek ve açıklığa kavuşturabilmek için savaş sonrası tarihi bir bakmak gerekir.

Eski dünya düzeni

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemler konusundaki yazılı kaynakların yoğunluğu yadsınmaz. Bu konuda çokca yazılmıştır.⁸ İkinci Dünya Savaşı'nı takiben, önce, Sovyetlerin etki alanını genişletmesini engellemeyi amaçlayan 'tahdit' ('containment') politikası başladı, bunu 1950 li yıllarda tırmanan soğuk savaş dönemi takip etti, daha sonra istikrarsız 'bir arada yaşama' ve sonra 1970 lerde yumuşama ('détente') dönemi izledi.⁹ Bu dönemi dolaylı olarak açıklamak yerine, dünyamızın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kamplara bölünmesi ve bizi iki kutuplu dünyanın kurallarına ve kurumlarına götürmesinin sonunda doğan dünya düzeninin üç temel karakteristiğini açıklamaya/gözden geçirmeye çalışacağım.

Birincisi bölünmenin bütünselliğidir. 1946 dan 1960 ların sonlarına kadar süren dönemde hemen bütün ülkelerin ABD ve SSCB süper güçlerinin etrafında kutuplaşma eğilimine girdiklerini görüyoruz. Bu iki kampa bağlı olmayanların çoğunluğu ise herhangi bir baskı karşısında bu kamplardan birine yanaşmaktan başka bir alternatif bulamamışlardır. Bağlantısız ülkeler hareketi önemlidir fakat bu hareketin birçok üyeleri de süper güçlerin faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı etkisinden kurtulamamışlardır. Bazıları 'Batı'nın iktisadi işbirliğinin avantajlarından, 'Doğu'nun gazabına uğramadan yararlanmak istemiştir. Bazıları bu kamplardan birine veya diğerine herhangi bir amaçla doğrudan üye olmadan, duruma göre yardım almak amacıyla konumlarını değiştirmişlerdir. Yani, bazan bir tarafta yer almışlar, fakat koşullar değişince diğer tarafa meyletmişlerdir. Sonuç olarak, bağlantısızlar hareketi iki süper gücün egemen oldukları dünya güc mücadelesinde gerçekçi bir yer edinememiştir.

İki kutuplu dünya düzeninin ikinci karakteristiği temel olarak üç tema etrafında yoğunlaşmıştı; stratejik, alansal(territorial), ve siyasi. Bu karakteristik özelliklerin NATO ve Varşova Pakti etrafında şekillendiğine tanık olduk. NATO ve Varşova Pakti uluslararası sistemin egemen birer kuruluşları hal-

8. Birçok kaynak arasından şunları sayabiliriz, FH Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1963. F Halliday, *The Making of the Second Cold War*, 2nd Edition, Verso, London, 1986. H Bull and A Watson, *The Expansion of International Society*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1985. A Watson, *The Evolution of International Society*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1992. J Frankel, *International Relations in a Changing World*, Fourth Edition, Oxford Univ. Press, Oxford, New York, 1988:172-81. C) Bartlett, *The Global Conflict: 1880-1970*, Longman, London and New York, 1984. G Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, Penguin Books, London, 1967. Ekonomik alandaki gelişmeler için bkz., AG Kenwood & AL Lougheed, *The Growth of the International Economy: 1820-1990*, Third Edition, Routledge, London & New York, 1992. H Van der Wee, *Prosperity and Upheaval: The World Economy, 1945-1980*, Penguin Books, London, 1986.

9. I Clark, *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1989:168-207.

ne gelmişlerdi. Doğu ile Batı arasındaki kutuplaşmanın altında sosyal-ekonomik ve siyasi temaların yattığı doğrudur. Fakat gerçekte sosyal-ekonomik ve siyasi farklılıklar geleneksel güç politikası karakterindeki mücadelenin ifade edilmesine katkıda bulunmuştur.

Üçüncü olarak, bu dönemde bir dünya düzeninden bahsediyorsak, bu bir pax-Americana (Amerikan barışı) idi. ABD'nin uluslararası sistemdeki etkinliği sadece ekonomik ilişkilerden ibaret değildi, bunun yanında askeri alandada bir üstünlük söz konusu idi.¹⁰ Bu üstünlük 1980 li yıllarda daha da belirginleşmiş ve Sovyetler Birliği'nin ve dolayısıyla Varşova Paktı'nın dağılmasıyla uluslararası sistemin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. İki kutuplu dünya artık bildiğimiz gibi yerini yeniden bir yapılanma sürecine terk etmiştir. Çin, uluslararası alanda kendine göre bir güç haline geldi.¹¹ ABD'nin yanı sıra, Japonya ikinci bir ekonomik güç olarak sahneye çıkarken¹², Avrupa'da bütünleşme süreci de önemli bir yol katetti.¹³ Bunun gibi gelişmeler, iki kutuplu bir dünya düzeninin yerine beş kutuplu (Washington, Moskova, Brüksel, Pekin ve Tokyo) bir yapılanmanın doğmasına yol açmıştır. 1970'li yılların başında sarsılmaya başlayan eski dünya düzeni artık ömrünü tamamlamıştı.

1970'li yıllardan başlayarak Doğu ile Batı arasındaki askeri-siyasi sürtüşme dünya sahnesindeki egemen tartışma noktası olmaktan uzaklaşmaktaydı. Fakat askeri, siyasi tartışmalar değişik bir biçimle ve boyutlarıyla tabii ki hala bizimle idi. Günümüzde, tamamen belirlemese de, dünyanın dünyası, bugünün ve yarının dünyasının unsurlarını hala içinde taşımaktaydı. Yani, güvenlik gibi konular değişik düzeylerde de olsa önemini korumaktaydılar. Burada bir noktayı belirtmek gerekir. Savaş sonrası düzen iki dünya ve onların organize olmuş siyasi, askeri v.s. sürtüşmelerinin sonucu oluşmuştu. Eski sürtüşmeler yerine barış içerisinde bir arada yaşama yollarını arandığı ve bu amaçla kurumların oluşturulduğu (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı v.s.) bir döneme girildi. Ekonomik konuların uluslararası ilişkilerde daha egemen olmaya/öne çıkmaya başlaması sonucu çevre ülkelerinde (Güney Doğu Asya gibi) yeni çekim alanları ortaya çıkmış ve dünya ekonomisinde etkin olarak yerlerini almışlardır.

Batılı gelişmiş ülkeler için eski dünya düzeninde temel yol gösterici prensipler, liberal demokrasilerde egemen değerler sistemi olan serbest ticaret ve pazar ekonomisi idi. Buna karşı direnenler ise iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile birlikte yeniden yapılanma arayışı içerisinde girmişlerdir. Bugün artık eski değerlerin yanı sıra insan hakları konusunda artan bir ilgi, yani bireyin belli haklarının dokunulmazlığı konusu hızla uluslararası gündemin basamaklarını tırmanmıştır.¹⁴ Var olan kurumlar veya yeni gelişmeler doğurduğu sonuçlar itibarıyla ilgili kurumlar, kişiler, gruplar v.s. tarafından sorgulanmaktadır. Eğer ilgimizi uluslararası ekonomik ilişkilerdeki gelişmelere yöneltirsek görürüz ki ancak ideolojik olarak tam bir liberalizm savunucusu olanlar yalnızca serbest pazar ekonomisinin gelişme için yeterli bir koşul olduğunu ileri sürebilirler.

Ekonomik kurumların yeniden yapılanması için bir araştırma aşamasına girilmiştir. Bu da belli bir süre için belirsizlik ve bunalım demektir. Dünya politikasının gündemindeki öncelikler değişim halindedirler. Yani güvenlik, tansiyonun yüksek olduğu dönemlerde egemen konudur ve böyle dönemlerde askeri güç devletlerin çıkarlarını geliştirmelerinin bir aracı olarak görülür. Tansiyonun azaldığı durumlarda diğer konular ön sırayı almaya başlarlar; uluslararası ticaret, zengin ve yoksul uluslar arasındaki ekonomik fark, insan hakları, hükümet dışı kuruluşların gücü, önceden bir birlik içerisinde hareket eden devletlerin kendi aralarında başgösteren sürtüşmeleri v.s. Askeri gücün artık devletin çıkarlarını artırmak anlamında kullanılan bir konumdan çıktığı öne sürülmeye başlanmıştır.¹⁵ Bu görüş, 1970 lerin ilk yarısında petrol krizi ile birlikte, gelişmiş kapitalist ülkelerde meydana gelen ekonomik zorlukları takiben ortaya atılmış ve böylece realizme karşı maddi temelleri olan kavramsal bir karşı çıkış akademik literatürde oluşmaya başlamıştı. Uluslararası ticaretin hızla arttığı, kuzey-güney ilişkilerinin, uluslararası ekonomik eşitsizliğin akademik alanda ve medyada yoğun olarak tartışıldığı (NIEO, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen) bir ortamda ekonomik konuların yeni gündemin ön sıralarında yer aldığı görüldü. Refah ekonomisi, kaynakların yeniden dağılımı ve devlet müdahalesi gibi konular, ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşındı. Uluslararası politikada yeni gündem şimdi, daha önce gereğinden az yer tutan konuları da (milliyetçi, toplumsal hareketler - özellikle islamcı-) içermeye başlamıştır. Dinselliğin siyasi tartışmaya girmesi özellikle militan ulusculuk-

10 Bkz. Walter LaFeber, *The American Age*, WW Norton-Company, NewYork-London, 1989. S. Ambrose, *Rise to Globalism*, 7. Edition, Penguin Books, London, NewYork, 1993.

11 Segal'a göre, orta dönemde Çin'in uluslararası istikrara meydan okuyabilecek bir tavır içerisine girebileceğinin işaretleri görülmektedir. Bkz., G. Segal, "As China Grows Strong", *International Affairs*, Vol.64, No.2, Spring 1988:217.

12 R. Gilpin, "Where Does Japan Fit In", *Millennium*, Vol.18, No.3, Winter 1989.

13 Çeşitli çalışmalar için Bkz., Bell, DS and J Gaffney(eds.), "Europe, USA, Japan", (özel sayı), *Contemporary European Affairs*, Vol.3, No.1/2, 1990.

14 RJ Vincent, *Human Rights and International Relations*, Cambridge Univ. Press, 1986.

15 MP Sullivan, "Transnationalism, Power Politics and the Realities of the Present System", içinde R Maghroori & B Ramberg(eds.), *Globalism vs. Realism; International Relations Third Debate*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1982:195-221.

la birlikte (İran'daki gibi¹⁶) merkezi gelişmiş ülke-
lerin egemenliğindeki ulusal ve/veya uluslararası sis-
temin adil olmayan yapılanmasına karşı bir tepki
olarak kendisini
göstermiş, 1970 le-
rin başındaki daha
uzlaşmacı diyalog-
larını terk etmiştir.
1970'li yıllardaki
ekonomik ve siyasi
gelişmeler bazıla-
rınca istikrarın sağ-
lanabileceğinden
emin olunan eski
uluslararası düze-
nin argümanlarının
sorgulanmasında
beraberinde getir-
miştir.

Realist yoru- mun unsurları

Dünya politika-
sında 1930'lu yıl-
larda meydana ge-
len gelişmeler Wil-
son'cu "idealizm"¹⁷
(uluslararası örgüt-
lerin güçlendirilme-
si, devletler arası
ilişkilerin geliştiril-
mesi v.s düşünce-
si) üzerine kurulan
uluslararası barışın
çıkmaza girmesine neden olmuş ve bir tepki olarak
da realist paradigmanın doğuşuna yol açmıştır.¹⁸

Realist yaklaşıma göre, devletler arasında bir uyum
değil bir çatışma hali mevcuttur ve devletlerin birer
rasyonel aktör olarak dış politikadaki amaçları ulu-
sal çıkarlarını korumak ve ka-
zanımlarını artırmaktır. Bu
amaçla da devletler güçlerini
en üst düzeye çıkarmaya çalı-
şırlar. Realizmin temel argü-
manları şunlardır: Devlet ulus-
lararası ilişkilerde en önemli ak-
tördür; ulusal ve uluslararası
politika arasında tam bir ayırım
vardır; uluslararası ilişkilerin te-
mel odak noktası güç ve barış-
tır. Carr'a göre realizm "düşün-
cenin temenni üzerindeki etkisi-
dir".¹⁹ Diğer bir deyişle, re-
alizm var olanın, idealizm ise
neyin olması gerektiğinin/arzu
edilenin tanımıdır. Birinci Dün-
ya savaşı sonrası siyasi pratik-
ler Milletler Cemiyeti ile barış-
çıl bir dünyanın kurulabilmesi-
nin yetersizliğini göstermiştir.
Bu gelişmeler, Nazi Almanyası'nın yayılmacılığının ancak di-
ğer devletlerin askeri güçleriyle
dengelenebileceği düşüncesini
doğurmuştur. Böylece "Güç
Dengesi" politikası²⁰ uluslara-
rası barışı ve düzeni temin için
temel bir prensip olarak kabul
görmüştür. Carr'a göre ahlaki
(moral/ethical) mütabakat fiziki
güç ile desteklenmediği sürece
anlamsızdır.²¹ Morgenthau'ya göre güç dengesi ve
bunun idame ettirilebilmesi için gerekli olan politika-

16. İran Devrimi konusunda özellikle bkz., E Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton Univ. Press, 1982. N Keddie, *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*, Yale Univ. Press, 1981. P. Marshall, "Islamic Fundamentalism: Oppression and Revolution", *International Socialism*, 40-Autumn 1988:56-71. Halliday, "Orta Doğu'da İslamcılığın yeniden yükselişi insanların tahakküme karşı bir tepkisi olarak gündeme gelmiştir." F Halliday: "The Great Powers and the Middle East", *Ders Notları*, 26 Ekim 1993, LSE, London. Ayrıca bkz., F Halliday, "Theses on the Iranian Revolution", *Race & Class*, Vol.XXI, No.1, Summer 1979:81-90.

17. W. Wilson (1856-1924), "The Coming Age of Peace", (ilk basım, The State, DC Heath, NewYork, 1918) içinde E Luard(ed.), *Basic Texts in International Relations*, Macmillan, London, 1992:267-70. 1916-1920 arası ABD başkanı olan Wilson Birinci Dünya Savaşı sonrası barış için önerilerde bulunmuş ve bu önerilerin çoğu Versailles Anlaşması'nda yer almıştır. ABD'nin Milletler Cemiyeti'nde yer almasını şiddetle desteklemiş fakat Wilson'un girişimi ABD Senatosu tarafından engellenmiştir.

18. EH Carr, *The Twenty Years' Crisis*, 2nd edition, Macmillan, London, 1946. H Morgenthau, *Politics Among Nations*, 5th edn., Knopf, NewYork, 1973. Realist teorisyenlerin katkılarının detaylı bir açıklaması ve eleştirisi için bkz., M Griffiths, *Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation*, Routledge, London, 1992. Griffiths, uluslararası sistemdeki güç dengesinin, var olan uluslararası düzenin korunmasını sağlayan kurumların varlıklarını/faaliyetlerini sürdürmelerinde katkı sağlayabileceğini iddia eden H. Bull'u bir realist olarak tanımladığı için Carr ve Morgenthau'nun yanı sıra çalışmasına konu etmiştir. Bull'un klasik çalışması için bkz., H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1977. Bir realist olan Dr. H Kissinger'e göre, "tarihten alınması gereken dersin denge olmadan barış, sınırlama/tahdit olmadan adaletin olamayacağıdır". Bu görüş var olan düzenin sürdürülmesinin hassas dengeler üzerinde kurulduğu ve böylece bunun korunması için güç kullanıma da dahil değişik yolların kullanılması için haklı nedenlerin olduğunu kabul ettirmeyi amaçlamaktadır. Böylece yine dünya politikasında düzenin devletler arasında güvenilir bir şekilde sürdürülen güç dengesine bağlı olduğu sonucu ortaya çıkar. Bkz., H.A. Kissinger, *The White House Years*, Michael Joseph/Werdenfeld & Nicolson, London, 1979:55. Kissinger'in görüşleri konusunda ayrıca bkz., M. Howards, *The Causes of Wars*, Temple Smith, London, 1983:223-45.

19. E.H. Carr, 1946:10.

20. Güç Dengesi politikası için bkz., M Wight, "The Balance of Power", in, H Butterfield and M Wight(eds.), *Diplomatic Investigation: Essays in the Theory of International Politics*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1966:149- 175.

21. WTR Fox, "EH Carr and Political Realism: Vision and Revision", *Review of International Studies*, 11-1985:1-16.

lar kaçınılmazdır ve güç dengesi politikası egemen devletler topluluğu için bir istikrar unsurudur.²² Waltz ise uluslararası ilişkilerde savaş olgusunun önemini vurgulamış ve sistemini ampirizm(deneycilik)²³ ve pozitivizm(olguculuk)²⁴ üzerine kurmuştur.²⁵

Realizm, 1970'lerde uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerden etkilenmiş ve neo-realizm olarak K. Waltz tarafından yeniden formüle edilmiştir. Bunun en önemli nedeni ise, 1970'lerde ABD'nin egemen bir güç olarak karşılaştığı uluslararası gelişmelerdir. 1970'li yıllarda bloklararası yumuşamanın (dÉtente) başlaması, uluslararası ekonominin öneminin hızla artması iktisat ve siyaset arasındaki ilişkileri uluslararası alana taşımıştır. Waltz, *Theory of International Politics* adlı kitabında güç dengesi politikasına katkıda bulunmuş ve uluslararası siyasi sistemin yapısının yüksek bir otoritenin yokluğu anlamında 'anarşik' olduğu, genellikle aynı fonksiyonları ifa eden devletlerin uluslararası ilişkilerde temel aktörler olduğu, devletin amacına ulaşmak için gerekli olan yöntemleri (Waltz'da bu 'güç'tür) kullanabileceği, büyük devletler ve küçük devletlerin kapasite dağılımının eşit olmadığı, uluslararası siyasi sistemin temel mekanizmasının (hakim modelin/biçimin) 'güç dengesi' olduğunu öne sürüyor.²⁶ Waltz'a göre sadece askeri ve siyasi güç bir devleti diğerinden ayırır. Böylece uluslararası ilişkilerin önemli bir görünümü 'güç'ün sistemde dağılımı olmaktadır. Birçok yönden 'eski' ve 'yeni' realizmin birbirleriyle ilişkili olduğunu kabul eden Waltz'a göre neorealist teorisinin farkı uluslararası yapının davranışları (örn. devletlerin davranışları) ve sonuçları nasıl etkilediğini açıklamasındadır.²⁷ Araştırmalarını uluslararası sistemin yapısı²⁸ üzerine odaklaştıran Waltz'a göre bu durum 'devlet'in bağımsız olamayacağı yapısal engellerin ve sınırlamaların bulunduğu bir uluslararası

sistemin varlığını gösterir. Bu yapı uluslararası sistemin temel belirleyicisidir ve siyasi davranışları arasında son derece bir benzerlik olduğunu ileri sürdüğü devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerindeki davranışlarını açıklar. Waltz'ın teorisi sistemdeki değişiklikler ve bunların etki ve sonuçlarıyla ilgilenmektedir, fakat bu değişimin temelinde yatan nedenleriyle değil. Waltz tarihsel boyutu gözardı etmektedir, çünkü onun tanımladığı yapı statiktir/dönüşüme uğramaz. Waltz'a göre uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahiptir ve bu sistem kendisini sürekli olarak yeniden üretir. Waltz ayrıca güçler arasında meydana gelen eşitsizliğin nasıl oluştuğunu ve sistemdeki dengelerin nasıl değiştiğini açıklamaz, toplumsal dinamikleri gözardı eder. Waltz, çok kutupluluktan iki kutuplu sisteme geçişin uluslararası sistemi daha istikrarlı kılacağını iddia eder. Waltz'ın yaklaşımı 'güç' ve 'sayı' nın uluslararası istikrar için yeterli bir kriter olmadığını görmekten uzaktır. Ayrıca, realistlerin iddialarında öne sürdükleri 'devletin günümüz dünya politikasında egemen aktör olduğu iddiası'nda tutarlılıktan uzaktır. Realistlerin, merkezi ülkelerin kendilerini doğrudan ilgilendiren 'düzen' ve 'güvenlik' konularıyla aşırı ilgili oluşları çoğu zaman çevre ülkelerdeki refah, adalet gibi sonuçta güvenliği etkileyen konularla ilgilenmelerini ikinci plana itmiştir. Keohane'in de belirttiği gibi, "realizm bize tuzağın gücünü anlamakta yol gösterici olmuştur, fakat bundan kurtulmak için yeterince yardımcı olamamıştır".²⁹

Değişimin dinamiklerine bir açıklık getirmeyen, problem çözümüyle ilgilenen ve epistemolojik olarak pozitivizm üzerine kurulan Waltz'ın neo-realizminin olayları tanımlama kapasitesi vardır, fakat açıklamaktan uzaktır. Tanımlayıcı sosyal bilimlerin temel sorunu ise eleştirel bir yaklaşımdan yoksun

22 Morgenthau bu iddialarını, ABD'nin bir süper güç olarak uluslararası alanda kendini göstermesiyle birlikte ortaya atmıştır. Soğuk savaşın hüküm sürdüğü ve dünya politikasının ABD-Sovyetler Birliği ilişkileri etrafında yoğunlaştığı bir dönemde realizm, ABD dış politikasındaki karar verici mercide olanlar için yeni oluşan düzenin sürdürülmesinin haklılığı konusunda bir çerçeve oluşturmuştur. Bkz., P. Gelman, "Hans J. Morgenthau and the legacy of political realism", *Review of International Studies*, Vol.14, 1988:247-66.

23 Ampirizm (deneycilik): Bilginin tek kaynağının tecrübeye dayanan deney olduğunu ileri sürer.

24 Pozitivizm (olguculuk): Bilinebilir olanın sadece olgular-kanıtlar olduğunu ileri sürer.

25 K. Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia Univ. Press, NewYork, 1959.

26 Waltz 'Güç Dengesi' teorisini uluslararası politikada farklı ve bağımsız bir teori olarak görür. Bkz., K. N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, M.A., 1979:117. K.N. Waltz, "Reflections on Theory of International Politics:A Response to My Critics", içinde R.O. Keohane(ed.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia Univ. Press, NewYork, 1986:322-45. Eleştirel yaklaşımlar için bkz., M. Griffiths, *Realism, Idealism and International Politics*, Routledge, London, 1992:chps.5,6. J. Rosenberg, "What's the matter with realism?", *Review of International Studies*, 16, 1990:285-303. R.K. Ashley, "The Poverty of neorealism", *International Organization*, Vol.38, No.2, Spring 1984. Tartışmalar için bkz. J.E. Dougherty and P.L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, Third Edition, Harper Collins Pubs., NewYork, 1990:119-27. M. Hollis and S. Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1990:104-118.

27 K. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", içinde R.L. Rothstein(ed.), *The Evolution of Theory in International Relations*, Univ. of South Carolina Press, Columbia, 1991:36-7.

28 Bazı yazarların, akademisyenlerin aksine Waltz, kendi teorisini yapısalcı (structuralist) olarak görmez. Ona göre doğru olan, teorisinin neo-realist olarak tanımlanmasıdır. Bkz., K. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", içinde R.L. Rothstein(ed.), 1991:29, dipnot 21.

29 R.O. Keohane, "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", içinde R.O. Keohane(ed.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia Univ. Press, NewYork, 1986:199.

olmalarıdır³⁰. Pozitivizm dünyayı olduğu gibi alır, bir dünya düzenini somutlaştırır ve sonuç olarak yalnızca problem çözümüyle ilgilenir. Tek boyutlu bir bakış açısına sahiptir ve askeri güce dayanan açıklamalar bu görüşün temelini oluşturur. Yalnızca belirli çıkarların gerçekleştiği (devletlerin ve devletler sisteminin) bir düzeni haklı çıkarmak için, bir ideolojik hareketi icra eder. Rothstein'inde belirttiği gibi realizm, dış politikanın oluşturulmasında entellektüel bir çerçeve sağlamıştır³¹. S Hoffmann ise açıkça realizmin, soğuk savaş politikasının bir çeşit rasyoneleştirilmesinden başka bir şey olmadığını ifade ediyor³². Kısacası, merkezi ülkeler kendi çıkarlarına uygun işleyen uluslararası düzende çoğunlukla adil olmayan kendi dış politika faaliyetlerine haklılık kazandırmak için realist şablonu kullanmışlardır. Bu da realizmin insancıl (hümanist) unsurdan ve özgür kılan ilişkilerden yoksun ve uluslararası ilişkilerde barışı sağlamadaki başarı şansının az olduğunun kanıtıdır. Realizm, merkezi ülkeler açısından, var olan uluslararası düzeni korumak için ideolojik bir haklılık zemini hazırlarken, çevre ülkeler için korku üzerine inşa edilmiş bir kabullenme sonucunu doğurur.

Pluralist yorumun unsurları

Liberal görüşlerden etkilenen pluralist yaklaşım, realizm üzerine kurulan uluslararası düzene karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Dünyayı olduğu gibi kabül etmek yerine, pluralizm alternatif bir dünya düzeni kavramının tanımlanması ve geliştirilmesiyle ilgilenmiştir. Pluralist argümanlar şunlardır: Devlet toplumdan bağımsız bir aktör değildir; uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörler de önemlidirler; ekonomik ve sosyal konular da önemli faktörlerdir; askeri güç uluslararası güvenliğin garanti edilmesi için yeterli değildir; ve, realistlerin öne sürdüğü kötümser argümanların aksine barışçıl bir değişime ve uluslararası ahenk/uyumun egemen olduğu bir orta-

ma ulaşmak için imkanlar mevcuttur³³. 'Güç'ü uluslararası ilişkilerde temel kavram olarak gören realistlerin tersine, Keohane ve Nye askeri kapasitenin uluslararası düzeydeki gelişmeleri belirlemede her zaman yeterli olmadığını ileri sürmüşlerdir³⁴. Bazı durumlarda ABD gibi ülkeler uluslararası sistemde değişik biçimlerde (sivil ve askeri elitlerle ilişkiler kurarak, uluslararası şirketler aracılığıyla çevre ülkelerde kendi ideolojik, mali etkinliğini sürdürerek veya Irak'ta olduğu gibi doğrudan askeri güç kullanarak) etkinliklerini sürdürmeyi başarmışlardır³⁵. Fakat bu demek değildir ki ABD gibi ülkeler ekonomik ve askeri güçlerini kullanarak çevre ülkelerde her istedikleri politikaları uygulamaya koyabilirler. Toplumsal hareketlerin (milliyetçi, islamcı, işçi, köylü hareketleri) ABD gibi ülkelerin uluslararası sistemdeki gelişmeleri istedikleri gibi kontrol etmelerini engelleme gücüne sahip oldukları görülmüştür (örneğin, İran Devrimi sonrası ABD - İran ilişkileri).

Uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörlerin önemi yadsınmaz; sadece askeri güvenlik konusunun uluslararası politikanın gündemine egemen olduğu görüşünü reddeder; iktisadi ve toplumsal konular uluslararası gündemin ön sıralarında yer almaktadırlar³⁶. Keohane ve Nye'e göre uluslararası yaşamın gittikçe karmaşılaşması uluslararası bağımlılığı da beraberinde getirmiş ve askeri gücün tek başına önemini de azaltmıştır. Yani, sonucu etkilemek için askeri güç yeterli olmaktan çıkmıştır³⁷. Burada functionalism'den³⁸ kısaca söz etmek gerekir. Bir dünya düzeni yaklaşımı olarak çalışmalarını özellikle uluslararası örgütlerce icra edilen görevler ve amaçları üzerinde odaklaştırmıştır. Bu akımın öncülüğünü D Mitrany yapmıştır³⁹. Burton'ın sefeli olduğu da söylenebilen Mitrany özellikle uluslararası ilişkilerde bir birlikteliğin/ bütünleşmenin (integration) sağlanabilmesinin imkanlarını araştırmıştır. Kısaca, devletlerin ve örgütlerin yakın ve yararlı ortaklıklar kurarak bir araya gelmeleri yumuşamaya katkıda

30. Özellikle bkz. R Keat & J Urry, *Social Theory as Science*, Routledge, London & Boston, 1975. J Hughes, *The Philosophy of Social Research*, second edition, Longman, Essex, 1990. A O'Hear, *An Introduction to the Philosophy of Science*, Oxford Univ. Press Oxford, 1989:106-36. W Bechtel, *Philosophy of Science*, LEA, New Jersey, and London, 1988.

31. R Rothstein, "On the Cost of Realism", *Political Science Quarterly*, 82-3, 1972.

32. S Hoffmann, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus*, 106-3, 1977:48.

33. R Maghroori and B Ramberg(eds.), *Globalism vs. Realism: International Relations Third Debate*, Westview, Boulder, 1982:195-221.

34. RO Keohane and JS Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown, Boston, 1977:23-37. Nye'a göre, ABD uluslararası karşılıklı bağımlılığı devam ettirebilmek için uluslararası kurumlara daha fazla yatırım yapmalıdır. Bkz., JS Nye, "American Foreign Policy in the 1990s", (Symposium), *SAIS Review*, Winter-Spring 1990:40.

35. RW Cox, "Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium*, Summer 1981:140-1. Cox'a göre, var olan uluslararası örgütler (IMF, Dünya Bankası gibi) egemen dünya düzeninin devamlılığını desteklerler. Bunlar egemen dünya düzenini temsil eden kuruluşlardır ve ideolojik olarak dünya düzeni normlarına yasallık kazandırır. Çevredeki sivil-askeri elit ile ekonomik, siyasal, askeri alanlarda işbirliği yaparak 'egemen-karşıtı' ideallerin absörbe edilmesini sağlarlar. Bkz., RW Cox, Gramsci, "Hegemony and International Relations: An Essay in Method", içinde S Gill(ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993:62.

36. Viotti and Kaupp, 1993:228-55. Sullivan, içinde R Maghroori and B Ramberg(eds.), 1982:195-221.

37. RO Keohane and JS Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown, Boston, 1977:24-5.

38. Functionalism(görevcilik, işlevcilik): Olayları, herhangi bir şeyi işlevlerine göre değerlendirmek.

39. D Mitrany(ilk basım, 1943), *A Working Peace System*, Quadrangle, Chicago, 1966. Ayrıca bkz. D Mitrany, "The Functional Approach to World Organization", *International Affairs*, 24, No.3, July 1948:350-63.

bulunacak ve çatışma riskini azaltacaktır. Bu teori, güç politikası yaklaşımına karşı bir çare olarak önerilmiştir, fakat savaşın uluslararası toplumdan nasıl elimine edilebileceğinin maddi koşullarını göstermekten ziyade, uluslararası örgütler aracılığıyla riskin nasıl azaltılabileceğini göstermeyi amaçlamıştır⁴⁰. Rejim Teorisi ise, uluslararası ilişkilerin belli bir alanda katılanların beklentilerinin birleştiği, gönüllü olarak üzerinde anlaşmaya varılmış prensipler, kurallar ve işlemler olarak tanımlanabilir. Rejim teorisi, ABD'nin uluslararası sistemdeki Hegemonyasının (hakimiyetinin) bir gerileme dönemine girmesi sonucu gelecekte doğabilecek bu boşlukta uluslararası sistemde istikrarın nasıl sağlanabileceğine açıklık getirmeye çalışır. Sistemin devamlılığı için hegemonyanın yeniden kurulmasının gerektiğini savunan Kindleberger ve Strange'in ve ABD hegemonyasının sona ermesinin tehlikeleri de beraberinde getireceğini düşünen Gilpin'in aksine⁴¹, liberal bir akademisyen olan Keohane hegemonun, bir sistemin kurulması için gerekli olduğunu fakat böyle bir sistemle birlikte gerekli kurumlar ve kurallar oluşturulduktan sonra hegemon olmadan da sistemin işleyebileceğini iddia etmektedir.⁴² Bu yaklaşıma göre uluslararası işbirliği yalnızca Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerle sınırlı değildir. Ticari, haberleşme, hava trafik kontrolü, çevrenin korunması ve bunun gibi bütün alanlarda işbirliği önerir. Amaç, farklılıkların asgariye indirilebileceği ve/veya bir uzlaşmaya varılabileceği ve ortak çıkarların korunabileceği bir uluslararası düzenin sağlanmasıdır. Burada sorun, kurulacak olan düzende ekonomik, askeri, siyasi güçleri ve çıkarları aynı olmayan ve do-

layısıyla ulaşmak istedikleri amaçları da farklı olabilecek devletlerin beklentilerinin nasıl tatmin edileceğidir⁴³.

Pluralist yaklaşım konusunda Burton'ın 'Dünya Toplumu' yaklaşımı, ve 'Dünya Modelleri Projesi' çalışmalarına işaret etmeliyiz.⁴⁴ İnsan ihtiyaçlarına, uluslarüstü ve devlet-dışı ilişkilere, karşılıklı etkileşimlere öncelik veren Dünya Modelleri Projesi'nin analizine göre, teknolojik değişim sonucu global düzeyde esaslı bir dönüşüm olmuştur; bu dönüşüm bir çok problemi de beraberinde getirmiştir; devlet artık bu problemlerle baş edecek durumda değildir ve bu nedenle alternatif bir gelecek dünyanın oluşturulması gereklidir. Bu alternatifin yaratacağı değerler sistemi, var olan problemlerin çözümü ile ve insanlığın gelişimiyle ilgilenecektir. Bu yaklaşım, alternatif bir yol gösterme çabasıdır ve bir hareket tarzı sağlamaya çalışır. Bu görüşte var olan ütopyacılık, dünya düzeninin adil bir dönüşümü için gerekli olan toplumsal dinamiklerin harekete geçirilmesi ve değişik alternatif dünya düzenleri konusunda somut önerilerin getirilmesini engeller. Burton'ın çalışmaları ise daha ziyade kendisinin belirttiği gibi anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan problem çözme teknikleriyle ilgilidir⁴⁵. Burton'ın geliştirmeye çalıştığı teknik, anlaşmazlığın doğası, kendiliğinden bir çözümün oluşturulması, problemin ortaklaşa geliştirilebilecek bir ortak mütabakatla çözülmesi konusunda düşünme, anlama ve ifade etme/aktarma sürecinin kolaylaştırılmasını amaçlar. Burton ütöpik bir çözüm aramak çabasından ziyade bir hareket tarzı sağlayacak evrensel kabul görecektir prensipler geliştirmeyi amaçlıyor. Burton'ın uluslararası ilişki-

40 P Taylor, "Functionalism: the approach of David Mitrany", içinde, AJR Groom and P Taylor(eds.), Frameworks for International Co-operation, Pinter Publs., London, 1990:125-36.

41 CP Kindleberger, The World in Depression, 1929-1939, Univ. of Calif. Press, Berkeley, 1973. S Strange, States and Markets: An Introduction to International Political Economy, Pinter, London, 1988. R Gilpin, The Political Economy of International Relations, Princeton Univ. Press, 1987. Kennedy'de, büyük güçler arasında hegemonyanın el değiştirmesinin sistemde istikrarsızlık yaratacağını öne sürer. Kennedy'e göre, silaha yatırımın azaltılması ABD'yi müdafasız bırakacaktır. Bu nedenle hegemonyanın sürdürülmesi için silah sanayiine yatırım yapmaya devam etmek bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat diğer taraftan, yine Kennedy'e göre silah sanayiine yatırımın aşırıya kaçması ABD'nin uluslararası ticari rekabet gücünü azaltacaktır. Bu da uzun dönemde güvenliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Kennedy ABD'nin uluslararası etkinliğini ve sorumluluklarını "aşırı gerileme" olarak yorumlamakta ve gelecek konusunda kötümserliğini gizlememektedir. Bkz., P Kennedy, The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, Unwin and Hyman, London 1988:bölüm 8. Huntington ABD'nin durumunu "The Lipman Gap", yani kaynaklar ve yetkinlikler ile sorumluluklar ve taahhütler arasındaki dengesizlik olarak açıklıyor. Bkz., S Huntington, "Coping With the Lipman Gap", Foreign Affairs, Winter 1987-8. Amerikan hegemonyasının bugünü ve geleceği konusunda Gramscian bir yorum için bkz. S Gill, American Hegemony and the Trilateral Commission, Cambridge Univ. Press, NewYork, 1990. Amin, Arrighi, Wallerstein ve Frank, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin ekonomik, siyasal ve askeri alanda elde ettiği egemenliğini Batı Avrupa ve Japon mallarının dünya pazarlarında artan oranda ABD mallarıyla rekabet içerisine girmelerinden dolayı kaybetmekte olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz., S Amin, G Arrighi, AG Frank, I Wallerstein, Dynamics of Global Crisis, Monthly Review Press, NewYork, 1982:9-10.

42 RO Keohane, After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, Princeton Univ. Press, 1984.

43 Bu konuda bkz. S Krasner(ed.), International Regimes, Cornell Univ. Press, Ithaca, NewYork, 1983. S Haggard and BA Simmons, "Theories of International Regimes", International Organization, Vol.41, No.3, Summer 1987:491-517. O Young, "The politics of international regime formation:managing natural resources and the environment", International Organization, Vol.43, No.3, Summer 1989. O Young, "International Regimes: Toward a New Theory of Institutions", Review Articles, World Politics, Vol.XXXIX, No.1, October 1986:104-23. Eleştirel bir yaklaşım için bkz. S Strange, "Cave! hic dragons: a critique of regime analysis", International Organization, Vol.38, No.2, Spring 1983.

44 J Burton, World Society, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1972. J Burton, "World Society and Human Needs", içinde M Light and AJR Groom(eds.), International Relations, Frances Pinter, London, 1985. R Falk, "WOMP and Its Critics: A Reply", International Organization, Vol. 32, No.2, 1978. I Clark, "World Order Reform and Utopian Thought: A Contemporary watershed?", The Review of Politics, Vol.41, No.1, 1971:96-120.

45 Bu konuda bkz. J Burton, Global Conflict: The Domestic Sources of International Crisis, Wheatsheaf Books, Sussex, 1984. J Burton, Conflict: Resolution and Prevention, MacMillan, London, 1990.

lere yaklaşımı ayrıca insan ihtiyaçlarının tatmini konusundada önem vermektedir. Bu yaklaşım, insanların ihtiyaçları ile ulusal/uluslararası kuruluşların önerdikleri arasındaki mesafenin/çatışmanın temelini oluşturan aksaklıkların giderilmesi için gerekli kurumların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Burton'ın yaklaşımında eksik olan ise tarihsel çevre ve şartların, arzu edilen uluslararası düzenin kurulmasındaki öneminin ve belirleyici oluşunun yeterince önemsenmemiş olmasıdır. Çevre ve şartlar (ekonomik, siyasal v.s.) insanların ihtiyaçlarının karşılanması da önemli oranda belirleyici birer rol oynarlar⁴⁶. İnsanın temel ihtiyaçlarından yoksun bırakılmasının nedenleri, bunların temel nedeni olan tarihi, sosyal, ekonomik ve siyasal şartları anlamadan ve analizini yapmadan anlaşılamaz. Burton'da sonuçlar temel alınmıştır. Bu görüş meşru/yasal/mantıki kurumlar gibi geniş tanımlamalar dışında insanın temel ihtiyaçlarının karşılanması için ne tür/nasıl bir kurumsal yeniden yapılanmaya gidilmesi gerektiği konusunda bir anlayış geliştirmemiştir. Olson ve Groom'un da belirttikleri gibi "Dünya Toplumu yaklaşımları karmaşık ve zihin karıştırıcıdır ve henüz her yönüyle doğru olduğu söylenemez"⁴⁷. Liberal olarakta adlandırabileceğimiz, uluslararası ilişkilerde pluralist yaklaşımların amacı var olan uluslararası sistemi korumak ve de devamını sağlamak amacıyla var olan kurumsallaşmaları reforme etmektir, yoksa adil bir uluslararası düzen yaratmak değil.

Yapısalcı yorumun unsurları

Yapısalcı bir yorumdan bahsederken işe öncelikle Marks'tan başlamak gerekir. Marks'ın, bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirmedeği söylenebilir.⁴⁸ Fakat, Marks ve Engels'in kendi dönemlerinin sorunlarına getirdikleri açıklamalar ile bizlere bugünün uluslararası ilişkiler teorisine katkı sağlayabilecek açıklamaları yaptıklarını biliyoruz. Özellikle, *The Communist Manifesto*, *German Ideology*, ve *Introduction to a Critique of Political Economy* adlı çalışmasına Marks'ın 1859 da yazdığı 'önsöz' tarihi ma-

teryalizm konusunda bize yeterince bilgi sunmuştur.⁴⁹ Bu 'önsöz'de Marks, tarihsel değişimin gücünün toplumun ekonomik temelinden/yapısından geldiğini anlatır. Toplumun ekonomik temeli olarak Marks üretim güçlerini ve ilişkilerini alır. Toplumun ekonomik yapısında gelişme, ideolojik üstyapıda da (yani her tür düşünce, kültürel, yasal, siyasal kurumlar v.s.) değişime yol açar. Bu anlamda devletler arası ilişkilerde de anahtar ekonomik ilişkilerdir, yani bu ilişkilerde de ekonomi belirleyicidir. Uluslararası sistemde uyumun sağlanması için devletlerarası adil bir ekonomik ilişki zorunludur. Marks ve Engels de ulusal ve uluslararası düzeydeki siyasal, ekonomik ilişkiler toplumlardaki üretim ilişkileri tarafından belirleniyor. Bu anlamda üretim ilişkileri ve sınıflar sınır tanımıyor. Dolayısıyla toplumsal ve uluslararası ilişkiler bir bütün oluşturmaktadırlar ve bu şekilde incelenmelidirler. Marks ve Engels'in toplumsal değişim konusundaki (toplumsal sınıflar ve ekonomik ilişkiler) görüşleri, devletin uluslararası ilişkilerdeki karmaşık rolünü hafife almakla beraber, uluslararası ilişkilerin analizinde bizlere bir temel/kaynak sağlamıştır.⁵⁰ Marksizm toplumun dönüştürülmesiyle ilgilenmiştir. Amaç var olan devletler ve uluslararası devletler sisteminin yıkılarak dönüştürülmesidir. Marksizmde ulusal/uluslararası çıkarlar değil sınıf çıkarları vardır. Uluslararası çatışmalar, anlaşmazlıklar ise sınıfsal çatışmaların, anlaşmazlıkların bir ifadesi olarak görülür. Fakat, işçi sınıfının uluslararası düzeyde hareket ettiği iddiası tartışmalıdır. Merkezi ülkelerin işçi sınıfının azgelişmiş ülkelerin işçi sınıfının sömürsünden pay alması uluslararası düzeyde bir işçi sınıfı dayanışmasını ne derecede engelleyip engelleyemeyeceği tartışma konusudur. Üretimi ve üretim araçlarını (fabrikalar, makineler v.s) temel alan, kapitalist sistemin devamlılığını sağlayacak şekilde yapılandırılan devletin (ve de ulusların) ortadan kalkacağı (milliyetçi hareketlerin varlığı/gücü şimdilik bunun aksini göstermekte) gibi iddialarda bulunan geleneksel marksizm

46 R Coate and C Murphy, "A Critical Science of Global Relations", *International Interaction*, Vol.12, No.2, 1985:109-32.

47 WC Olson and AJR Groom, *International Relations, Then and Now*, Routledge, London, 1992:217.

48 MacLean'a göre ise Marx değil, marksistler marksizmi uluslararası ilişkiler teorisinden yoksun bırakmışlardır. Bkz. J MacLean, "Marxism and International Relations: A Strange Case", *Millennium*, 17-2, 1988:297-99.

49 Marx ve Engels'in bu konudaki temel görüşleri için özellikle bkz., K Marx and F Engels, *The Communist Manifesto* (ilk basım 1848), Penguin Books, London, 1967. K Marx and F Engels, *The German Ideology* (ilk basım 1846), Lawrence and Wishart, London, 1974 ('Introduction to a Critique of Political Economy' ile birlikte. Sayfa:124-51). "Önsöz" için bkz., K Marx & F Engels, *Selected Works in One Volume*, Lawrence & Wishart, 1988:182-3.

50 Bkz., Marx ve Engels'in bu konudaki temel görüşleri için özellikle bkz., K Marx and F Engels, *The Communist Manifesto* (ilk basım 1848), Penguin Books, London, 1967. K Marx and F Engels, *The German Ideology* (ilk basım 1846), Lawrence and Wishart, London, 1974:80. RC Tucker(ed.), *The Marx-Engels Reader*, Norton, NewYork, 1972:337. R Miliband, "Marx and the State", *The Socialist Register*, Merlin Press, London, 1965:278-96. T Thorndike, "Marxism and International Relations", içinde T Taylor(ed.), *Approaches and Theory in International Relations*, Longman, London, 1978. F Halliday, "State and Society in International Relations: A Second Agenda", *Millennium*, 16-2, 1987. Lenin 'devlet'i, sömüren sınıfların bir aracı olarak görür. Bkz., V.I. Lenin, *The State and Revolution*(1917), International Publisher, NewYork, 1971:15. Mandel gibi marksistler ise kapitalist devletleri kapitalist sınıfların bir aracı olarak görür. Bkz., E Mandel, *Late Capitalism*, New Left Books, London, 1975:bölümler: 15, 16, 18. Ayrıca uluslararası ilişkilere marksist yaklaşım ve eleştirisi için bkz. RN Berk, "On Marxian Thought and the Problem of International Relations", *World Politics*, Vol.XXIV, No.1, October 1971:80-105. V Kubalkova and A Cruikshank, *Marxism and International Relations*, Oxford Univ. Press, Oxford and NewYork, 1989. V Kubalkova and A Cruikshank, "Marxist perspectives and the study of international relations: a rejoinder", *Review of International Studies*, 7-1981:51-7. Marksist teorinin bir savunması için bkz., F Halliday, "Vigilantism in International Relations: Kubalkova, Cruikshank and Marxist Theory", *Review of International Studies*, 13-1987:163-75.

daha sonra Lenin, Wallerstein gibi isimler tarafından geliştirilmiştir.

Marks bizlere bir emperyalizm teorisi bırakmakla birlikte kapitalist üretim biçimi konusundaki analizleri marksist emperyalist teori konusunda bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Sermayenin belirli ellerde toplanmasının tekelleşmeye yol açması gibi analizlerde bulunmak ve kapitalist faaliyetlerin uluslararası boyutunu (gelişmiş kapitalist ülkelerin çevre ülkelerdeki hammaddeleri elde etme çabaları gibi) belirtmekle beraber bunu geliştirmek Hilferding, Luxemburg ve Lenin gibilere kalmış ve bu yazarlar emperyalizm konusunda marksizme katkıda bulunmuşlardır.⁵¹ Lenin, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenlerini, diğer bir deyişle büyük emperyalist devletlerin neden savaştıklarını incelemiştir.⁵² Lenin'e göre, Birinci Dünya Savaşı sınıfsal çıkarların çatışmasından ibaretti. Fakat, bu açıdan bakılınca özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki sürtüşmeleri açıklamakta zorluklarla karşılaşabiliriz, çünkü, bunların arasındaki çelişki/sürtüşme özellikle iki tarafın 'egemen sınıflar'ı arasında cereyan etmiştir⁵³, yoksa çelişki marksist anlamda bir çelişki (kapitalistler - işçiler arasında olduğu gibi) değildir.

1950'ler ve 1960'larda, 'Modernist Okul'a karşı bir tepki olarak yeni marksist yorumlar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵⁴ Geleneksel marksizmde neomarksistlerin aksine, kapitalizmin üçüncü dünyada (gelişmekte olan ülkeler) yayılması konusuna iyimser bakıldığını biliyoruz.⁵⁵ P. Baran buna karşı çıkar ve gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin, gelişmiş ülkelerin yararına işlediğini,

bu ticaretin azgelişmiş ülkelerden artı-ürünü merkezi ülkelere aktarmasına yol açtığını ve azgelişmişliğin devamında rol oynadığını iddia eder.⁵⁶ A.G. Frank ise çevrenin merkez ülkelere eşit olmayan ticaret yoluyla sömürüldüğünü iddia etmekte ve azgelişmişlikten kapitalist sistemi sorumlu tutmaktadır. Bu sistem, bazı ülkeler için gelişmeye, çoğunluk için ise azgelişmişliğe yol açmaktadır.⁵⁷ Fakat bu görüşe göre hareket edersek, 1960 lardan sonra çevre ülkelerde görülen kapitalist gelişmeleri açıklamakta zorlanabiliriz. Wallerstein ise bu tartışmalara 'dünya sistemi' argümanı ile katılmakta ve sınıfları, ulusal hareketleri ve devlet yapılarını dünya pazarlarıyla ilişkilendirmektedir. Wallerstein'de belirleyici olan kapitalist dünya ekonomisidir.⁵⁸

Wallerstein'e göre 'dünya sistemi' yapısı ('kapitalist dünya ekonomisi') toplumsal ilişkileri ve devletlerin diğer devletlerle olan ilişkilerini belirler. Wallerstein devletleri core (merkezdaki ülkeler - kapital yoğun, uzmanlaşmış yüksek gelirli işgücü kullananlar), semi-periphery (yarı-çevredeki ülkeler - merkez ve çevre ülkelerindeki üretim biçimlerinin bir arada görüldüğü ülkeler) ve periphery (çevre ülkeler - emek yoğun, düşük gelirli işgücü kullanan ülkeler) olarak ayırır. Ona göre, semi-periphery (middle stratum -orta tabaka) hem sömürür, hemde sömürülür. Fakat 'semi-periphery', 'core' ile 'periphery' arasında oluşabilecek kutuplaşmayı ve çevreden gelebilecek muhalefeti de engeller.⁵⁹ Fakat bu görüş, Küba'nın ve İran'ın ABD karşıtı tutumlarını açıklamakta yetersizdir.

'Egemen devlet'in (veya 'egemen devletler'in⁶⁰) bazı pazarların tekelinin kendi kontrolünde tutmak

51 Bkz., R Owen & B Sutcliffe, *Studies in the Theory of Imperialism*, Longman, London, 1972. CA Barone, *Marxist Thought on Imperialism: Survey and Critique*, Macmillan, London, 1985. A Brenner, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, Second Edition, Routledge, London, NewYork, 1990.

52 V.I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*(1916), Foreign Language Press, Peking, 1975. Lenin'e göre emperyalizm, üretimin artan oranda belirli noktalarda toplanmasının ve bankalar gibi mali gruplarla işbirliği yapan büyük şirketlerin doğmasının bir sonucudur. Lenin'in, emperyalizm konusundaki yazılarından çokça etkilendiği bilinen Hobson ise emperyalizme liberal bir eleştiri getirir ve uluslararası mali güçlerin kendi hükümetlerinden yurt dışında yaptıkları yatırımları için uygun koşulların oluşturulması doğrultusunda bu ülkelere siyasi ve askeri müdahale talebinde bulunduklarını belirtir. Hobson'a göre, emperyalizm politikaları siyasi reformlarla değiştirilebilir. Bkz., JA Hobson, *Imperialism: A Study*(1902), Third Edition, Unwin Hyman, London, 1938.

53 Bu konuda bkz., F Halliday, *The Making of the Second Cold War*, Verso, London, 1983.

54 Özellikle AG Frank'ın 'Modernist Okul' temsilcilerinden WW Rostow ve AO Hirschman'ın yazılarına yönelik kısa fakat etkili bir eleştirisi için bkz., AG Frank, "Politics and Bias: A Critical Review of Rostow and Hirschman" (ilk basım 1972), içinde AG Frank, *Critique and Anti-Critique: Essays on Dependency and Reformism*, Macmillan, London, 1984:113-24.

55 KJ Holsti, 1985:65. B Warren, kapitalist gelişmenin doğası itibarıyla pre-kapitalist sosyal yapıların yıkılmasını sağladığını, ve dolayısıyla geliştirici tarafı da olduğunu vurgular. Bkz., B Warren, *Imperialism: Pioneer of Capitalism*, New Left Books, London, 1980.

56 PA Baran, *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press, NewYork, London, 1957. C Brown, "Marxist Approaches to International Political Economy", içinde B Jones(ed.), *The Worlds of Political Economy*, Pinter Publ., London, NewYork, 1988:31.

57 AG Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, NewYork, 1969. Brown, 1988:132.

58 Dünya sistemi konusunda kısa fakat son derece yararlı ve açıklayıcı bir kaynak için özellikle bkz., I Wallerstein, *Historical Capitalism*, Verso, London, 1983. Ayrıca bkz., I Wallerstein, *The Politics of the World Economy*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1984. I Wallerstein, "World System Analysis", içinde A Giddens and J Turner(eds.), *Social Theory Today*, Polity Press, Oxford, 1987:309-24.

59 I Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.16, No.4, September 1974:405.

veya bunları belirli guruplara devretmek çabaları vardır. Yani var olan pazarlar herkese veya guruba açık olmayabilir, ve bu da askeri v.s güç ile sağlanmaya çalışılabilir. Ayrıca oluşturulan kurumlar (IMF, Dünya Bankası gibi) bu yapının devamlılığını güvence altına almayı amaçlar. Wallerstein kapitalist dünya ekonomisine ve pazar ilişkilerine özellikle önem vermekte fakat dünya sisteminin işleyişini etkileyebilecek diğer toplumsal gelişmelere yeterince önemsememektedir. Skocpol, Wallerstein'in 'dünya sistemi' modelini dünya ekonomisine toplumsal sınıfların analizinde belirleyici rol verdiği için eleştirirken⁶¹, Cox, Wallerstein'in teorisini geleneksel uluslararası ilişkiler teorisine en radikal bir alternatif yaklaşım olarak yorumlar.⁶² Dünya düzeni değişim halindedir ve istikrarın sürekliliği garanti değildir. İki kutuplu dünyanın ortadan kaldırılmasında da olduğu gibi, siyasi güçlerin dayatmasıyla dünya düzeninde değişim göstermektedir.⁶³ Wallerstein'in aksine dünya sistemi açıklamasında siyasi unsurlara öncelik veren Modelski ise sistemin devamının nasıl sağlanacağıyla ilgilenir.⁶⁴ Marksist olmayan structuralist Galtung ise bir emperyalizm teorisi geliştirmiştir ve ekonomik, siyasi v.s operasyon için merkezi devletlerdeki egemen sınıfların çevre ülkelerdeki egemen sınıflarla işbirliği yapabileceklerini ve böylece var olan sistemin devamlılığını sağlayabileceklerini savunur.⁶⁵ Fakat Galtung'da da toplumsal hareketlerin (İran devrimi gibi)

bu tür bir işbirliğini engelleme yönünde oynayabilecekleri roller yeterince önemsenmemiştir.

Neo-marksist yaklaşımlar dünya ekonomisinin belirleyiciliğini öne çıkarırken, geleneksel marksist argümanlara ikincil derecede önem vermişler.⁶⁶ Geleneksel marksizmin, toplumsal gelişmenin maddi temelleri olduğu (örneğin, tarihi yapan toplum/ insanlardır düşüncesi), ve sınıf analizinin toplumlardaki değişimin dinamiklerini açıklama kapasitesi bulunduğu iddiaları önemini korurken, neo-marksist görüşün, geleneksel marksist görüşde üzerinde yeterince durulmayan önerileri ('dünya sistemi' gibi) marksizme katkı sağlamıştır.

Günümüzde yapısalcı yaklaşımların bir çoğunun merkezinde olan temalar sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin devam ettirilmesinde dünya kapitalist sisteminin ve dolayısıyla belirli sınıf ve gurupların yararına işleyen ilişkilerin önemi vurgulanır. Uluslararası ilişkilerin analizini devletler ve/veya devlet dışı aktörler arasındaki bir ilişkiden ziyade toplumsal yapıların/sistemlerin karşılıklı ilişkilerinin bir biçimi olarak görür.⁶⁷ Realizm'in uluslararası sistemi, devleti temel unite (birim) biçiminde alarak ayrı yapıların birbiriyle olan bir dizi ilişkiler olarak görmesine karşın, marksist gelenekten gelen yapısalcı yaklaşımlar uluslararası ilişkilerin analizinde başlangıç noktası olarak ele aldıkları dünya ekonomik sistemi içinde birbirleriyle etkileşim içinde olan toplumsal ve ekonomik yapılara, aktörlere (devletler v.s.) önem verirler. Ekonomi, bu dünya sisteminin yaratılmasını, onun gelişimini ve işleyişini anlamada anahtardır. Wallerstein'e göre bu sistemin mantığı 'kapitalist bir dünya ekonomisi' mantığıdır.⁶⁸ Dünya politikasının içinde bulunduğu bugünkü gelişmeleri anlamak

60 Egemen devlet(ler); siyasi, ekonomik, askeri (veya bunların bir kombinasyonu) açıdan diğer devletlere, tek başına veya bir ittifak halinde, isteklerini dikte ettirebilecek ülke(ler) (örneğin, ABD).

61 P Worsley, "One World or Three: A Critique of the World System of Immanuel Wallerstein", Socialist Register, 1980. T Skocpol, "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique", American Journal of Sociology, Vol.82, No.5, March 1977:1075-90. Ayrıca bkz., R Brenner, "The origins of capitalist development: a critique of neo-Smithian Marxism", New Left Review, 105-1977. R Peet, Global Capitalism: Theories of Societal Development, Routledge, London, 1991:49-54. A Giddens, The Nation-State and Violence, Vol-2, Polity Press, Cambridge, 1985:161-71. A Linklater, Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations, MacMillan, London, 1990:125-30.

62 RW Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory, içinde RO Keohane(ed.), Neorealism and its Critics, Columbia Univ. Press, New York, 1987:206.

63 Wallerstein daha sonraları 'Dünya Sistemi' analizinin bir tarihsel sosyal bilimler paradigması olmadığını, fakat paradigmatik bir tartışmaya çağrı olduğunu ifade etmiştir. Bkz., Wallerstein, içinde, Giddens and Turner(eds.), 1987:324.

64 G Modelski, Long Cycles in World Politics, Macmillan, London, 1987.

65 Galtung, J, "A Structural Theory of Imperialism", Journal of Peace Studies, 2- 1971:81-117. Galtung, J, "A Structural Theory of Imperialism - Ten Years Later", Millennium, Vol.9, No.3, Winter 1980:181-96.

66 Holsti, 1985:65-6.

67 T Thorndike, içinde T Taylor(ed.), 1978:54-99.

68 Wallerstein'in yanısıra, Amin, Arrighi ve Frank'ta bir kapitalist dünya ekonomisinin varlığından söz edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bkz., S Amin, G Arrighi, AG Frank, I Wallerstein, Dynamics of Global Crisis, Monthly Review Press, New York, 1982:9-10.

için uluslararası ilişkilere bir tarihsel perspektiften bakmak zorunludur. Bu nedenle 16.yy'da batı Avrupa'da doğan kapitalizmin gelişmesi, değişimi ve dünya kapitalist sistemine varan sonucunun ve bunun devletlerin ve toplumların yapısını ve davranışlarını ne derecede sınırladıklarını araştırmak gerekir.⁶⁹ Bu görüşe göre gelişmenin önündeki engeller global ekonominin yapısal karakterinin gereği olarak içsel değil dışşıldır. Periferinin statüsünde anlamlı bir değişimin olmasını ummak dünya sisteminde genel bir değişim olmadan gerçekçi olamaz.⁷⁰ Dünya sistemi yaklaşımı, devletler sisteminin dünya ekonomisi tarafından belirlendiğini iddia ederken sınıfsal yapının analizinde dünya pazarından daha fazla pay kapma yarışının sınıfsal yapılanmaları etkilediğini öne sürer.⁷¹ Dünya sistemi yaklaşımı sistemdeki yapısal karmaşıklıkla yeterince göz önünde bulundurmaz. Brenner'e göre Wallerstein'in teorisinde eksik olan şey, nasıl ve hangi koşullarda var olan toplumsal /uluslararası yapının Wallerstein'in iddia ettiği sonuçları ürettiği konusudur.⁷²

Marksist yaklaşımın gücü şudur; bu yaklaşım yeni katkılarla birlikte toplumsal ve uluslararası iktisadi siyaset konusunda bir birleşik teori yaratma potansiyeli taşımaktadır. Marksizmin tarihi materyalizm anlayışı ise bize düzeni güçlü kılan yapılaradan ziyade değişimi açıklayan yapılarla ilgilenmenin yolunu gösterdiği için üzerinde özellikle durulmaya değer.⁷³ Bu anlayış yalnız geçmişle değil, günümüzdeki gerçeklerle ve bunların değişime karşı gösterdiği uyumla (veya uyumsuzlukla) ilgilenir ve bunları anlama ve açıklama ile ilgilenir. Alternatif bir düzen için bir hareket tarzı belirlemede yol göstericidir ve hayatın kalitesi ve yönü konusunda bir eleştirel analiz sunar. Ayrıca marksist yaklaşım dünya sistemi içerisindeki çeşitli sosyal formasyonların karmaşık bileşimlerini anlama ve sistemin dönüşümünün olasılığı konusundaki temel engellerin analizlerini yapma imkanı sağlar. Bir çok marksist yazarın sorunu ise, günümüzde devletlerin uluslararası sistemdeki etkisine yeterli oranda önem vermemeleridir. Bu paradigmanın yanıtlaması gereken soru ise şudur; eğer bir dünya ekonomisi varsa ve sınıf çıkarları uluslararası düzeyde hareket ediyorsa devletlerin varlık nedenleri neden ortadan kalkmamıştır.

Marks'ın belirttiği gibi sosyalizme her ülkenin işçi sınıfının kendi egemen sınıfını alaşağı etmesiyle ulaşılacak, yoksa Wallerstein'in belirttiği gibi merkezi devletler tarafından kontrol edilen dünya sisteminin ve bir yarış içerisinde olan devletlerin içinde bulunduğu yarışın sona erdirilmesiyle yani sosyalist bir dünya hükümetiyle mi sosyalizme ulaşılabilir? Gerçekte ikisi de sağlanmalıdır. Marks doğru teşhis etti fakat gelişen, değişen ve karmaşılaşan günümüz uluslararası sistemi Wallerstein'in katkısı- nı da önemli kıyor.

Marks'ın toplumsal-ekonomik formasyonlara/oluşumlara yaklaşımı devletler sistemini ve toplumsal-ekonomik formasyonları etrafıca incelemek durumunda olanlara bir miras bırakmıştır. Sınıf mücadelesi, sermayenin birikimi, ve devletin oluşumu v.s Marks'da bütünsel bir süreç olarak görülmüştür. Devletler sistemini üretim tarzından, ilişkilerinden soyutlamaz. Yani, devletler sistemi ile üretim ilişkileri arasında doğrudan bir bağ kurar. Toplumsal düzeydeki üretim tarzı, ilişkileri devletin ve dolayısıyla devletler sisteminin alacağı şekli belirler. Ulusal ve uluslararası ekonomilerdeki ayrı ayrı sermaye oluşumlarının birbirleriyle mücadeleleri bir tarafta, dünya pazarında yaratılan artı değer için devletler arasındaki bölüşüm yarışını diğer taraftır. Günümüzde bu yapının özü ise periferinin merkeze ekonomik ve politik olarak tabi kılınmasıdır, veya bu yöndeki çabalarıdır. Bu paylaşımın ve elde edilen hissenin merkezi devletler için yaşamsal önemi vardır. Merkezi devletler hisselerini uluslararası sistemdeki ekonomik, siyasi, askeri kapasitelerine göre alırlar. Marksizm, 'kâr'ın kapitalist toplumlardaki esas motif olduğunu vurgular ve bu motif kendini uluslararası alanda iç pazardaki fazla üretimin yeni pazarlar araması şeklinde gösterir.⁷⁴

Marksist teori devleti sadece egemen sınıfın bir ifadesi (veya çıkar aracı) olarak görürken, Gramsci'ye göre devletin görevi sınıf egemenliğini cebri, idari, düzenleyici ve ideolojik anlamda devam ettirmektir.⁷⁵ Devletin iki tür hareket biçimi vardır: ulusal, uluslararası. Devlet, diğer devletlerle, ulusal kaynakları mobilize ederek ekonomik, politik, askeri yarışma içerisine girer. Diğer taraftan, ise kendisinin uluslararası rolünü kullanarak kendi toplumundaki yerini sağlamlaştırmayı amaçlar. Kubalkova ve Cruickshank'a göre, Gramsci uluslararası ilişkilerde

69 I Wallerstein , 1974, 1983.

70 C Chase-Dunn, "Interstate System and Capitalist World Economy: One Logic or Two", International Studies Quarterly, Vol.25, No.1, 1981:19-42.

71 Wallerstein, 1974.

72 A Brenner, Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey, Second Edition, Routledge, London, NewYork, 1990:178.

73 RW Cox, Production, Power and World Order, Columbia Univ. Press, NewYork, 1987:396. F Halliday, Rethinking International Relations, Macmillan, London, 1994:bölüm. 3. H Smith, "The silence of the academics: international social theory, historical materialism and political values", Review of International Studies, 22-1996:191-212. Ayrıca bkz., E Hobsbawm, "Marx and History", New Left Review, No.143, Jan./Feb. 1984.

74 K Marx and F Engels, The Communist Manifesto, Penguin, London, 1967:81.

75 R Simon, Gramsci's Political Thought, Lawrence & Wishart, London, 1991:72-3. Ayrıca bkz. S Gill(ed.), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993:78-80. EJ Hobsbawm, "Gramsci and the Marxist Political Theory", içinde A Sassoon(ed.), Approaches to Gramsci, Writers and Readers Pubs., London, 1982:20-36.

marksizmin yolunu açmıştır.⁷⁶ Gramsci'nin hegemonya kavramı⁷⁷ tabi olan/boyun eğen, hükmedenin kurallarını/değerlerini kabul eder anlamında uluslararası ilişkilerde tatbik edilirse şu söylenebilir; merkezi ülkeler uluslararası ekonomik, siyasal, askeri faaliyetlerini organize etmek için işbirliği yaparlar (G-7, AGİT gibi) ve aldıkları kararların uluslararası düzeyde etkin olabilmesi için çaba gösterirler (örneğin, IMF, Dünya Bankası gibi kurumlaşmalar yoluyla). Fakat, merkezi ülkelerin aldıkları kararlara çevre ülkelerin ne tür tepkiler göstereceği, kabul edeceği veya reddedeceği yani direnir direnmeyeceği ve bunun doğuracağı sonuçlar konusunda önceden bir şey söylemek zordur. Fakat, toplumsal güçlerin gelişmeler karşısında aldıkları tavırların sonuçları etkilemede önemli bir rol oynayacağı açıktır.

Gramscian açıdan baktığımızda, uluslararası ilişkilerin toplumsal ilişkileri takip ettiğini, toplumsal yapıda yapısal değişimin uluslararası alanda da yapısal değişimlere yol açacağı yolun da bir ifadeyle karşılaşıyoruz.⁷⁸ Gramscian yaklaşım bize uluslararası ilişkilerin toplumsal boyutlarını görmekte yardımcı olabilir mi?⁷⁹ Devrimci sınıfın liderliğinde bir 'tarihi blok' yaratılacak. Sınıf egemenliği bu tarihi bloğun değişik unsurlarını birleştirici bir rol oynayacak. İşçi sınıfı liderliği ele geçirirse 'hegemon' olacak ve değişik çıkarların var olduğu ortam karşılıklı tavizlerle aşılar genel çıkarların, ortak amaçların hakim olduğu bir ortama ulaşılacak. Kültürel anlamda ortak değerlerin paylaşılar hale gelmesi (egemen sınıf ve alt sınıflar için) yeni bir siyasal, toplumsal, ekonomik yapılanmayı doğurur ve 'tarihi blok' oluşturulabilir düşüncesinin uygulanabilirliği tartışma götürür ise, bunun uluslararası düzeyde uygulanması nasıl olacak? Dünya düzeyinde bir tarihi blok nasıl kurulacak? Periferideki alt sınıflar nasıl olacak da merkezdekilerle ortak değerleri paylaşabilecek? Ortak değerlerin paylaşımı sağlansa bile ekonomik eşitsizliği gidermeden toplumsal uyumun devamına nasıl katkı sağlayacak? Ekonomik çıkarlarını kaybetmek istemeyen merkezi ülkelerdeki sınıflar Dünya düzeyinde bir tarihi bloğun oluşturulması için gerekli olan ekonomik yeniden yapılanmaya direneceklerdir. Diğer bir sorun ise, değişik uluslara, ırklara, dinlere mensup işçilerin ve onlarla ittifak kurması düşünülen sınıfların uluslararası bir bilinçe ulaşabilmesinin nasıl sağlanacağı konusudur. Cox'a göre dünya düzeyinde tarihi bir blok kurulabilir.⁸⁰ Eğer

bu olabilirse marksist gelenek önemli bir aşama kaydetmiş olacaktır.

Perspektiflerin tutarlılığı

Gerçi perspektifler bazı hususlarda ayrılırlar, fakat bu onların mutlaka birbirlerine tamamen zıt önermeler oldukları anlamına gelmez. Doğa bilimlerinde gelişme ancak dünyayı değişik perspektiflerden inceleme temelinde sağlanmıştır. Doğa bilimciler kabul ederler ki gerçek yalnızca bir açıdan veya bir odak noktasından tanımlanmaz. Araştırmacılar, konulara çok yönlü perspektiflerden yaklaşırlar. Bütün bu perspektiflerin kendi içlerinde bir tutarlılıkları olduğu düşünülebilir ve bunlar bize doğal dünyaya ilişkin ayrıntılı tanımlamalar sağlayabilirler. Bu açıklamaların ışığında perspektiflere dönersek diyebiliriz ki, sık sık ileri sürüldüğü gibi realizm özellikle güçlü devletler arasındaki ilişkiler üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle ne zamanki dış politikada karar verici mevkide olanlar güvenlik konularını düşünürler, realist kavramlar kullanırlar. Pluralist perspektifte ise, güvenlik konusu ikincildir veya ilişkilere işbirliği açısından yaklaşmıştır. İktisadi ve refah ile ilgili konular bu perspektifte en baş sırayı alır ve ekonomilerin işbirliği içindeki bir dünyada daha güvenli bir şekilde büyüyebileceğini vurgular. Geleneksel ve yeni formülasyonları ile, marksist, yapısalcı perspektif ise gelişmiş kapitalist ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin aralarında olan ilişkileri ve toplumsal güçlerin devletler arası ilişkilerdeki önemini araştırmalarının merkezine koymuştur.

Her üç yaklaşımda da bazı gerçeklerin olduğunu haklı olarak düşünebiliriz. Diğer tarafta perspektifleri detaylarıyla incelediğimiz zaman bunların tek başlarına dünya politikasında değişik fakat tutarlı perspektifler olduğu konusundaki düşüncelerinizi sürdürmekte zorlandığınız hissine de kapılabilirsiniz. Linklater'a göre ne marksizm ne de uluslararası disiplinin geleneksel paradigmatları tek başlarına dünya politikasının tam bir açıklamasını yapacak kaynaklara sahip değildirler.⁸¹ Fakat şunuda ilave etmek gerekirdi, Halliday'inde belirttiği gibi, perspektifler birbirleriyle rastlaşmayan birer 'görüş açısı' sağlarlar.⁸² Değişik açılardan yapılan açıklamalar dünya politikasındaki gelişmeleri bir çerçeve içerisinde tanımlayabilmek için bizlere değişik alternatif açıklamalar arasından seçim yapma olanağı sağlarlar.

76 Kubalkova and Cruickshank, 1989:204.

77 Sassoon, 1982:11-4. Simon, 1991:43-6. RW Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: an essay in method", Millennium, Vol.12, No.2, 1983:171-2. M Rupert, "Alienation, Capitalism and the Inter-State System: Towards a Marxian/Gramscian Critique", in S Gill(ed.), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993:79. P Anderson, "The antinomies of Antonio Gramsci", New Left Review, No.100, Nov.-Dec. 1976:5-78.

78 RW Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", içinde S Gill(ed.), 1993:58. A Gramsci, Selected from the Prison Notebooks, edited & trans., by Q Hoare & G Nowell-Smith, Lawrence & Wishart, Int., Pubs., London, 1971:176.

79 Tartışmalar için özellikle bkz., S Gill & D Law, The Global Political Economy, Harvester-Wheatsheaf, NewYork, London, 1988:63-8, 76-9.

80 R Cox, Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History, Columbia Univ. Press, NewYork, 1987.

81 A Linklater, "Realism, Marxism and Critical International Theory", Review of International Studies, 12-4, 1986:30.

82 F Halliday, "State and Society in International Relations", Journal of International Studies, Vol.16, No.2, 1987:215-9.

Perspektiflerin geçerliliği

Perspektifler gerçekliğin rekabet içinde olan görüşleridir. Bunların sadece değişik olduklarını söylemek yetmez, fakat özellikle gerçeğe bakış açılarının çoğu zaman birbirlerine zıt olduklarını da belirtmek gerekir. Bununla beraber perspektifler neden bir rekabet içerisinde oldukları sorusuna yanıt bulmaya çalıştığımızda iki argümanla karşılaşırız. Birincisi, bunların aynı olgular için karşıt/değişik açıklamalar sağlama çabalarıdır. Yüzyıllardır doğa bilimciler yeryüzünün evrenin merkezi olduğuna inanmışlardır ve bunlar yıldızların, uyduların dünyanın etrafındaki hareketlerinin nedenini izah etmek için gittikçe karmaşıklaşan bir açıklama geliştirmeye çalışmışlardır. Yerkürenin merkez olarak alınması düşüncesinden güneşin merkez alınması görüşünün kabul edilmesine gidiş önemli bir düşünce sıçraması gerektirmiştir.⁸³ Bununla beraber, uzun bir süre bu iki görüş arasında büyük bir çatışma vardı ve birçok bilim tarihçisi, bilim adamı kendi perspektiflerine destek sağlamaya çalışmışlardır. Şimdiye kadar bilim adamları karşıt perspektifler arasındaki tartışmaları/anlaşmazlıkları, bir ölçüde olsa bir sonuca bağlamada başarılı olmuşlardır ve elde edilen sonuçlar üzerinde/konusunda çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Diğer bir deyişle, bilim adamları sonuçta bir perspektifin bazı konularda diğerlerine nazaran daha tutarlı olduğu konusunda anlaşmaya varmışlardır. Araştırmacılar kendilerine daha detaylı ve tutarlı, üzerinde anlaşmaya varılmış bir tablo geliştirebilirler. Burada ima edilen/önerilen şudur; sonuçta realizm, pluralizm ve marksizm arasında her hangi bir konuda ortaya çıkan karşıtlıklar, perspektiflerden birinin yararına çözüme bağlanabilecek veya tartışmalar sonucu var olan eksikliklerini tamamlayabilecek önermeler geliştirebilen bir perspektif tercih edilebilecektir. Veya var olan perspektiflerin zaafılarını bertaraf etmek için öne sürülen önermeler yeni bir perspektifin doğuşunda yol açabilecektir.

Diğer taraftan iddia edilebilirki, gözden geçirdiğimiz perspektifler doğal bilimlerde olduğu gibi birbirinin tamamiyle karşıtı bir açıklama getirmezler. Bunun sonucu olarak realizm ve marksizm arasındaki farklılık evreni açıklayan yerküre merkezli (geocentric) ve Güneş merkezli (heliocentric) perspektifler arasındaki değişikliklerle karşılaştırılamazlar. Bunun yerine denilebilirki, realizm, pluralizm ve marksizm birbirleriyle yarışan ve birbirine zıt ideolojik temeller üzerine inşa edilmiştir. Ideoloji nedir? Konumuzla ilgili olarak ideolojiyi dünyanın nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği konusundaki inançlar dizisi olarak açıklayabiliriz. Bu inançlar ya bir dizi doğrulanabilir önermeler veya doğrulanması mümkün olmayan önermeler üzerine kurulabilirler. Eğer başlangıç önermelerinin kabul ederseniz diğer inançlar büyük oranda sarsılmaz olarak durur. Fakat eğer başlangıçta doğrulanmamış veya doğrulanamaz önermeler konusunda şüphe ederseniz, takip eden inançlar dizisinin çöküşüyle karşılaşabilirsiniz. Veya, ideolojinizdeki tutarsız önermeleri revize ederek

ideolojiyi kurtarmaya çalışırsınız. Bu, ideolojinin bir dereceye kadar idealize edilmiş görünümüdür. Pratikte, başlangıçta bir öneriler dizisi üzerine kurulan düşünceler mantiki olarak tutarsız olabilirler. Fakat burada belirtmeliyiz ki sosyal bilimciler ve sosyal felsefeciler sürekli ve yılmadan savunmasını yaptıkları önermelerin mantiki olarak tutarlı ve bilinen gerçeklerle uyum içinde olduğu konusunda tatmin edici açıklamalarda bulunabilmelidirler ve bunun için çaba harcamalıdır. Doğaldır ki, sosyal bilimcilerin görevi hiç bir zaman sona ermeyecek şekilde devam eder, çünkü dünyaki toplumsal, ekonomik, siyasal gelişmeler sürekli bir değişim içindedirler ve ideolojik üstyapılarda, olayların gelişimleriyle uyumlarını/ birlikteliklerini sağlamak için sürekli bir revizyon gerekecektir.

Muhafazakarlar var olan düzeni korumayı, bunun var olan en uygun örgütlenme şeklini sağladığı düşüncesiyle arzu ederler. Realistler, merkezi ülkelerin lehine işleyen devletler sisteminin devamını istedikleri için muhafazakarlar olarak da adlandırılabilirler. Marksistler diğer taraftan bugünkü örgütlenme şeklinin onların temel amaçlarının (sınıfsız, sömürsüz bir dünyanın oluşturulması gibi) başarıya ulaşmasını engellediğini öne sürerler ve bu nedenle yapısal değişimin gerekliliği konusundaki ısrarlarını sürdürürler. Marksistler bu anlamda devrimci olarak adlandırılırlar. Pluralist görüştekiler ise var olan örgütlenme biçiminden pek de memnun olmamakla beraber değişimin ancak zamanla başarılı olarak uygulanabileceğini/ sağlanabileceğine inanırlar ve bu yüzden liberal olarak isimlendirilebilirler. Çünkü bunlar var olan sosyal düzenin çerçevesini bozmadan sistemi reforme etmeyi amaçlayan kurumların oluşturulmasıyla ilgilenirler. Diğer bir deyişle, bu perspektifler değişik sorunlar teşhis ederler ve kendi çözümlerini önerirler.

Perspektiflerin ideolojik özelliğe sahip olduklarını kabul edebiliriz. Bu durumda eğer biz ideolojimizi korumak amacıyla ideolojik bakışımızın dışına hiçbir şekilde çıkmamakta direnirsek, bu bizi her dünya politikası analizinde yalnızca belirli bir görüşün gerçekliğini kabul etmeye ve hatta perspektiflerin analizlerini yapmak için kullanılan ve perspektifleri destekleyen belli değerler sistemine bağlı kalmamız sonucunda götürebilecektir. Bu nedenle, var olan önermelerin eleştirel bir yaklaşımdan yoksun olarak kabul edilme tehlikesine karşı, perspektiflerin gözden geçirilmesi aşamasında gerçeğin analizinde rol oynayan araçlara, değerler sistemine karşı uyanık olunmalıdır. Pratikte, perspektiflerin deneysel yanlışlanmaya açık, bazen birbirine zıt önermeler geliştirebilen ve bazende birbirlerini tamamlayan dünya görüşleri olarak karşımıza çıkarlar. Önemli olan bir diğer husus ise, perspektiflerin geleceğe ve değişime yönelik olarak aldıkları tutumlarıdır. Sosyal bilimciler, dünyanın nasıl olduğunu tanımlamaktan öteye geçip geleceğin nasıl olması gerektiği konusunda gelişmeleri olumlu yönde etkileme çabalarını sürdürmelidirler.

83. A O'Hear, An Introduction to the Philosophy of Science, Clarendon Press, Oxford, 1989:81-7. R Bhaskar, Reclaiming Reality, Verso, London&NewYork, 1989:36-8. WH Newton-Smith, The Rationality of Science, Routledge, London,&NewYork, 1981:138-41. AF Chalmers, What is This Thing Called Science?, Second Edition, OUP, Milton Keynes, 1982:67-75.

Yeni dünya düzeninin unsurları

Niçin yeni bir dünya düzeni konusunda düşünmemiz gerekiyor? Bunun bir nedeni adil bir toplumsal ve uluslararası barış isteğidir. Yani insan ve grup yaşamından, ülkelerden ve bölgelerden toplumsal, siyasal süreçleri yok etmek ve ekonomik imkanlardan adil olarak yararlanabilmek isteği. Tartışmalarımızı sürdürebilmemiz için belli normlara, hakemlere, oyun kurallarına v.s ihtiyacımız vardır. Aksi takdirde süreçler arzulanan ortamın yaratılmasının imkanlarını/fırsatlarını yok edecektir.⁸⁴ Eski dünya düzeninin iktisadi-siyasi örgütleri gerçekte dünya çapında değillerdi fakat yeni dünya düzenindekiler ulusal, uluslararası gelişmelere ayak uydurabilmek için kapsayıcı olmak zorundadırlar. Bir dünya düzeni konusunda düşünmemizi gerektiren bir diğer neden ise yurttaşlık konusudur. Yani bütün insanlığın eşit toplumsal katılım hakkının vaat edilmesi ve bunun için gerekli olan yeniden yapılanmaların koşullarının sağlanmasıdır.

Açıktır ki, adil bir barışı egemen kılabilmenin yöntemlerini belirlemek uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli amaçlarından biridir. Batı ile doğu arasındaki askeri-stratejik çekişmeden, kuzey ile güney'in iktisadi-siyasi çekişmesine geçiş, güvenliğin bir sorun olmaktan çıktığı anlamına gelmez. Eğer gerekli olan toplumsal, ekonomik, siyasal yeniden yapılanma sağlanamazsa daha düşük kapsamlı çekişmeler-süreçler kontrol edilemeyecek çapta bölgesel savaşları doğurmaya devam edecektir. Bunların yanında, bazen gündemin en üst sıralarında yer tutan, bazen ise gündemde ikincil bir yer alan fakat insanlık için önemli bir tehdit olarak varlığını sürdüren nükleer silahların kontrolü için ise tek alternatif

gerekli uluslararası uzlaşmayı sağlayarak onları tümünden ortadan kaldırmaktır. Nükleer silahların kontrolü gittikçe zorlaşmaktadır. Bazı gelişmekte olan ülkeler nükleer silah edinebilmek için çaba harcarken, bunların hiç bir sorumluluğu olmayan terör örgütlerinin eline geçme tehlikeside gözardı edilmemelidir.⁸⁵

Fiziksel güvenlik yaşamsaldır. Fakat iktisadi güvenliğinde bundan aşağı kalır yanı yoktur. Haklar ve ihtiyaçlar bir arada düşünülmelidir. Bu nedenle yeni dünya düzeninin ikinci unsurunun ekonomik olduğunu söyleyebiliriz. Zengin ülkelerin zenginliğinden yoksul ülkelere fayda sağlar tezi pek inandırıcı değildir.

Kapitalist Dünya ekonomik sistemin her krizden sonra yeniden kurulması geçici olarak kapitalist düzene güveni sağlar fakat tek başına ulusal, uluslararası düzeyde temel insan ihtiyaçlarını tatmine yönelik adil bir ekonomik gelişmeyi sağlayacak maddi temellerden yoksundur. Gerekli olan yeniden yapılanma sağlanmadan ihtiyaçların tatmini uzun dönemde garanti edilemeyecektir. Bu durumda toplumsal ve uluslararası gerginlikler sürecektir. Merkez ülkelerin öncülük ettikleri bölgesel düzenlemeler (Avrupa Birliği gibi) adil bir dünya düzenine doğru atılabilecek akla uygun bir adım değildir. ABD, Japonya ve Avrupa Topluluğu Rusya ve Çin'i dışlamadan, uluslararası adil bir ekonomik sistemin kurulması konusunda ya ortak sorumluluk almak zorundadır veya askeri sınırlamalarla dolu, kendi aralarında ve kendilerinin dışındaki yoksul ülkelerle olan çekişmelerinin gittikçe arttığı bir dünyaya doğru sürüklenmeyi

kabul edeceklerdir.

Asgari düzeyde insan ihtiyaçları kavramı bir dereceye kadar karmaşık görülebilir, fakat bunun yiyecek, giyecek, barınak, temel sağlık servisi ve herkes için temel eğitim, ve azami iş sağlama imkanını içerdiği açıktır. Yurttaşlık hakları kavramı diğerlerinin yanında insan hakları olarak ifade edilen temel hakları ifade etmektedir.⁸⁶ Bu anlayış, şahsa karşı şiddet kullanılmayacağı düşüncesinin bir ürünüdür. Bu, polisin kötü davranışına, keyfi tutuklamaya, du-

84 Frankel, 1988:218-33. M Ceadel, Thinking About Peace and War, Oxford Univ. Press, Oxford, NewYork, 1989.

85 P Bracken, The Command and Control of Nuclear Forces, Yale Univ. Press, New Haven, London, 1983:243-7.

86 F Halliday, "International Relations: Is there a New Agenda?", Millennium, Vol.20, No.1, 1991:60-1. J Rawls, A Theory of Justice, Oxford Univ. Press, Oxford, 1971. CR Beitz, Political Theory and International Relations, Princeton Univ. Press, Princeton, NewJersey, 1979:129-36. O O'Neill, "Transnational Justice", içinde D Held(ed.), Political Theory Today, Polity Press, Oxford, 1991:276-304.

ruşmasız hapsedilmeye, işkenceye v.s. karşı çıkmayı içerir. İnsan hakları bu anlamda ifade özgürlüğü, kültürel varlığın korunabilmesi ve ifade edilebilmesi, dinsel ve moral inançların, siyasi görüşlerin özgürce ifade edilebilmesi ve örgütlenebilmesi, göç hakkı, oy verme ve siyasi örgütlenme haklarını v.s. içerir. Kısacası hedef Linklater'in de belirttiği gibi bütün kadın ve erkeklerin vazgeçilmez haklara sahip oldukları ve özellikle bireyin özgürleşmesini amaçlayan bir uluslararası siyasi yapılanmayı planlamak olmalıdır.⁸⁷

Uluslararası ilişkiler disiplininde asıl amaç barışın tesis edilmesidir. Fakat barışın hangi düzende nasıl korunması gerektiği konusunda görüş ayrılıkları vardır. Adil bir düzenin oluşturulması, sürekli ve haklı bir barışın temel koşuludur. Adil bir dünyanın yaratılması için devletler, örgütler v.s. tarafından uluslararası işbirliğinin sağlanabilmesi için bir çerçeve anlaşması hazırlanarak bunun için bir tartışma ortamının sağlanması, adil bir dünya düzeninin organizasyonu için yol gösterecek prensiplerin ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Bu, yarışma üzerine değil işbirliği üzerine kurulmuş bir genel anlaşmadan ibaret olmalı ve açıkça herkesin organize olmuş değişimden nasıl en uygun ve adil bir şekilde faydalanabileceğini göstermelidir. Bugün barışın sağlanması, refah ve herkes için eşit yurttaşlık hakları doğrultusunda yapılacak çok şey vardır. Araştırmacıların yapması gereken şey insanları bulundukları adil olmayan konumlarına rıza gösterir tutumlarından vazgeçirmek, onlara uluslararası ilişkilerdeki gerçekler konusunda bilgi aktarmak ve gerektiğinde yararlanabilecekleri bireysel, toplumsal yaşama olumlu yönde katkıda bulunacak materyaller sağlamaktır. Bunların en uygun bir biçimde değerlendirilebilmesi için ise verilerin (bilgi, materyal v.s.) her aşamada eleştirel sorgulamaya tabi tutulmasıdır.

Sonuç

Paradigma ne tür bir açıklamanın kabul edilebilir olduğu konusunda bizi iknaya çalışır.⁸⁸ Üç paradigma da, onların çeşitli versiyonları ve yeniden formüle edilmiş şekilleriyle etkinliklerini sürdürmüşler veya varlıklarını belirli alanlarda korumuşlardır. Fakat herhangi birinin diğerleri üzerinde tam anlamıyla sürekli bir hakimiyet kurduğu konusunda iddiada bulunmaktan kaçınmak gerekir. Paradigmaların çoğulcu görünüşünün gerçekte daha sağlıklı bir disiplinin varlığının göstergesi olduğu söylenebilir. Eski

paradigmalar akademisyenlerin ve diğer araştırmacıların bunları kullanmaya ihtiyaç duymadıkları zamana kadar varlıklarını devam ettirirler ve gerektiğinde gözden geçirilirler. Kuhn'a göre paradigmalar kıyaslanamazlar çünkü bunlar değişik gerçeklere değinirler ve birinin önermeleri diğerinin önermeleriyle karşılaştırılmazlar.⁸⁹ Birbirleriyle yarışan paradigmalara uygulamak için üzerinde uzlaşmaya varılmış kesin standartlar yoktur. Bu yüzden tartışmaların akılcı ve objektif olarak bir paradigma lehine 'her derde deva' olduğu iddiasında bulunulacak sonuçlandırılması zordur. Değişik anlayış formlarının kendi geçerlilik kriterleri olabilir, fakat bu onların doğru olduklarının kanıtı olmayabilir. Kuhn'un önerisine göre değişik paradigmalar içinde hareket edenler değişik dünyalarda yaşamaktadırlar. Fakat, Keat and Urry'e göre eğer bu öneri ciddiye alınırsa, neyin var olduğu veya ayrıntıların/parçaların özelliklerinin ne olduğunun doğruluğu veya yanlışlığı konusuyla ilgili olarak, yarışan paradigmaların faziletlerini tayin etmek çabası anlaşılmaz olur.⁹⁰

Popper, Kuhn'u, bilim adamlarının karşılıklı eleştirilerinin gerçek bilimsel gelişmeye yol açtığı gerçeğini açıklamaktan yoksun olduğunu öne sürerek eleştiriyor.⁹¹ Popper'a göre teoriler gerçek dünyada var olan yasalar konusundaki iddialardır. Bilimsel teorilerin amacı gerçeğin bilgisini toplamaktır ve bilim gerçek buluşlar yapmaya muktedirdir.⁹² Benton ise Kuhn'u paradigmalar arasında herhangi bir devamlılığın olabirliğini düşümlenemez olarak görmesi nedeniyle eleştiriyor.⁹³ Eğer bir paradigmanın kendi gerçeklik ve tutarlılık standartlarının olduğunu kabul edersek, örneğin, önceki paradigmanın destekleyicilerinin itirazlarına anlam vermek güçleşecektir. Fakat gerçek şudur ki, sonraki paradigma önceki paradigmanın savunucusu tarafından yapılan önermelerin gelişmelere yeterli açıklamalar getiremediği yolunda tutarlı bir eleştirisini sağlama ihtiyacıdır. Çünkü, araştırmacılar kendi önermelerini çoğu zaman öncekilerin açıklamakta yetersiz oldukları ve/veya önemsemedikleri konulardaki eksiklikleri tamamlamak amacıyla öne sürerler. Tutarlı görünen yöntem, karşılaştırmalı olarak her bir paradigmanın içsel tutarlılığının olup olmadığını değişik açılardan araştırmaktır. Paradigmalar bir yöntemler kaynağı, bir problem alanı ve belli bir zamanda uygulanmış bir bilimsel topluluk tarafından kabul edilmiş olan çözüm standartlarıdır. Paradigmalar arası çelişki ve değişim olduğu zaman ne olur? Kuhn'a göre "problem değişince, ki çok sıkça olur, gerçek

87 A Linklater, *Men and Citizens in the Theory of International Relations*, 2. Edition, Macmillan, London, 1990:201.

88 Hollis and Smith, 1990:57-61.

89 Kuhn, 1970:148.

90 R Keat and J Urry, *Social Theory as Science*, Routledge, London and Boston, 1975:216.

91 Bu konuda tartışmalar için bkz. WH Newton-Smith, 1981. AF Chalmers, 1980:90-8. I Lakatos and A Musgrave(eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge Univ. Press, 1970. RJ Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory*, Basil Blackwell, Oxford, 1976:84-106. J Hughes, *The Philosophy of Social Research*, 2nd edition, Longman, Essex, 1990:70-86. W Bechtel, *Philosophy of Science*, Lawrence Erlbaum Associates Inc. Pubs., New Jersey, 1988:52-7. O'Hear, 1989:64-88.

92 K Popper, *Conjectures and Refutations*, Routledge and Kegan Paul, London, 1969:117.

93 T Benton, *Philosophical Foundations of the Three Sociologies*, Routledge and Kegan Paul, London, 1987:185.

bir bilimsel çözümü sadece metafizik spekülasyonlardan, kelime oyunlarından ve matematik oyunlarından ayıran standartlarda değişir. Bilimsel bir devrimden doğan normal bilimsel gelenek yalnızca birbirine zıt değil, çoğunlukla öncekilerle kıyaslanamazlar/ölçülemezler⁹⁴. Kuhn, paradigmalar değişmez sadece ölümler dediği zaman gerçekte onun düşüncesinde uluslararası ilişkiler yoktu. Karl Popper bize bilimin ileriye doğru gelişme kapasitesi olduğunu hatırlatır.⁹⁵ Bilim, paradigmaları yaratır, onları dener ve dünyamızı (olayları, gelişmeleri v.s.) en uygun bir şekilde açıklayabilecek olanı bulmaya çalışır. Paradigmaların çeşitliliğini savunan Feyerabend ise bize paradigmalar arası rekabetin yararlı olduğunu hatırlatır.⁹⁶ Bilim adamlarının üzerindeki sorumluluk ise, bu paradigmalar arasından, değişen dünyadaki gelişmelerle en iyi uyum gösteren ve insan potansiyelinin gerçekleşmesine en fazla katkı sağlayabilecek, var olan sorunları çözmeye yarayacak olanı seçmek veya var olan önermelere yeni katkılarda bulunmaktır.

oldukları biçimleriyle kabul etmeye yanaşmazlar ve aynı zamanda kendilerinin de bulundukları toplumun bir parçası olduklarını unutmuyarak toplumun dışında yer almaya, onu anlamaya, yorumlamaya ve gerekli politikalar üretmeye çalışırlar.⁹⁷ Bunun amacı, bir ölçüde de olsa bulundukları toplumun, dolayısıyla kendilerinin, yaşam düzeyini geliştirmek/iyileştirmektir. Giddens, toplumsal hareketlerin gelecekteki potansiyel dönüşümler için önemli ipuçları sağladıklarını belirtmektedir.⁹⁸ Bernstein'inde

belirttiği gibi "toplumsal ve siyasal pratiklerin ve örgütlerin dönüşümü olmadan insanın kurtuluşuna doğru önemli bir hareketin olamayacağı görülmektedir".⁹⁹ Dünya gittikçe daha da uluslararasılaşmaktadır. Günümüzde, yeni formlarda etnik, bölgesel ve yöresel değişik düzeylerde ve biçimlerde toplumsal-ekonomik, siyasi ve kültürel hareketler doğmaktadır. Bunların arasında eşitlikçi hareketler gelecek yılların en önemli ve etkin faaliyetlerinden biri olmaya devam edeceklerdir. Bu gelişmeler bir anlamda siyasi-iktisadi uluslararasılaşma anlayışının kaçınılmaz bir sonucudur. Bütün bu gelişmeler uluslararası ilişkiler disiplinine de yansımakta ve araştırmacıları pratikteki gelişmeleri tanımlama ve bunları bu anlamda bir çerçeveye oturma çabası içine sokmaktadır. Pratikteki değişimlerin sürekliliği, araştırmacılar açısından

da teorik bilgi üretiminin içinde bulunmayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu doğrultuda pratikteki yeni gelişmeler ya teoride (veya teorilerde) yeni tanımlamalara yol açmakta, veya uluslararası ilişkilerin moral/ahlaki boyutuna (çevre, adalet v.s.) dikkat

94 Kuhn, 1970:103.

95 Popper, 1969:117.

96 Feyerabend'e göre, kurallar v.s. de değişimleri sağlamak, araştırmada karşılaşılan problemleri giderir. P Feyerabend, *Against Method*, Third Edition, Verso, London & New York, 1993:235.

97 Frankel, 1988:229-33. A Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Oxford, 1990 (bkz. "Toplumsal Hareketlerin Rolü" başlıklı bölüm). Ayrıca toplumsal hareketlere değişik bir yaklaşım için bkz., G Arrighi, T Hopkins & I Wallerstein, *Anti-Systemic Movements*, Verso, London, 1989.

98 Giddens, 1990:236.

99 R) Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory*, Methuen and Co. Ltd., London, 1979:236.

100 Özellikle bkz., C Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Harvester-Wheatsheaf, New York, London, 1992. C Brown, "Ethics of coexistence: the international theory of Terry Nardin", *Review of International Studies*, 14-1988:213-22. J Thompson, *Justice and World Order: A Philosophical Inquiry*, Routledge, London, New York, 1992. CR Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton Univ. Press, Princeton & New Jersey, 1979. Temelde, devletlerin/toplumların aralarındaki ilişkilerin etik (ahlaki, moral) doğasını inceleyen ve uluslararası hak, adalet dağıtımıyla ilgilenen normativ teori kelime anlamı olarak standart reçeteleri akla getiriyor. Fakat burada standartların kimler tarafından ve nasıl oluşturulduğu sorusu akla geliyor. Bunun Avrupa merkezli bir bakış olup olmadığı tartışması yapılabilir. Normativ teori'nin önemli konuları yeniden formüle edip gündeme getirdiği yadsınamaz: Şöyleki, Devletlerin kendi hallerine bırakılma hakları var mıdır? Varsa, bu hak sınırsız mıdır; eğer sınırsızsa Bosna ve Çeçenistan'da ve çatışmaların sürdüğü diğer bölgelerde öldürülen, çatışmalara taraf olmayan masum insanların uğradıkları haksızlıklar nasıl telafi edilecek ve tekrarı nasıl önlenecektir; devletler belirli şartlara bağlı olarak kendilerini sınırlandırmayı kabul etmeli midirler? Eğer devletlerin kendi coğrafyalarında istedikleri gibi davranmaları kabul edilmezse, devletlerin iç işlerine kimlerin karışma hakları olmalıdır? Devletler mi, uluslararası topluluk mu? Eğer uluslararası topluluk ise bu müdahale nasıl yapılmalıdır?

Çeşit maksimum Fiyat minimum

Türkiye'nin ilk ve en yaygın Office Superstore'u Spectrum'da, 20.000 çeşitin üzerinde ürün sizi uygun fiyatlarla sunuluyor. Kaleminden bilgisayara masadan kahveye kadar ihtiyacınız olan her şey. Ayrıca haftanın 7 günü açık olan Spectrum'da telefon yada faks ile alışveriş etme olanağı da. Spectrum'un size sunduğu bütün ayrıcalıkları yaşamanız için sizi de Spectrum Office Superstore'larına bekliyoruz.

SPECTRUM AVANTAJLARI 😊 Ofisiniz & Eviniz binlerce ürün ekonomik fiyatlarla bir çatı altında. 😊 Haftanın 7 günü açık mağazalar zincirinde Kırtasiye, Bilgisayar ve Mobilya ürünleri. 😊 Kredi ile alışveriş imkanı. 😊 İade ve değiştirmeye imkân olan hizmet anlayışı. 😊 Telefon veya faksla sipariş verebileceğiniz ürünleri size teslim eden **Spectrum Ka**

Spectrum

OFFICE SUPERSTORE

çeken (normativ uluslararası teori¹⁰⁰), uluslararası sistemde kadının marjinalleştirildiğini (dışlandığını) iddia eden, tartışmalarını cinsiyet (gender) üzerinde yoğunlaştıran ve kadının toplumsal ve uluslararası konumunu tartışmaya açan (feminist teori¹⁰¹), var olan teorik yapılanmalardan memnun olmayan (eleştirel¹⁰² ve post-modern uluslararası teoriler¹⁰³) gibi uluslararası ilişkilerde yeni teorik yaklaşımların doğmasına yol açmıştır. Toplumsal, uluslararası gelişmeler, değişimler sonucu doğan yeni düşüncelerin, önerilerin taraftar bulması akademisyenleri, yazarları bunların teorize edilmesiyle ilgilenmeye itmektedir. Bu çalışmaların amacı ise, tanrısal gerçeklere ulaşmaktan ziyade, hangi yöntemlerin, bulguların iyi ve kötü olduğu konusunda bizlere yol gösterici olmak ve dünyanın nasıl daha iyi yaşanabilecek bir yer haline getirilebilmesinin koşullarını göstermek olmalıdır.

20. yüzyılda uluslararası ilişkilerin doğasını karakterize eden şeyin ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsal, ekonomik, siyasal bunalımlar sonucu değişik ölçü ve düzeylerde de olsa yeniden yapılanma talebi (kapitalist, komünist, post-komünist devletlerde ve üçüncü dünyada) olduğunu söyleyebiliriz. Bu bunalımlar, dünya iktisadi siyasetinin her düzeyinde var olan güçlerle (ulusal/uluslararası) bağlantılıdır. İktisadi politikanın globalleşmesi ve toplumsal güçlerin etkinlik alanlarını uluslararası bir düzeye taşımalarının anlamı ise yeni şartların hakim olmaktadır. Bu da kaçınılmaz olarak teorik revizyonlara ve yeni oluşumlara yol açacaktır.

101 Özellikle bkz., F Halliday, "Hidden from International Relations: Women and the International Relations Arena", Millennium, Vol.17, No.3, 1988. S Brown, "International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint", Millennium, Vol.18, No.3, 1988. Feminizmin, tartışmalarını cinsiyetin toplumsal inşası üzerinde yoğunlaştırması konusunda şu söylenebilir; gerçekte günümüzde toplumsal uygulamalar cinsiyetle doğrudan ilişkilidir. Ayrıca toplu makaleler için bkz., R Grant & K Newland(eds.), Gender and International Relations, Open Univ. Press, Milton Keynes, 1991.

102 M Hoffman, "Critical Theory and the Inter-paradigm debate", içinde HC Dyer and L Mangasarian(eds.), The Study of International Relations: The State of the Art, Macmillan, Basingstoke, 1989. A Linklater, Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations, Macmillan, London, 1990. RW Cox, "Social forces, states and world orders: beyond international theory", Millennium, Vol.10, No.2, 1981:126-55. Eleştirel uluslararası teori, alternatif bir sosyal düzen iddiasındadır. İnsanın özgürleşmesi için yeni kurumlaşmalarla ve var olan toplumsal düzenin aşılmasıyla ilgilenir. Eleştirel teinin marksizmden etkilendiği doğrudur fakat bu teori marksizmin eleştirisi içinde bulunduğu iddiasındadır. Proletarya, devrimci değişim gibi kavramlardan uzaklaşarak marksizmin eleştirel yanını almıştır. En çok bilinen eleştirel teorist J Habermas, teknolojinin ve bilimin ideolojik bir fonksiyonu olduğunu ve bireyin siyasal bilincini çarpıttığını ileri sürer ve bu nedenle marksizmdaki kapitalizmin eleştirisinden ziyade ideolojinin eleştirisiyle ilgilenir. Böylece modern toplumların ideolojik yönleriyle ilgilenerek doğru bir iş yaparken, gittikçe artan kapitalist rekabetin doğurduğu tehlikeleri ikinci plana iter. Bkz., J Flood, "Jurgen Habermas's Critique of Marxism", Science and Society, Vol.41, No.2, 1977:448-64. B Agger, "Marxism 'or' the Frankfurt School?", Philosophy and the Social Sciences, 13-1983:347-65. G Therborn, "Frankfurt Marxism: A Critique", New Left Review, No.63, 1970:65-96. J McCarney, "What Makes Critical Theory Critical", Radical Philosophy, 42- Winter/Spring 1986. Ayrıca bkz., D Held, Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas, Polity Press, Cambridge, 1980. R Geuss, The Idea of A Critical Theory: Habermas & the Frankfurt School, Cambridge Univ. Press Cambridge&NewYork, 1981.

103 J Der Derian and M Shapiro(eds.), International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics, Lexington Press, Lexington, MA, 1989. NJ Rengger & M Hoffman, "Modernity, Postmodernism and International Relations", içinde J Doherty et.al. (eds.), Postmodernism and the Social Sciences, Macmillan, London, 1992. Tartışmalarını kelimeler/sözler, semboller, kimlikler, iletişimin biçimleri gibi geniş anlamda 'söylem'in, toplumun ve gücün bileşimindeki/yapısındaki rolü üzerinde yoğunlaştıran Postmodern uluslararası teori anti-kurumsalcıdır. Dünyanın gerçekte düşüncemizin/akademik düşüncenin resmedilmesi/inşası olduğunu ileri sürer. 'Aydınlanma'nın kendisinin bir sorun olduğunu iddia eder. Yaşadığımız topluma baktığımızda teşhis etmenin zorluğunu/imkansızlığını vurgular. Post-modernizme göre, değişik perspektifler arasından seçim yapmak imkansızdır. Bunun nedeni ise bütün teoriler zamanın ve zemin'in ürünüdürler. Anti-fundamental bir yaklaşımdır. Bütün gerçeklerin toplumsal olarak inşa edildiği iddiasındadır. Bize gerçeklerin nasıl gelişme gösterdiğini v.s sağladığı için dil konusuna özellikle dikkat çeker. Post-modernizm, genel kabul görebilecek moral (ahlaki) kuralların varlığını inkar ettiği, söylemsel veya ideolojik faktörlerin toplumdaki rolünü abarttığı, tarihi olaylara veya dönemlere ilişkin yeterli açıklamadan yoksun olduğu, ve bütün bunların günlük yaşamla (toplumsal ilişkiler, üretim gibi) olan ilişkilerini ihmal ettiği için eleştirilmektedir. Post-modernizm'in eleştirisi için özellikle bkz., F Halliday, Rethinking International Relations, Macmillan, London, 1994:37-46. A Callinicos, Against Postmodernism: A Marxist Critique, Polity Press, Cambridge, 1989. E Gellner, Post-Modernism, Reason and Religion, Routledge, London, 1992.

Silahlı Kuvvetler Milliyetçilik İlişkisi

Serdar ŞEN

Yüzyıl biterken çeşitli gerekçelerle yükselen milliyetçilik, Türkiye siyasal yaşamında her zaman büyük bir öneme sahip oldu. Milliyetçilikle görece geç tanışan toplumun yaşamında bu kadar ağırlıklı yer tutan kavramın özelliklerinin belirginleşmesinde ne tür etkilerin belirleyici olduğu sorusunun yanıtını, kendimizi siyasal alanın en önemli aktörlerinden biri olan ordu ile sınırlandırarak arayacağız. Fakat, yaşanan etkileşimi ve sonucunda ortaya çıkan gelişmeleri kavrayabilmek için öncelikle milliyetçilik kavramının genel özelliklerini ve Türkiye’de milliyetçiliğin gelişimini özetlemek gerekir.

Milliyetçilik ile pazarın – kapitalizm – doğuşu arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu tartışma götürmeyecek kadar açık. Bu ilişki her toplumda ayrı bir şekilde kurulduğu için farklı milliyetçilik yorumları da yükselmiş oldu. İngiltere ve Fransa milliyetçiliğin iç dinamikler sonucunda geliştiği toplumlara örnek oluştururken daha sonraki örneklerde dış dinamikler öne çıkmaya başladı. Özellikle azgelişmişlik kavramı altında toplanan ülkelerde bu durum çok daha çarpıcı hale gelir. Zamansal farklılık (ilişkilerin farklılaşması) ve ülkelerin koşulları milliyetçiliğin, pazar birliği sağlama ve burjuvazinin iktidarını oluşturma işlevlerine başkalarını da ekledi. Ulusal birliği sağlamak, bağımsızlığa ulaşmak, modernleşme, kalkınma gibi amaçlar da milliyetçiliğe eklemlendi.

Milliyetçilik, üzerinde şekillendiği dinamiklerin etkisiyle pratikte farklı işlevlere sahip olsa da kendi olmasını sağlayan özellikler bulunmaktadır. Bu konudaki tartışmalara girmeden işimize yarayacak çerçeveyi oluşturacak olursak, öncelikle duygu ögesiyle karşılaşırız. Ortak duyguya nasıl ulaşırlarsa ulaşırlar milliyetçilik, insanların “biz ve onlar bilinci”ne sahip olmalarını gerektirir. Tüm vurgu farklılıklarına rağmen milliyetçilik olumsuzlamayı içererek gelişir. İkinci ögeyi oluşturan ulus kavramı hareketin yönelimini ifade eder. Üçüncü öge olarak da, ulusal bağımsız bir devletin hedefleniyor olması sayılabilir. İlk iki öge dışlama ve birleşmeyi içerirken, sonuncusu daha çok eylem

boyutuna denk düşer. Milliyetçiliğin bu özellikleri militarizmin meşruiyet zeminini de oluşturur. Bunları dikkate almadan militarist milliyetçiliğin yükselişinde ordunun etkisinin ne olduğu sorusunu nesnel olarak yanıtlamak olanaksızlaşır.

Bağımsızlık savaşımı vererek ulusal devleti örgütlemek zorunda olan toplumlarda milliyetçilik kaçınılmaz olarak “biz ve onlar bilinci”nin şiddeti meşrulaştırması ile şekillenir. Diğer faktörlerin de etkisiyle militarizmin yükselişi gözlenir. Şiddet dışarıya olduğu kadar içerideki muhaliflere de kolaylıkla yönlendirilebilir.

Türkiye’de milliyetçilik

Milliyetçilik ile pazarın doğuşu arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu tartışma götürmeyecek kadar açık. Bu ilişki her toplumda ayrı bir şekilde kurulduğu için farklı milliyetçilik yorumları da yükselmiş oldu. İngiltere ve Fransa milliyetçiliğin iç dinamikler sonucunda geliştiği toplumlara örnek oluştururken daha sonraki örneklerde dış dinamikler öne çıkmaya başladı.

19. yüzyılda devletin yeniden yapılandırılması amacıyla başlatılan batılılaşma girişimi milliyetçiliğin gelişimini de hızlandırdı. Batılılaşma süreci gibi milliyetçiliğin kavramsal ve pratik ilerleyişi de dalgalandı. Osmanlı siyasal yaşamında önemli bir yere sahip olan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları birbirleriyle çeşitli konularda çatışıyor olmalarına rağmen Türk milliyetçiliğinin gelişimini etkilediler. Başarı şansı olmamakla birlikte Osmanlılık Batıya karşı çizmiş olduğu sınırla biz ve onlar bilincinin gelişiminde bir aşama oluşturmuyordu. İslamcılık ise bu sınırları Osmanlı devleti içine çekmeye çalıştı. Başarısızlığı ile bir sonraki aşama olan Türkçülüğün kapılarını açtı. Yaşanan süreç göstermektedir ki, Türk milliyetçiliği çeşitli olumsuzlamaları içerecek şekilde gelişti. Bu durum farklı

milliyetçilik yorumlarının gelişimini olanaklı kıldı. özellikle İslamcı ideoloji Osmanlı döneminden bugüne kadar milliyetçilik üzerindeki etkilerini sürdürüp çeşitlenmeyi artırıcı bir rol üstlendi.

Atatürk milliyetçiliği her şeyden önce dış namiklerin belirleyici olduğu bir dönemde yükselmek zorunda kaldı. Asıl karakteri ise azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin genel özelliklerinin eklenmesiyle ortaya çıktı. Birçok azgelişmiş ülke için söz konusu olan sömürgecilğe karşı mücadele Türkiye için geçerli olmasa da bağımsızlık, batılılaşma, kalkınma Atatürk milliyetçiliğinin temel özellikleri olarak öne çıktı.

Atatürk milliyetçiliği her şeyden önce dış dinamiklerin belirleyici olduğu bir dönemde yükselmek zorunda kaldı. Asıl karakteri ise azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin genel özelliklerinin eklenmesiyle ortaya çıktı. Birçok azgelişmiş ülke için söz konusu olan sömürgecilğe karşı mücadele Türkiye için geçerli olmasa da bağımsızlık, batılılaşma, kalkınma Atatürk milliyetçiliğinin temel özellikleri olarak öne çıktı. Bu milliyetçilik, emperyalizm aşamasında, imparatorlukların yıkıldığı bir dönemde, dünya savaşından sonra, üstelik yenilmiş bir toplum içinde şekillendi. Koşullar, demokratik ilişkilerin gerekliliği yerine ertelenebileceği bilincinin gelişmesine yol açıyordu. Yukarıdan devrim sürecinin önemli aktörlerinden olan aydınların "batılılaşmayı kitlelere zorla kabul ettirme geleneği" demokratik olmayan kararların yaşama geçirilmesini kolaylaştırırken, milliyetçilik de gelişmelerden etkileniyor ve yeni özellikler kazanıyordu.

Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde silahlı kuvvetlerin ne tür etkileri olduğu sorusunun yanıtına geçmeden önce kısa bir özet yapmakta fayda var. Milliyetçiliğin özünde olan ayrımcılık şiddet dahil birçok uygulamanın meşruluğunu sağlar. Diğer koşulların uygun olması ile şiddet belirgin öge durumuna gelebilir. Türk milliyetçiliğinin gelişiminde böylesi bir zemin mevcuttu. Gelişmeleri etkileyen diğer tarihsel faktör, işçi sınıfının dünya siyasal yaşamında boy göstermesidir Bu durum

burjuva demokratik gelişmelerin önünü tıkayıcı sonuçlar verdi. İşgale karşı direniş ve aynı dönemde yaşanan rejim değişikliği militarist gelişmelerin önünü açtı. Milliyetçiliğin ayrımcı karakteri Türkiye'nin tarihsel koşulları içinde militarizmi içerecek türden bir gelişim gösterdi. 1. ve 2. Dünya Savaşları arasında yükselen otoriter/totaliter dalga böylesi bir gelişimi kolaylaştırdı. Türk milliyetçiliğinin gelişimini etkileyen faktörlerin en önemlilerinden biri de ulusal devlete geçiş güçlü burjuva önderlik altında gerçekleştirilememiş olmasıdır. Böylece milliyetçilik, zor uygulamalarının yaratacağı muhalefete karşı iktidarın kalkını oldu aynı zamanda.

Milliyetçiliğin yapısal özellikleri ülkenin tarihsel koşulları ile yoğurulunca Türk milliyetçiliğinin karakteri ortaya çıkmış oldu. Bu tespitlerden sonra milliyetçiliğin şekillenmesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin etkisinin ne olduğu sorusunun yanıtını verebiliriz.

Silahlı kuvvetler – milliyetçilik

Milliyetçiliğin yapısında varolan kendini ayırma bilinci, ülkenin özgün koşulları nedeniyle Türk milliyetçiliğinin bilinen şekilde gelişmesine yol açtı. Siyasal yaşamda ağırlıklı bir yere sahip olan ordunun yaşanan gelişmelere ne tür etkisinin olduğu önemli bir soru haline geliyor. Öncelikle belirtmek gerekirse silahlı kuvvetlerin yaşanan sürece etkisi çeşitli düzeylerde oldu. Osmanlı döneminde milliyetçiliğin gelişimine subaylar bireysel düzeyde katkıda bulunurken bölünmüşlüğüne rağmen ordu da kurumsal olarak destek verdi. Milliyetçiliğin en önemli temsilcisi durumuna gelen İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesinde, eylemlerinde bu etkileri görmek olanaklıdır. Anadolu'da işgale karşı verilen savaş silahlı güçlerin (düzenli ordu öncesi milis örgütleri dahil) öneminin artmasına yol açtı. Siyasal önderlik içinde ordu üyelerinin ağırlıklı bir yere sahip olması izleri gelecekte de silinemeyecek gelişmelere neden oldu. Bağımsızlık savaşı Türk milliyetçiliğine yeni özellikler kazandırdı. Ulusal devletin kuruluşunda askerlerin bireysel ve kurumsal olarak yer alışı ordunun devletle bütünleştiği (birçok alanda örtüşmenin var olduğu) bilincini geliştirdi. Bu bilinç, devleti-rejimi koruma ve kollama sözleriyle ifade edilirken ordu, dışarıdan ve içeriden gelecek her türlü tehdite karşı güvence olma misyonunu üstlendi. "Biz" ve "onlar" ayrışmasına dayalı bilinç "onlara" karşı bir pratiğin geliştirilmesine yol açar. TC'nde "onlara" karşı geliştirilen pratikte en etkin kurum olarak silahlı kuvvetler milliyetçiliğin güçlü temsilcisi durumuna gelirken, milliyetçiliğin de bu süreçte yeniden şekillenmesine neden oldu.

Türk milliyetçiliğinin gelişimini doğrudan etkileyen bir kurum olarak Silahlı Kuvvetlerin cumhuriyet dönemi eylemlerini bilmek, yaşananları anlamak bakımından ışık tutucudur. Milliyetçiliğin önemli öğelerinden biri olan ulusal devletin hedeflenmesini soyut amaç olmaktan çıkartıp, devlet örgütlenmesinin gerçekleştirilmesini sağlayan

LPG'de bir dünya

LPG' de tüm "ilk"leri Türk
insanına sunan **iPRAGAZ**'ın temel
ilkesi, kalite...

Tamamı sektörel norm ve
standartlardaki **iPRAGAZ**
tesislerinin birçoğu teknolojik
olarak Avrupa'daki benzerlerinden
bile ileride...

LPG ile birlikte sevgisini
doldurduğu ve tüketiciye ulaşana
kadar sayısız güvenlik testlerinden
geçen **iPRAGAZ** tüpleri ve
tanklarının tümü Dünya Kalite
Standartlarında*...
Sizlere sunduğu hizmet tutkusu
ise dünyalar kadar...

* İpragaz tüpleri TS-55 ve ISO 9002 normlarına uygun olarak imal ettirilmektedir. Size ulaşana kadar sayısız güvenlik testlerinden geçen İpragaz tüpleri, tam dolum garantili ve sigortalıdır.

iPRAGAZ

PRIMAGAZ ENERJİ

hareketin içinde etkin görevler üstlenen ordu, yeni rejim içinde ağırlıklı bir yere sahip oldu. Kemalist kadrolar, Fevzi Çakmak gibi disiplinli, otoriter bir Genel Kurmay Başkanı'nın yönetimindeki orduyu (1944'e kadar) toplumun denetlenmesinde kullandılar. Ulusal devlet bir çok sorunu ancak zor uygulamalarıyla atlatabiliyordu. Bu durum milliyetçilikle ordu arasındaki ilişkiyi güçlendirici bir etki yapıyordu. Cumhuriyet tarihinin yaklaşık

Güçlü bir burjuva önderlik altında ulusal devlet aşamasına geçilememiş olması, iç pazarın gelişim hızındakiavaşlık, milliyetçiliğin içe yönelik müdahaleci özellikler kazanmasına neden oldu. Eski egemen güçlere ve sermaye dışı sınıflara karşı yürütülen mücadelede gerçekleştirilen müdahalelerin meşruiyetini sağlayan milliyetçilik, zamanla daralan bir anlam kazanmaya başladı.

liyetçilik, zamanla daralan bir anlam kazanmaya başladı. Bağımsızlıkçı, kalkınmacı öğeler, belirgin özellikler olmaktan çıktı. Çeşitli partiler tarafından ifade edilen ayrı milliyetçilik yorumları gelişti. Buna karşın ordu daha bütünsel (kapsayıcı) olan milliyetçilik söylemini sürdürdü. Fakat, toplumsal mücadelelerin daha gerilimli bir hal alması ile söylem ve pratik arasında büyük bir açığı oluştu. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül en net örnekleri oluşturur. Ordunun her müdahalesinden sonra genel olarak milliyetçiliğin yükseleşi gözlemlene de aralarında vurgu farklılıklarının olduğunu dikkate almak gerekir. 27 Mayıs sonrasında bağımsızlık, kalkınma ve batılılaşma gibi kavramlar ağırlık kazanırken, 12 Eylül sonrasında bunların yerlerini başka değerlerin aldığını görebilmekteyiz. Ulusçu, halkçı söylemlerden uzaklaşırken dünya pazarı ile bütünleşmeyi öncelikli hale getirdiler. Milliyetçiliğin geçirdiği bu evrim, militarizmin yeniden üretilmesini sağladı. Milliyetçiliğin kullanımda, ulus zemininden toplumsal mücadeleler alanına çekilmesiyle birlikte daha çok militaristleşen milliyetçilik anlayışları gelişmeye başladı.

Yukarıda birkaç paragraflık özetle görüldüğü gibi milliyetçiliğin gelişimi ve ulus devletin kuruluş sürecinde ordu aktif bir rol üstlendi.

Bu durum Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde etkili olurken, silahlı kuvvetlerin müdahaleleri için sağlam bir meşruiyet zemini oluyordu. Ve-

rilen bilgilerden ve yapılan tespitlerden sonra artık ordunun Türk milliyetçiliğinin oluşumuna diğer düzeylerdeki katkılarını ele alabiliriz.

Toplumun milliyetçilikle tanışmasında ordunun rolü

Devletin, pazar ilişkisi içine henüz çekilememiş insanlara ulaşmasındaki zorluklar ve ideolojik aygıtların gelişmişlik düzeyindeki yetersizliğin yarattığı sorunlar bir ölçüde de olsa zorunlu askerlik sayesinde ordu üzerinden giderilmeye çalışıldı. Türkiye'de uygulanan zorunlu askerlik sistemi ordu milliyetçilik ilişkisine yeni bir boyut ekledi. Rejimin koruyucusu ve kollayıcısı olma bilincine sahip olan askerler zor dışı yollarla da bu görevi yerine getirmeye çalıştılar.

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 1923-1931 yılları arasında, daha önce ard arda gelen savaşlar nedeniyle Harp Okulu'nu bırakmak zorunda kalan subayların yarım kalan eğitimlerini tamamlamaları için olanak tanındı. Bu, rejimin subayları şekillendirme çabasıydı. Ordu askere gelen gençlere yönelik eğitim çalışmaları da yeni insanı yaratma mücadelesini başlattı. Askere gelen birçok gencin ilk kez dış dünyayla ilişki kurduğunu bilen Silahlı Kuvvetler, o insanların devletle/rejimle doğrudan tanışmalarını da sağlıyordu. Bu bilinçle Tek Parti döneminde başlatılan faaliyetler 1950'li yıllarda sürdürüldü. 1960 sonrasında çok daha programlı bir eğitim çabasının ortaya çıktığı görülür.

Ordunun eğitim faaliyetlerindeki diğer amaçları ve sonuçları bir kenara bırakacak olursak, milliyetçilikle iki ayrı düzeyde ilişkinin kurulması söz konusuydu. Milliyetçiliğin basite indirgenip örneklerle desteklenerek anlatıldığı soyut bir çerçeveye oluşturmaya yönelik çabalar ilk düzeyi, Türk milliyetçiliğinin rengini veren öğelerin desteklenmesine/geliştirilmesine yönelik faaliyetler ise ikinci düzeyi oluşturmuyordu. Bunları aşağıda kısaca açalım.

Türk milliyetçiliğinin oluşumunda olumsuzlaşma önemli bir paya sahiptir. Dış güçler kadar Osmanlı devleti ve idarecilerinin de olumsuzlanması yoluna Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren başvuruldu. Ulusal pazarın zayıflığı ve devrimin güçlü bir burjuva önderlik altında gerçekleşmemiş olması böylesi bir gelişmeyi zorunlu kılıyordu. Nesnel koşullar birliğin, dışlayıcı olan "onlar" ögesinin üzerinde yükselmesine olanak tanıyordu. Ordu da askere yönelik eğitim çalışmalarında aynı yola başvurdu. Yurdun işgal edilmesine yol açan, halkı ezen Osmanlı rejimi ve yöneticilerinin olumsuzlanması üzerinden yeni rejim ve iktidardaki güçler olumlanmaya çalışıldı. Cumhuriyet öncesi, olumsuzluğu yani "onları" temsil ederken, cumhuriyet ve iktidardaki kadrolar etrafında birleşmesi gereken "biz"e denk düşüyordu. Böylesi bir gelişim sonucunda millet adına hareket etme iddiasında olan gücün doğması kaçınılmazdı.

Türk milliyetçiliği "onlar" ve "biz" bilincinin eşitsiz gelişiminin yarattığı pratik tarafından şekillendi. İç dinamiklerin yeterince gelişimine olanak tanımadığı "biz bilinci"nin yarattığı boşluk yukarıdan müdahalelerle devlet/iktidar düzeyinde sağlanmaya çalışıldı. Etrafında birleşmesi gereken simgenin tarih içindeki kökleri İslamiyet öncesi Türk toplumunda arandı. Bu arayış Türk Tarih Tezi olarak adlandırıldı. Tarih tezi askere yönelik eğitim çalışmalarında ağırlıklı bir yere sahipti. Türklerin insanlık tarihi içinde önemli bir yer tuttuğu ve uygarlığın yaratıcısı oldukları, fakat dış ve iç müdahalelerle zayıflatıldığı, bunu aşmanın yolunun da yeni devlet ve rejimle bütünleşmekten geçtiği anlatılır. Milliyetçiliğin şekillenmesinde önemli payı bulunan Türk Tarih Tezi basit bir dille askerlere sunulurken, Türk milliyetçiliğinin belirgin özelliklerinden olan batılılaşma/modernleşme de öne çıkartılır.

Askere yönelik eğitim çalışmalarında milliyetçilikle ilişkinin kurulduğu ikinci düzeyin daha çok pratik bir çerçeveye sahip olduğunu görüyoruz. Ordunun bu konudaki faaliyetleri özellikle milliyetçiliğin üzerinde yükselmesine elverecek ilişki ve davranış biçimlerinin geliştirilmesine yönelik çabaları içerir. Ulus devletin insanlara sağladığı yararlar, kendi kendini yönetme, eşitlik, aşar gibi bir olumsuzluktan kurtulmak, teknolojinin gelişmesi, yeni iş sahalarının açılması gibi örneklerle anlatılır. Yanı sıra batılılaşmanın/modernleşmenin altyapısını geliştirecek türden faaliyetler de yürütülür. Bunlardan en önemlisi askere yönelik okuma-yazma kurslarıydı. Okuma-yazmanın öğretilmesiyle geleneksel ilişkilerde açılan gedik, kapitalizme özgü mesleklere ilişkin kurslarla genişletiliyordu. Askerlere verilen din bilgisi devlet dini anlayışının uzantısı olarak geleneksel düşünme biçimini zayıflatmayı amaçlıyordu. Gündelik yaşamdan aile içi ilişkilere, neden sonuç ilişkisinin kurulmasından bilimin öncelik kazanmasına dair birçok faaliyet de benzer amaçlarla yürütülüyordu. Bu çabaların hepsi bir arada ele alındığında Türk milliyetçiliğinin özelliklerinden biri olan batılılaşmanın/modernleşmenin gelişimi için de uygun bir zemin yaratılmaya çalışıldığı görülür. (Silahlı kuvvetlerin askere yönelik eğitim çalışmaları konusunda daha geniş bilgi için bkz: Serdar Şen, Silahlı Kuvvetler ve Modernizm; Sarmal Yay., 1996)

Sonuç

TSK-milliyetçilik ilişkisi çeşitli düzeylerde kurulmuş olduğu gibi birbirlerini de etkilediler. Askerler bireysel olarak milliyetçi hareketler içinde yer alırken ordu, ulusal devletin örgütlenme sürecinin en etkin kurumlarından biri haline geldi. Ülkenin tarihsel koşulları milliyetçiliğin gelişimini, özelliklerini, somuta indirgenişini kısaca özgünlüklerini belirlerken silahlı kuvvetleri de özel bir konuma taşıdı.

Ordu siyasal alana ve toplumsal ilişkilere çeşitli düzeylerde müdahale etti. Siyasal alana müdahalelerinde meşruiyet sorununun aşılmasında milliyetçilik önemli bir yer tutar. Bu türden eylemler milliyetçiliğin temel öğeleri olan biz ve onlar ayrımını esas

olarak gerçekleştirilmekteydi Böylece, ulusal devletin kuruluş dönemi koşullarının yol açtığı milliyetçilik militarizm ilişkisi, ordunun siyasal alanda öne çıktığı dönemlerde daha da güçlendi. Sistemin sık sık yaşadığı bunalımlar militarizmi canlı tutmaya yetti.

Silahlı kuvvetlerin militarist milliyetçiliğin gelişimine etkisi yukarıdaki türden eylemlerle gerçekleşirken, ordu üstlendiği diğer rolleri yerine getirmesi sırasında milliyetçiliğin ülke koşullarına göre eklenmiş olan özelliklerinden yararlandı. Batılılaşma/modernleşme, kalkınma hedefleri doğrultusunda ordunun yürüttüğü faaliyetler toplumun kültürünü etkiledi. Bu gelişim çizgisi silahlı kuvvetler, toplum ve milliyetçilik arasında karmaşık, fakat güçlü bağların kurulmasına yol açtı. Ortaya çıkan ilişki kavranılamadıkça militarizm ve milliyetçilik üzerine yürütülen tartışmalar eksik kalmak durumundadır.

Askere yönelik eğitim çalışmalarında milliyetçilikle ilişkinin kurulduğu ikinci düzeyi daha çok pratik bir çerçeveye sahip olduğum görüyoruz. Ordunun bu konudaki faaliyetleri özellikle milliyetçiliğin üzerinde yükselmesine elverecek ilişki ve davranış biçimlerinin geliştirilmesine yönelik çabaları içerir.

Kaynaklar:

- Ahmad, Feroz; *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak yayınları, 1986.
Georgeon, François; *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Yurt yayınları, 1986
Oran, Baskın; *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi yayınevi, 1993.
Şen, Serdar; *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yayınevi, 1996.

EBANT'TAN İHRACATÇIYA BÜYÜK DESTEK

ENDÜSTRİYEL AMBALAJ MALZEMELERİ

BIG BAG

- Polipropilen kumaş
- Güvenli taşıma yükü:
300 kg'dan 2.000 kg'a kadar
- Güvenlik faktörü: 5.1'den 8.1'e kadar
- Uluslararası standartlarda test sertifikalı

Debant, çimentodan gübreye, madencilikten tarıma, gıdadan metalurjiye kadar pek çok alanda kullanılan her türlü endüstriyel ambalaj ve taşıma malzemesi üretir, ihtiyaçlarınıza mükemmel ürünlerle cevap verir. Değişen ihtiyaçlarınız için yeni çözümler geliştirir. Debant'ın geniş ürün çeşitleri beş kıtada onlarca ülkede her gün yeniden kullanılmakta ve her gün Debant'ın endüstriyel ambalaj sanayiine getirdiği yaratıcılığı tekrar tekrar kanıtlamaktadır. Çünkü Debant'ta çözümler sonsuzdur.

POLİPROPİLEN ÇUVAL

- Ventilli ya da açık ağızlı
- Polietilen astarlı ya da astarsız
- İstenirse bir ya da iki yüzü baskılı
- Çeşitli boyut ve ağırlıkta

a member of

a member of

TÜSİAD

Neden Demokrasi İstiyor?

-Piyasa Demokrasi İlişkileri Üzerine Bazı Saptamalar-

İlker AKTÜKÜN (*)

Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD), Prof.Dr. Bülent Tanör'e hazırlatıp, 20 Ocak'ta Meclis Başkanlığına sunduğu 'Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri' başlıklı rapor, varolan rejimi bir kere daha tartışmaya açtı. Kuşkusuz raporun en çarpıcı yanı, üzerinde yaşadığımız coğrafyada yıllardır, başta sosyalistler olmak üzere siyasal yelpazenin solunda kalan siyasal hareketlerin savunduğu 'demokratik taleplerin', ilk defa Türkiye'nin önde gelen 400 sermayedarını çatısı altında barındıran TÜSİAD gibi bir dernek tarafından savunulmasıydı. 'Siyasal Boyut', 'İnsan Hakları' ve 'Hukuk Devleti' başlığını taşıyan üç ana bölümden oluşan rapor, esas olarak bir mevzuat taraması ve varolan mevzuata yönelik hukuki düzenleme önerileri içermesine rağmen gerek akademik çevrelerde gerekse de kamuoyunda 'demokrasi' kavramı etrafında yeni bir tartışmanın başlamasına da zemin oluşturdu.

Aslında Türkiye'de, TÜSİAD raporu sonrasında alevlenen 'demokrasi' tartışmalarının, bir yanı sıra uluslararası planda hala devam eden düzenlemelerin ve tartışmaların yansıması olduğu da söylenebilir. 80'li yılların ikinci yarısından itibaren Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki altüst oluşun, uzun bir dönem boyunca dünya çapında siyaset sahnesine damgasını vuran ve uluslararası *status quo*'yu oluşturan reel güçlerden birinin eksilmesiyle sonuçlanması, dünyanın her yanındaki siyasal hayatı, ulusal kimlikleri ve uluslararası sınırları doğrudan etkiledi. Daha şimdiden dünya haritası, iki büyük savaş sonrasındaki kadar değişikliğe uğramış durumdayken, 'dünyadaki mevcut politik biçimler, global ekonomi politüğün mevcut gerçeklerini yansıtmak ve yerleştirmek için yeniden yapılandırılıyor'. Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinin Batı'da yeni-liberalizmin yükselişiyle çakışması, siyasal kavramlarda da bir altüst oluşun yaşanmasına neden oldu. 'Küreselleşme', 'piyasa', 'demokrasi', 'insan hakları' yeni dönem

de en fazla duyulan kavramlar. Bütün bu kavramlar içinde 'demokrasi' bir anahtar niteliği taşıyor. Hegemonya çatışmaları ve 'yeni dünya düzeni' arayışları içinde 'demokrasi'yi tanımlama mücadelesi, geçmişteki herhangi bir zamandan daha çok temel bir ideolojik çatışma haline geldi. (B. Gills-J. Rocamora-R. Wilson, s.14)

Raporun giriş bölümünde 'gelişmiş batı demokrasilerini' örnek almak gerektiğini vurgulayan TÜSİAD yönetimi rapora sahip çıkarken, rapordan beklentilerini ve siyasal gerekçesini de açık olarak iki noktada ortaya koyuyor: Siyasal krize büyük sermayenin lehine bir çözüm bulmak ve Avrupa'dan kopmamak. Raporun zamanlamasının Susurluk kazası sonrasına gelmesi bu açıdan oldukça anlamlı. Kaza bir yandan, devlet içindeki yasadışı örgütlenmelerin inkar edilemez biçimde açığa çıkmasıyla rejimin süregelen meşruiyet sorununu bir kez daha ortaya çıkartırken, diğer yandan uzun bir süredir devletin çeşitli aygıtlarına dayanarak ekonomik etkinlik sağlayan bir 'sermaye kesimini' de gündeme getirdi. Bu kısa yazıda ne raporun içeriğine yönelik bir değerlendirme, ne de sermayenin çeşitli kesimleri arasındaki çelişkiler ve bu çelişkilerin uluslararası yansımaları kapsamlı olarak tartışılacaktır. Yazıda amaçlanan TÜSİAD raporu sonrasında, liberal demokrasi-piyasa ilişkileri üzerine yeniden düşünürken bazı saptamalarda bulunmak ve bu yolla TÜSİAD'ın 'demokra-

TÜSİAD yönetimi
rapora sahip çıkarken,
rapordan beklentilerini ve
siyasal gerekçesini de açık
olarak iki noktada ortaya
koyuyor: Siyasal krize
büyük sermayenin lehine
bir çözüm bulmak ve
Avrupa'dan kopmamak.

(*) Arş. Gr., İ.Ü. Uluslararası İlişkiler Bölümü

si' arayışının arkasındaki bazı etkenlere işaret edebilmektir.

Liberal demokrasi kavramı üzerine

Her ne kadar demokrasi kavramını Antik Yunan'a kadar geri götürmek mümkünse de, bugünkü anlamıyla kavramın içeriği, burjuvazinin tarih sahnesine çıkışı ve siyasal iktidarı ele geçirme sürecinde oluşmuştur. Bu anlamıyla da demokrasi bir sınıf ilişkisi durumu; bu ilişkinin biçim ve kuralları ile bireyler için belirlenmiş hak ve özgürlüklerin bütünü olarak tanımlanabilir. Bu nedenle de demokrasi kavramından ancak, birbirlerine karşı ve alternatif olan güçler tanımlandığında, daha doğru bir ifadeyle, siyasal ve sınıfsal olarak birbirleriyle mücadele eden tarafların varlığı koşulunda söz edilebilir.

Kapitalist üretim ilişkileri ile liberal demokrasi arasında otomatik bir neden sonuç ilişkisinin yokluğu ve 'demokrasi' mücadelesinin kazanımlarının ülkeden ülkeye değişmesi, bu kazanımların sınıfsal güç ilişkilerinin değişmesine ağırlık olarak aybedilebileceğinin de bir göstergesidir.

Hakim sınıf(lar)ın çeşitli kesim ve fraksiyonlarının kendi aralarındaki ve bir bütün olarak bağımlı sınıf(lar)la mücadelesi liberal demokrasinin biçimini ve kapsamını belirler.

Liberal demokrasiyi kısaca, seçimle işbaşına gelmiş temsili bir hükümet, yetişkinlerin hepsini kapsayan bir seçmen tabanı; eşit ağırlıkta oylar ve seçmenlerin benimsedikleri görüşten yana oy kullanabildikleri, devlet biçimi olarak 'formel' özellikleriyle tanımlarsak, bugün Türkiye dahil birçok devlette liberal demokrasinin hüküm sürdüğünü tespit etmek zorundayız. 'Batı Demokrasisi' ile Avrupa-merkezli yüzeysel bir kıyaslama yapılsa, 'Batı' dışındaki ülkelerde kurulu tüm rejimlerin bu 'ideal tip modelden' az ya da çok uzak olduğunu tespit edebiliriz. Gerek uygulamalar ve kurumsal yapı açısından gerekse de hukuki kapsam ve içerik açısından liberal demokratik uygulamalar devletten devlete farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılığın temelinde, devletlerin uluslararası kapitalist sistem içindeki yerleri ve hiyerarşideki konumlarının yanı sıra, siyasal iktidara yönelik mücadelelerin eşitsiz gelişmesi ve toplumsal güç dengeleri de yatmaktadır. Zira siyasal iktidara yönelik mücadelelerin toplamı ve toplumsal güç dengeleri, hem devlet örgütlenmesinin ilke, işleyiş ve kurallarını, hem de bireylerin devlet karşısındaki hak ve özgürlüklerinin kapsamını belirlemektedir. Kapsam ve işleyiş açısından bir coğrafyadan diğerine değişen liberal demokrasi, bu ilişkiler bütünüünün siyasal-hukuksal kural ve ilkelere bağlanmasıdır.

Kapitalist üretim ilişkileri ile liberal demokrasi arasında otomatik bir neden sonuç ilişkisinin yok-

luğu ve 'demokrasi' mücadelesinin kazanımlarının ülkeden ülkeye değişmesi, bu kazanımların sınıfsal güç ilişkilerinin değişmesine bağlı olarak kaybedilebileceğinin de bir göstergesidir. Diğer yandan tüm topluma yayılmış saf siyasal haklar anlamında demokrasinin tarihte ilk kez kapitalist üretim ilişkileri içerisinde var olmuş olması, kapitalist üretim (=piyasa) ilişkilerinin liberal demokrasiye elverişli kimi özelliklerinin varlığını da ortaya çıkartır. Bu nokta da vurgulanması gereken ilk nokta kapitalist üretim ilişkilerinin niteliği ve bu ilişkilerin, hangi anlamda, liberal demokratik ilişkilerle bir uyum oluşturdıklarına ilişkindir.

Piyasa ilişkileri ve

liberal demokrasi uyumu üzerine

Kapitalist üretim ilişkileri daha önceki üretim biçimlerinden farklı olarak tüm toplumsal yaşamı parçalayan/atomize eden genelleşmiş meta üretime dayalı tek toplumsal örgütlenme biçimidir. Mandel'in vurguladığı gibi, değer yasasının ve piyasa kurallarının günlük hayatın üzerindeki amansız hakimiyeti, herkesin birbirini 'geçinmek için birşeyler satmak zorunda olan özgür ve eşit bireyler' olarak görmesini, insan ilişkilerinin genel şekillenmesini, başka bir ifadeyle meta ilişkileri gibi görünmesini sağlar. Mandel'e göre bu 'genel şekillenme', kapitalist sistem açısından önemli bir sonuç sağlar: 'meta ilişkilerinin sürekliliği ve kabullenilmesi özgür vatandaşların büyük çoğunluğunda içselleşir'. Meta ilişkilerinin bu biçimde içselleşmesiyle liberal demokrasinin kurumlarının 'formel' işleyiş arasında benzerlik ve ilişkiler vardır. Üreticiler de dahil olmak üzere büyük çoğunluk kendisini 'satın almak için satmak' zorunda olan bireyler olarak gördükleri, özel gelirin artırılması yarışına kapıldıkları ölçüde, emeklerinin toplumsal karakterini, zenginlik üretiminin kolektif doğasını gözden geçirirler. Bu mistifikasyon geniş kitlelerin siyasal iktidara karşı tavrının temelinde de bulunur. Bireylerin 'siyasal özgürlüğü', siyasal iktidarın kolektif/sınıfsal yapısını gölgede bırakır. Her seçmenin ayrı bir oy pusulasını sandığa atmasıyla 'ulus'un yöneticilerini 'sektiği' varsayılır. Tıpkı her mal sahibinin kendi metasını diğerleriyle eşit koşullarda pazara sunduğunun kabul edilmesi gibi. Bu görünümle muğlak bir eşitlik kavramının arkasında yapısal sınıf eşitsizliklerini gizlemektedir. (Bkz. Mandel, s.9 ve devamı)

Öte yandan kapitalist üretim ilişkilerinin filizlenmesi, yerleşmesi, gelişmesi ve sürekliliğinin korunmasında devletin baskı aygıtlarının fiili müdahaleleri olmaksayda da, kapitalist üretim tarzının kendinden önceki üretim tarzlarından farklı bir özelliği vardır. Kapitalist üretim ilişkileri bir yandan doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopuşuna diğer yandan da bu üretim araçlarının önceden biriktirilmiş bir servetin sahibi olan kapitalist sınıfın mülkiyetinde bulunuşuna dayalıdır. Bir kez doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılışı ve kapitalistlerin üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkı meşru kabul edildikten sonra,

burjuvazinin hakimiyeti üretim ilişkilerinin içinde sağlanır ve yeniden üretilir. Bu nedenle kapitalist üretim ilişkileri görünürde iktisat dışı zora dayanmaz. Köle sahipleri ya da aristokrasi artı-ürüne el koyabilmek için doğrudan üreticilerin karşısına bizzat devlet biçiminde örgütlenmiş olarak çıkarırken, bir sınıf olarak burjuvazi ile devlet arasında böyle birebir bir ilişki yoktur. Böylelikle 'burjuvazi hükmeder ama yönetmez.' (Mandel, s.10) Bu nedenle de Anderson'un vurguladığı gibi parlamenter demokratik devlet, sınıfsal egemenliğin benzersiz bir biçimidir, çünkü bir egemen sınıfın varlığını bile kuşkulu hale getirir. (Anderson, s.52)

Kapitalist hegemonyanın, siyasal ve ekonomik alanlar arasındaki biçimsel ayrıma dayanması, toplumsal artığın mülk edinilmesi sürecini esaslı bir tehlikeye sokmadan salt hukuksal/siyasal özgürlük ve eşitliğin gelişmesine olanak sağlar. Meta değişiminin kendisinin, kendi niteliğinden ileri gelenlerin dışında, bir bağımlılık ilişkisi gerektirmemesi, hukuksal/siyasal özgürlük ve eşitliğin gelişiminin önkoşuludur. Kapitalist üretim ilişkilerinin en yetkin eleştiricisi olan Marx'a göre, kapitalist toplumda biçimsel/hukuki eşitliğin sağlandığı alan pazardır: "Emek sahibi ile para sahibi, pazarda karşı karşıya gelirler, eşit haklara sahip kimseler olarak temasa geçerler, aralarındaki tek fark birisinin satıcı, diğerinin alıcı olmasıdır; bu yönden yasalar karşısında her ikisi de eşittir." (Marx, s.184) Bu değişimin gerçekleşmesi için biçimsel eşitliğin ötesinde emekçinin en az iki anlamda özgür olması da gereklidir: "hem emek-gücünü kendi öz metai gibi satabilecek durumda özgür bir insan olabilmesi gerekir, hem de satmak için elinde başka bir meta olmaması, emek-gücünü gerçekleştirme için gerekli herşeyden yoksun bulunması gerekir." (Marx, s.184) İşte kapitalist üretim ilişkilerinin dolayimleri olan bu biçimsel/hukuki eşitlik ve özgürlük, başka bir deyişle liberal demokrasinin temel öncülleri, antagonist çelişkilerle bölünmüş bir toplum ile soyut bir topluluğu ifade eden devlet arasındaki köprüyü oluşturur. (Savran, s.55). Ekonomik ve siyasal alanlar arasındaki bu ayrım nedeniyle kapitalist toplumda demokrasi her zaman ve zorunlu olarak siyasal demokrasidir. Bu nedenle de liberal demokratik hukuksal ve siyasal biçimler, üretim ve mülkiyet ilişkilerine dokunmadığı/varolanı koruduğu ve geliştirdiği sürece, kapitalist üretim ilişkileriyle uyumludur. (Wood, s.175). Bu nedenle sermayenin genel olarak demokrasi istemediği gibi bir saptama temelsizdir. Tam tersine salt siyasal bir demokrasi kapitalist hegemonyanın yerleşmesinde ve sistemin meşruiyeti açısından önemli bir işlev görmektedir. Nitekim TÜSİAD yönetim kurulunun, raporun girişinde 'Türkiye'de, serbest piyasa ekonomisinin uzun dönemli kalıcı-

lığının, (...) ancak demokratik bir siyasal yapı içinde sağlanabileceğini' vurgulaması, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

İktidar bloku ve liberal demokrasi

Liberal demokratik biçimlerin, diğer kapitalist devlet biçimlerinden bir üstünlüğü de, hakim sınıf fraksiyonlarının oluşturduğu güç (iktidar) bloğunun içindeki kuvvet dengesinin, devlet aygıtlarında ciddi bir kaynaşma ve yıpranma olmadan, değişmesine izin vermesindedir. Poulantzas'a göre, özellikle anayasanın ve kanunların rolü budur; güç bloğunun değişik fraksiyonları arasında, siyasi temsilciler aracılığıyla hegemonya dolaşımını sağlayan; egemen sınıf ve fraksiyonları arasında belli bir dönemdeki güçler ayrılığını düzenleyen liberal demokratik örgütsel yapılar diğer kurdışı kapitalist devlet biçimlerinden (askeri diktatörlük, bonapartizm, faşizm vb.) daha kolay yeni güç ilişkilerine ayak uydurabilmektedirler. Başka bir deyişle, liberal demokratik devletler siyasi krizlerle çok daha kolay başa çıkabilmektedirler zira ellerinde bu gibi durumlarla başa çıkabilecek kurumsal düzenlemeler ve araçlar vardır. (Poulantzas, s.71 ve devamı)

Bu noktada devlet aygıtının, kendi içinde tarafsız bir nesne ya da yapı olmadığını hatırlatmak gerekiyor. Güçler dengesinin yoğunlaşmış bir halini simgeleyen devlet aygıtları, kendi gücünü niteleyen ilişkilerden de doğrudan etkilenir. Poulantzas'a göre devletin bizzat bu özelliği, yani bir ilişki olması ve bu yüzden gerek hakim sınıfın çeşitli fraksiyonları arasında gerekse de bir bütün olarak hakim sınıf(lar)la bağımlı sınıf(lar) arasındaki sınıf çelişkilerine sahne olması, devlet aygıtlarının ve bunlarla ilgili uygulayıcıların kendilerine has bir rol oynatabilmelerini sağlar. (Poulantzas, s.72)

Bu saptamadan Poulantzas şu sonucu çıkartıyor: "Dolayısıyla her hangi bir burjuva devlet biçiminde güç bloğunun siyasal örgütlenmesi, bütünüyle devlet aygıtları tarafından takviye edilebilir. Buna hem esas rolü ideolojinin geliştirilmesi ve telkin edilmesi olan ideolojik devlet araçları, hem de esas rolü baskı uygulamak olan denetleyici devlet aygıtının değişik dalları (ordu, polis, idare, yargı, vs.) dahildir. Sonuç olarak bu çeşitli aygıtlar ve dallar burjuvazinin falanca fraksiyonuna yahut

***E*konomik ve siyasal alanlar arasındaki bu ayrım nedeniyle kapitalist toplumda demokrasi her zaman ve zorunlu olarak siyasal demokrasidir. Bu nedenle de liberal demokratik hukuksal ve siyasal biçimler, üretim ve mülkiyet ilişkilerine dokunmadığı/varolanı koruduğu ve geliştirdiği sürece, kapitalist üretim ilişkileriyle uyumludur.**

güç blokunun filan parçasına ait ayrıcalıklı örgütsel siperler haline gelirler." (Poulantzas, s.81)

TÜSİAD'ın rapora verdiği desteği bu gözle değerlendirdiğimizde,

'Demokratik taleplerin' TÜSİAD açısından en büyük işlevi, 'susurluk'la birlikte artık iyice gözler önüne serilen ve şu anki güç dengesinin ayrıcalıklı 'kaleleri' haline dönmüş bulunan devletin eşitli aygıtlarının yeniden hukuk sınırları içerisine çekilmesi, başka bir ifadeyle 'piyasa oyununun' yeniden kuralı hale getirilmesidir.

Türkiye'deki sınıai sermayenin en kalburüstü kesiminin, hakim iktidar bloku içindeki kuvvet dengesinde radikal bir değişiklik talep ettiği ve bu yönde bir mücadeleye girdiğini söyleyebiliriz. 80'li yıllardan beri köreltilen geleneksel ve temsili siyasal kanallar yerine, devletin giderek 'özerkleşen' baskı aygıtlarının geçmesi, bu baskı aygıtlarına dayanan 'farklı bir sermaye' kesiminin yükselişini de beraberinde getirmişti. Kuralları belirlenmiş bir rekabet ortamı (=hukuk devleti) içinde 'yarışma' yerine, yeraltı dünyası, kara para ve tarrikat zemininde büyüüp sırtını 'devlet gücüne/zor' dayayarak yükselen bu kesim, giderek siyasal olarak da belirleyici bir konuma yükseldi. (*)

Bu noktada 'demokratik taleplerin' TÜSİAD açısından en büyük işlevi, 'Susurluk'la birlikte artık iyice gözler önüne serilen ve şu anki güç dengesinin ayrıcalıklı 'kaleleri' haline dönmüş bulunan devletin çeşitli aygıtlarının yeniden hukuk si-

nirleri içerisine çekilmesi, başka bir ifadeyle 'piyasa oyununun' yeniden kuralı hale getirilmesidir diyebiliriz. Kuşkusuz bir önemli noktada çıkarlarını Avrupa sermayesiyle birleştirmiş bulunan sermaye kesiminin AB'ye bakışında ortaya çıkmaktadır. AB'nin geçmişte Portekiz, İspanya ve Yunanistan'a dayattığı 'demokratikleşme' ısrarının arkasında ABD-AB sermayeleri arasındaki çelişkinin hatırı sayılır bir rolü vardı. Poulantzas'ın vurgusuyla, ABD-AB çelişkilerinin dışarıdan zorlanarak yeniden üretilmeleri, ulusal devletin en ayrıcalıklı merkezinde, dolayısıyla rejim tarzında odaklanarak ifade bulur. (Poulantzas, s.41)

Sermayenin uluslararasılaşması sırasında yaşanan çelişkilerin, ulusal devletlerin iktidar bloklarındaki yansımaları rejim değişikliklerinde somutlanmaktadır. Bu rejim değişikliği kuraldışı bir rejimden parlamenter-demokrasiye geçiş olabileceği gibi, liberal demokratik bir biçimden bir başkasına geçişte olabilir. Bu nedenle TÜSİAD'ın 'demokratikleşme' istemlerinin arkasında ne TÜSİAD'ın kendini meşrulaştırma isteği, ne rejimde yapılması gereken basit makyaj dilekleri, ne de kimilerinin iddia ettiği gibi büyük burjuvazinin toplumsal değişimin ve ilerlemenin motor gücü olması yatmaktadır. TÜSİAD'ın 'demokratikleşme' paketinin arkasında gerçek sınıf çelişkileri vardır ve bu çelişkiler rejim sorununda düğümlenmektedir.

(*) Sadece son dönemin özelleştirme örneklerine bakmak bile bu kesimin etkisi hakkında bir fikir verebiliyor:1995 yılı temmuz ayında SEK'in ihalesi sırasında Özelleştirme İdaresi girişinde yapılan arama sonucunda bulunan onlarca silah ihaleye katılan kesimin klasik kapitalistlerden farkını gösteriyordu. Yine SEK'in Siverek ihalesine katılan Bucak ailesinin ihaleye katılmaya gelen diğer yatırımcıları 'ikna etmesi' hiç de piyasa kuralları çerçevesinde değildi. İhalelere katılan tetikçiler, yer altı dünyasının insanları ve bunların korumalığını yapan emniyet güçleri Türkiye için artık normal görüntüler. En son TÜSİAD'ın güçlü iki grubu Sabancı ve Koç topluluklarının, tam da 97 Bütçesi ile en büyük özelleştirme operasyonları gündemdeyken, artık özelleştirme ihalelerine girmeyeceklerini açıklamaları, bu kesimin rahatsızlığının açık bir göstergesi.

Kaynakça

- Perry Anderson, *Gramsci -Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev.: Tarık Günersel, İstanbul, Alan, 1988
B. Gills-J. Rocamora-R. Wilson, "Düşük Yoğunluklu Demokrasi", *Düşük Yoğunluklu Demokrasi* içinde S. Amin-A.G. Frank-N. Chomsky (derl.), çev.: Ahmet Fethi, İstanbul, Alan, 1995
Ernest Mandel, "Les Classes Sociales et Crises Politique en Amérique Latine", *C.E.P.*, sayı:16-17, 1974
Karl Marx, *Kapital -Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili-*, Cilt I, çev.:Alaattin Bilgi, Ankara, Sol, 1986
E. Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış -Yeni Hakiki Sosyalizm-*, çev.: Şükrü Alpagut, Ankara, Akış, 1992
Nicos Poulantzas, *Portekiz İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci*, çev.:B.Yılmaz, İst., Belge, 1981
Gülner Savran, "Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi", *11. Tez*, sayı:6, Haziran 1987

2000'Lİ YILLAR İÇİN YATIRIM YAPANLAR
LEASING'İ SEÇİYORLAR

HALK LEASING'İ SEÇİYORLAR

HALK LEASING HİZMET AĞINI GENİŞLETİYOR!

İSTANBUL, ANKARA ve İZMİR'DEN SONRA
ŞİMDİDE ADANA'DA,
AKDENİZ ve GAP BÖLGESİ YATIRIMCILARININ HİZMETİNDE...

HALK LEASING
FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

İSTANBUL Head Office
19 Mayıs Cad. No:1 Golden Plaza
K:2 80220 Şişli - İstanbul Turkey
Phone : 90-0212-230 92 48 - 234 48 79
Fax : 90-0212-230 46 69

ANKARA
Cinnah Cad. No: 102 / 4
Çankaya - Ankara Turkey
Phone : 90-0312-440 55 82
Fax : 90-0312-440 65 37

İZMİR
Hürriyet Bulvarı Kavala Plaza
No:4/1 208. Büro Konak-İzmir Turkey
Phone : 90-0232-484 11 20
Fax: 90-0232-484 12 49

ADANA
Turan Cemal Beriker Bulvarı Güzeller
İş Merkezi No: 76
K. 7 - D. 19 Adana Turkey
Phone: 90-0322-458 65 01

Türkiye’de Demokratikleşme ve TUSİAD Raporu

Fuat MİRAS (*)

“Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” konulu TUSİAD Raporu günlerce çeşitli platformlarda tartışılmış ve muhtelif çevrelerden bu rapor hakkında olumlu ve olumsuz görüşler ileri sürülmüştür. Rapor hakkında bir görüş ileri sürmeden evvel raporun gerçekten TUSİAD’ın bütün üyelerinin görüşlerini mi? yoksak raporu hazırlayan kişinin görüşlerini mi yansıttığı konusunun açıklığa kavuşturulmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Medyadan takip edilip görüldüğü ve TUSİAD’ın üyeleri tarafından yapılan açıklamalardan

TUSİAD, demokrasinin hali hazırdaki kurum ve mekanizmaları ile yetinmeyerek Türk siyasi sisteminde demokrasi açığı olduğunu ileri sürmekte ve bu açığın kapatılmasını istemektedir.

Bu durum kendi başına bir gelişme göstergesi, Türkiye’nin dış dünya ile entegrasyonu açısından önemli bir olay gibi görünüyorsa da; raporun içeriğine bakıldığında durumun böyle olmadığı görülmektedir.

anlaşıldığı kadarı ile rapor TUSİAD Yüksek İstisare Konseyine ve Üyelerine açıklanıp görüşleri alınmadan kamu oyuna açıklanmıştır. Bu durum TUSİAD’ın kendi içinde bir çok huzursuzluklara neden olmuş ve sonuçta 1996 yılı faaliyetleri kapsamından çıkarılarak yeniden tartışılmak üzere 1997 yılı faaliyetleri kapsamına alınmıştır. Genel Kurulun bu kararı ile TUSİAD üyeleri bir anlamda raporu ibra etmişlerdir.

Diğer taraftan; raporda, anayasa değişikliği, seçim kanunu, doğu sorunu, Genelkurmay Başkanlığı, Millî Güvenlik Kurulu gibi çok önemli konularda bir sürü problem sahaları ileri sürülerek önerilerde bulunul-

maktadır. Oysa bu çok ciddi konular TUSİAD’ın işi değildir. TUSİAD Ekonomik konularla ilgilenmelidir. Rapor; bilinmeyişi ortaya koymamakta, daha önce muhtelif kesimlerin çeşitli vesilelerle öne sürdükleri fikirlerin bir derlemesi mahiyetindedir. Raporun içeriği hakkında TUSİAD üyelerinin bilgileri yoktur. Raporda belirtilen Türkiye için fevkalade önemli olan ve birbirinden tamamen farklı konular uzman bilim adamlarının bir araya geldiği bir kurula değil bir kişiye hazırlanmıştır. Doğal olarak bu kişide kendi görüşleri ve ideolojisi istikametinde raporu hazırlamıştır. Her ne kadar rapor kamuoyunda TUSİAD raporu diye anılıyorsa da; TUSİAD’ın bu raporla ilgisi sadece masrafını karşılayıp rapora adını vermiş olmasıdır. Ancak bu durumda da TUSİAD rapora yöneltilen ve yöneltilecek her eleştiriyi kabul etmek ve eleştirilere gerçekten makul ve mantıklı yanıtı da vermek zorundadır. Ancak yukarıda yapılan açıklamalar nedeniyle bunu başarabilmesinin pek mümkün olamayacağı değerlendirilmektedir.

TUSİAD, demokrasinin hali hazırdaki kurum ve mekanizmaları ile yetinmeyerek Türk siyasi sisteminde demokrasi açığı olduğunu ileri sürmekte ve bu açığın kapatılmasını istemektedir. Bu kapsamda ülke yönetiminin daha çok demokrasi yönünde yapısal bir değişime tabi tutulmasını önermektedir. Bu durum kendi başına bir gelişme göstergesi, Türkiye’nin dış dünya ile entegrasyonu açısından önemli bir olay gibi görünüyorsa da; raporun içeriğine bakıldığında durumun böyle olmadığı görülmektedir. Rapora göre;

Batı’da olanlar Türkiye’nin yapısında bulunmamaktadır. Örneğin Başkanlık Sisteminin anıltılmaya çalışıldığı “Hükümet sistemi” bölümünde yer alan anafikir başkanlık sisteminin gerektirdiği güçlü bir siyasal kültürel alt yapıdan Türkiye’nin yoksun olduğu yönündedir.

Demokrasinin esas kaidesini oluşturan kuvvetler ayrımı ilkesine dayanan, halk oyu ile seçilmiş bir cumhurbaşkanının yönetiminde oluşan

(*)TOBB Yönetim Kurulu Başkanı

güçlü bir yürütme, Türkiye için henüz erkendir. Asırlardır belli bir düzeye gelmiş Batı dünyasının demokrasi standardına ülkemizin ulaşması hepimizin hedefi ve arzusudur. Ülkenin şartları ve gerçeklerin el verdiği ölçüde ilerleme kaydedilerek belli bir süreç içinde şüphesiz o noktalara da gelinecektir.

Türkiye, demokrasiye elvermeyen Latin Amerika ülkelerindeki gibi dikta tehlikesine maruz görülmektedir. Oysa tarihi, sosyal yapısı ve siyasal kültürü itibarı ile Türkiye, Latin Amerika ülkeleri ile hiçbir benzerlik arz etmemektedir.

Türkiye'nin ABD veya benzeri bir başka ülke kadar karmaşık nüfuslu olmadığı ileri sürülürken, diğer taraftan etnik duyarlılıklara da ayrıcalıklı bir önem atfetmek suretiyle; Kürt kimliğine hakkının verilmesi dil yasaklarının kalkması istenmektedir. Yine bu kapsamda: Türkiye'de ana dil sorunu ele alınmakta ve bunun çözümü için, Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan "..... çocuk ait olduğu azınlık topluluğun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama, kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz" cümlesine dayanılmaktadır. Dil konusunda çocuk hakları vurgulanırken aynı hassasiyetten uzak olarak, azınlık veya çoğunluk gruplara ait tüm çocukların dinlerini öğrenmede kısıtlayıcı önlemler önerilmektedir.

Kürkçe üzerindeki yasaklar kalkmalı ancak; resmi dilin tek ve eğitim dilinin Türkçe olduğu gerçeği de daima göz önünde bulundurulmalıdır. Bu, bu topraklar üzerinde yaşayan insanlarda dayanışma, birlik ve beraberlik duygusunu yaratabilmenin ön koşuludur. Demokratik Hukuk Devletin yurttaşları arasında ayırım yapması mümkün değildir. Örneğin TRT Kırmızı ile yayın yapsa Türkiye'de diğer dilleri konuşanlar ne olacaktır? Bu sebeptendir ki eğer yapılabiliyorsa bir kültürel hizmet herkese verilmelidir. Yasalar çerçevesinde sınırları çizilen bir serbestlik demokrasisinin gereğidir. Fakat sadece belli bir kesime verilen hizmet yurttaşlar arasında ayırımdır. "Azınlık" eğilimlerini güçlendirmedir.

TÜSİAD raporunun "Sivilleşme Sorunu" bölümünde Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nın hali hazır durumları ele alınarak; Genelkurmay Başkanlığının Başbakana değil Milli Savunma Bakanına bağlanması, Anayasa'nın 117. maddesinde bu yönde değişiklik yapılması, MGK'nun ise; Anayasal kuruluş olmaksızın çıkarılması bunun için, Anayasa'nın 118. maddesinin yürürlükten kaldırılması, MGK yerine yasal düzeyde konuşlandırılacak "Milli Savunma Yüksek Kurulu" kurulması önerilmektedir.

Genel Kurmay Başkanlığının konumu dünyanın pek çok ülkesinde değişiktir. Model olarak ileri sürülen Batı ülkelerinde Genelkurmay Başkanları Silahlı Kuvvetlerin Komutanı değil genel olarak bir karargah subayıdır. Oysa, Türkiye'de durum çok farklıdır. Anayasanın 117. maddesine

göre, Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır. Savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanı namına yerine getirir. Türkiye'de Genelkurmay Başkanı hem Başbakanın emrinde hemde savaş zamanı Cumhurbaşkanı namına Başkomutanlık görevini yürütür. TSK geleceğinde emir komuta hiyerarşisi, profesyonel olarak her kademede komutanlık yaptıktan sonra göreve gelen Başkomutanın emir ve komutasında en büyükten en küçüğe doğru bir hiyerarşik sistemi esas almıştır. Batı'da böyle bir sistem yoktur. Dolayısıyla Batı'daki sistemin Türkiye'de uygulanması mümkün değildir. Genelkurmay Başkanlığının bir Bakana bağlı olması halinde TSK'leri siyasetin içine çeker. Üzerinde çok yoğun bir politik baskı oluşur. Atama ve terfi işlemlerine tesirler olur. Dolayısıyla TSK personelinin görevlerini ifası güçleşir. Başbakan bütün Bakanların üzerinde bir konuma sahip olduğu için bu tür siyasi baskılardan uzaktır. Diğer taraftan; Silahlı Kuvvetlerin harbe hazırlanmasından Bakanlar kurulu sorumludur. Böyle olunca da Bakanlar Kurulu'nun tüm faaliyetlerinin koordine ve kontrolü gerekmektedir. Doğal olarak bu fonksiyon Başbakan tarafından yerine getirilmektedir. Sonuç olarak Genelkurmay Başkanının Başbakana karşı sorumlu olması dışında bir hareket tarzı mümkün olamamaktadır.

Milli Güvenlik Kuruluna gelince; MGK 1961 Anayasası ile siyasi hayatımıza girmiştir. Amacı, Silahlı Kuvvetlerin görüşlerinin Cumhurbaşkanlığının yönetiminde sivil hükümetinde yer aldığı bir meşru platforma taşınmasıdır. Sorunların tartışılmasında ulusal güvenlik boyutuna Silahlı Kuvvetlerin fikri katkısının alınmasıdır. Başka bir ifadeyle MGK'nun anayasal kuruluşlar arasında yer almasının nedeni, bazı sorunların patlama noktasına gelmeden çözülebilmesi, ülkeyi yönetenlerin Silahlı Kuvvetlerin nabzını tutabilmesi, Silahlı Kuvvetlerin sivillerin yaklaşımını anlayabilmesi içindir. Yani Yasal düzeyde bir asker-sivil diyalogu oluşması içindir. MGK bir sigortadır. MGK sadece Türkiye'de değil dünyanın bir çok demokra-

M GK'nun anayasal kuruluşlar arasında yer almasının nedeni, bazı sorunların patlama noktasına gelmeden çözülebilmesi, ülkeyi yönetenlerin Silahlı Kuvvetlerin nabzını tutabilmesi, Silahlı Kuvvetlerin sivillerin yaklaşımını anlayabilmesi içindir. Yasal düzeyde bir asker-sivil diyalogu oluşması içindir. MGK bir sigortadır. MGK sadece Türkiye'de değil dünyanın bir çok demokratik ülkesinde bulunmakta ve fonksiyonunu icra etmektedir.

tik ülkesinde bulunmakta ve fonksiyonunu icra etmektedir.

Sonuç olarak; TÜSİAD raporu bir bütün olarak ele alındığında siyasal sistem mantığından ve sistem içindeki unsurların karşılıklı olarak birbirleri ile uyumu anlayışından uzak olduğu görülmektedir. Bir siyasal sistemin gerektirdiği yapıdan uzaktır. Raporu hazırlayan muhtelif konularda kendi siyasî tercihlerini ve bu tercihlere uygun çözüm önerilerini içermektedir. Ancak bunların sistem dahilinde birbirleri ile nasıl senkronize olacağı hususu raporun sahiplerine pek merak edilmeyen ve bunun içinde açıklanamayan bir konudur. İş adamlarımız demokrasi standartlarını yüksek tutalım derken toplum yönetimi konusunda oldukça tutarsız bir raporu kamuoyuna sunmuşlardır.

Siyasi düşüncenin temenni ve arzular kadar tarih, sosyoloji, siyaset bilimi ile de beslenmesi gerektiğini göz ardı etmişlerdir. TÜSİAD raporu kendi içinde bir sürü çelişkilerle dolu olup, kamuoyunun zihinlerini bulandırmaktan öte gidememiş bir rapordur.

“Demokratikleşme Raporunda Anti-demokratik Teklifler Var” (*)

MÜSİAD Başkanı Erol Yazar, TÜSİAD'ın dün tartışmaya açtığı demokratikleşme raporunun olumlu sayılacak öneriler yanında, adına aykırı olarak anti-demokratik öneriler ihtiva ettiğini söyledi.

Yazar, Türkiye'de İslami değerlerin ve binçilenmenin yükseliş trendi içinde olduğu bir dönemde, halkımızın irade beyanına ters bir şekilde İmam-Hatip Liseleri'ne yönelik olarak son derece yasakçı ve sınırlayıcı bir anlayışın ürünü öneriler getirmesi büyük bir çelişkidir. Demokratikleşme paketinde anti-demokratik önerilerin yer alması, TÜSİAD'ın halka rağmen dayatmacı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Milletimizin bağrından çıkmış, halkımızın başlılarıyla kurulan, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak öğretim veren, her yıl aşırı talepten dolayı izdiham yaşanan İmam-Hatip okullarının orta kısımlarının kapatılması ve yalnızca erkeklerin bu okullara gidebilmesi önerileri çarpık ve önyargılı bir

anlayışın ürünüdür. TÜSİAD beş yıl önce yayınladığı “Eğitim Raporu”nda da aynı önyargılı yaklaşımı sergilemişti. Son zamanlarda eğitim yetersizliğinin ne tür cehalet örneklerine yolaçtığının görüldüğü bir ortamda TÜSİAD'ın daha az din eğitimi istemesi büyük bir çelişkidir.

TÜSİAD üyeleri çocuklarını İmam Hatip okullarına göndermeme özgürlüğüne sahiptirler, ama halkımızın bu okullara artan teveccühüne yasaklar getirilmesini isteme hakkına sahip değildirler. Yazar, diğer taraftan raporda siyasi partiler kanunu ve anayasadan çıkarılacak maddeler hususundaki önerilerin zaten tartışılan ve kamuoyunun istediği hususlar olduğunu, bu konuda TÜSİAD ile aynı görüşte olduklarını belirtti.

(*) MÜSİAD'ın 21 Ocak 1997 tarihli basın açıklaması.